Dr. MATO HANŽEKOVIĆ-GABRIJEL

# JUŃAK PERA

KNJIŽEVNA STUDIJA

O

**MIĆUNU M. PAVIĆEVIĆU**

ZAGREB — 1938

Dr. MATO HANŽEKOVIĆ-GABRIJEL

# JUNAK PERA

KNJIŽEVNA STUDIJA

O

MIĆUNU M. PAVIĆEVIĆU

Gospodinu
Engleskom Konzulu,
Na poklon

MIĆUN PAVIĆEVIĆ
književnik
ZAGREB — GRGUREVA 3a
Jugoslavija.

ZAGREB — 1938

TISKARA STUNKOVIĆ I POLJAK
ZAGREB, MEDULIĆEVA ULICA 30

**Napomena.** Ova radnja plod je studija o crnogorskoj herojskoj epici. Nikla je u dugom nizu noći, u tišini, i to mi bijahu jedni od najdražih časova rada. Usrećen obiljem materijala, pokušao sam obuhvatiti svu ljepotu crnogorske duše, koja se, stvarajući herojsku epiku, rasplamti u krasote koje ne uočismo kod drugih naroda slavenske krvi. Najviše se okoristih štampanim i neštampanim radovima crnogorskog pjesnika **Mićuna M. Pavićevića,** zatim radovima crnogorskog vojvode **Marka Miljanova, Boričića, Marjanovića** i t. d. i bezbrojnim crnogorskim narodnim pjesmama i pričama. Jer je **Mićun M. Pavićević** svojim ogromnim radom pravedno zaslužio naziv **»Karadžić crnogorske anegdote«,** ova je radnja ujedno i monografija o njemu kao najzaslužnijem crnogorskom kulturnom radniku. Naša javnost simpatično je dočekala njegove mnogobrojne knjige anegdota i priča o Crnogorcima, a analiza tih radova tek nam otkriva još ne zapažene ljepote jedne epike na umoru. Mnoge iznesene srodnosti crnogorske duše sa hrvatskom, učinit će nam bližima taj divan narod »obdarena krša«.

---

Poznati talijanski sociolog **Guglielmo Ferero** dijeli civilizaciju na dva tipa: **na civilizaciju s tipom sile i civilizaciju s tipom himbe. Scipio Sighele,** razrađujući ta dva tipa civilizacije u svojoj poznatoj studiji »Morale privata e morale politica«

(Privatni i politički moral), veli da se ta dva tipa civilizacije »iz temelja razlikuju po obliku koji ga u njima poprima borba za opstanak«. U prvi tip civilizacije vrsta Korziku, dijelom Sardiniju, Crnu Goru, sredovječne talijanske gradove i sve primitivne uljudbe. Drugom tipu civilizacije »pripadaju svi moderni civilizovani narodi, to jest oni u kojima se je kapitalistički režim potpuno razvio u svim dijelovima svoga organizma«. Ta dva tipa civilizacije »predstavljalju dva uzastopna razdoblja u povijesti naroda. Najprije sila, potom himba«. Iako razlika između ta dva tipa nije u zbilji tako apsolutna, jer se »u krilu istoga razloga miješaju karakteri jednoga i drugoga tipa«, Crnogorci, obiljem sadržajnosti svoga života, pobijaju ovu znanstvenu diobu civilizacije na dva tipa, jer karakteristika varvarštine je nasilje, a civilizacije himba. Visoka unutrašnja etika Crnogoraca istupa u najtežim časovima tako apostolskim i uzvišenim činima, koji su čisti odraz nekih viših bića iz svijeta gdje žive stvorovi koji nisu iz krvi i mesa, dakle produkti bioloških zakona. Valja uvažiti goli krš i težak život Crnogorca, postojano krvljenje u obranu slobode. Danas je nama razumljiv nehaj civilizirane Evrope za vjekovno mučeništvo jednoga krasnog naroda, prepuštena spasu vlastite nadljudske srčanosti usprkos glasne simpatije velesila.

Toj simpatiji iz distancije nedostajalo je nešto, što bi bilo kadro izazvati djelotvorne efekte, a to je ono što danas upoznajemo: **vanredno skladno razvijen unutrašnji život čistoga Crnogorca i neodoljiva krasota njegove osebujne epske prirode.** Da je Evropa poznala Crnogorce kako ih upoznasmo mi zaslugom Crnogorca **Mićuna M. Pavićevića,** književnika, preko njegovih mnogobrojnih djela u



pjesmi i prozi te **šesnaest** njegovih knjiga **»Crnogorci u pričama i anegdotama«,** sigurno je da bi Evropa, iako neuravnotežena oštrim suprotnostima raznih interesa, bila potaknuta, da digne svoj glas u obranu slavenskih Spartanaca u Crnim brdima.

Mićun M. Pavićević je danas okrunjen priznanjem cijeloga kulturnog svijeta, da je svojim pričama i anegdotama o Crnogorcima dao biologiju svoga naroda, bolje i ljepše nego iko prije njega, i da je svome narodu, nepoznatu dalekom svijetu kroz vjekove, pribavio međunarodnu popularnost.

Pratim već dugo rad Pavićevićev i proštio sam valjda sve što je napisao. Pročitavši nedavno šesnaestu knjigu »Crnogorci u pričama i anegdotama«, izdanje Jugoslavenskih pariskih novina, Pariz 1936., latih se ponovo, impresioniran bogatstvom sadržaja, da razrađujem rad toga književnoga Golijata, koji je do danas izdao 59 knjiga, a 25 nalaze se što u štampi, što u rukopisu.

Dakle, Mićun M. Pavićević ima danas 84 svojih djela! Ova fenomenalna produktivnost nije, doduše, dala 84 odlična rada, ali uzmimo da je dala samo polovinu vrijednih, a četvrtinu odličnih djela! Taj plodan lirik, epik, pripovijedač, narodni i politički borac, poslije kralja Nikole najviše napadan Crnogorac orijaš, radi i danas sa neoslabljenom snagom i vršeći savjesno svoj službeni posao (on je šef Mjesne kontrole u Zagrebu), dopisuje se sa bezbrojnim kulturnim radnicima cijele Evrope i prima bezbrojne dokaze simpatije i priznanja, a nedavno mu poslanik jedne strane države na našem dvoru, u znak poštovanja, ispjeva sonet koji svršava stihovima:

> Ja poštujem i nagrađujem tvoju muževnu pjesmu
> Bratskim cjelovom koji skriva i sadrži
> Ujedinjenje naših duša i srdaca!

Iako je Pavićević postigao najviše uspjeha kao **stvaralac**, a ne kao **sabirač** priča i anegdota o Crnogorcima, njegov rad nije u skladu sa ukusom savremenoga književnoga kriterija, jer ne obrađuje savremeno zbivanje, nego u kratkim pričama iznosi Crnogorca u svim manifestacijama duše i života. Njegove priče i anegdote sestre su herojskom epu, obliku preživjeloga pjesničkoga stvaranja. Dr. Gesemann, redovni profesor slavenske filologije na njemačkoj univerzi u Pragu, jedini je učenjak, koji se posvetio stvarnom studiju bogate crnogorske duše i iznio posve novih konstatacija, našim mudrijašima nepoznatih, i tako ponovno doživjesmo poraz, da stranac obradi ono što je naša dužnost. U opsežnoj studiji »**Der montenegrinische Mensch**« (Selbstverlag der deutschen Univerzität, Prag 1936. Gesemann veli: »Die heroische Kurzgeschichte geht auf das Besondere, Individuelle, Einmalige, aber in all seiner Einmaligkeit oder in der anagonalen Spitzenleistung Bespielgebende, Repräsentative. Es ist der **Geist** dieser Gemeinschaft, der hier reliefartig herausstillisiert wird«. Nije, dakle, čudo što su 16 Pavićevićevih knjiga »Crnogorci u pričama i anegdotama« neiscrpno vrelo za upoznavanje jednoga naroda kojega životni stil pruža jedinstveno bizarnih oblika karakternih gesta, punih sadržajne svježe epike, ozarene divnim grimizom prošlosti. Gesemann je, osim toga, sabrao i preveo na njemački izbor crnogorskih priča, većinom iz zbirki vojvode Marka Miljanova i Mićuna M. Pavićevića i one su izašle u vrlo ukusnoj opremi pod naslovom »**Helden, Hirten und Hajduken**«. Motenegrinische Volksgeschichten. (Bücherei Südost-Europa. Völker und Länder in Dichtung und Darstellung. Herausgegeben in Verbindung mit dem Südost-Ausschuss der Deutschen Akademie, München 1935.) sa lijepim predgovorom koji upućuje čitaoca u veličajnost i značenje tih priča.



---

Da se analizira crnogorska duša, valja ukratko pregledati historiju tla na kojem se kroz vjekove razvio crnogorski tip. Ta historija može se označiti sa riječi: krv i opet krv. Ekspanzija Osmanlija udarila je na još nezapamćeni otpor. Šaka srčanih brdjana opre se najezdi koja kao poplavni val jurnu na Zapad i na sjevero-zapadu dopre do Beča, a na jugu ga sustavi vrlet i borbenost žitelja Crne Gore. Osvojivši dio Zete, nastupi kroz nekoliko vjekova jarosna borba između Krsta i Polumjeseca, sve sa izmjeničnom srećom i uspjesima i trajaše sve do potkraj druge polovice XIX stoljeća. Teška prohodnost tla razvi jaka bratstva i plemena, ali duhovno ujedinjena jedinom težnjom sačuvati slobodu svojim brdima. Daleko od vanjskih kultur. upliva, tu nerastočena slavenska duša, pod osebujnim uvjetima života razvi zaseban i posve odvojen herojski stil života, species Crnogoraca, koji, plastično istaknut u svim manifestacijama života, sačinjava onu jedinstvenu pojavu među slavenskim narodima, koju označuje časno ime Crnogorac. Bescútna vrlet mršava humusa, stalna tegoba života i borba za hranu, a s druge strane romantika osamljenih gorovitih daljina, upućenost čovjeka na vlastitu snagu, smionost i prijegor laka života, stvori najkrasniji tip čovjeka. Sama priroda obavljala je selekciju među brđanima. Sve što je bilo slabo i kržljavo podleglo je, i stranac koji zimi zaluta u crna brda i danas se divi lakoći kojom ljudi i žene prevaljuju sa tova-

rom brda i doline, a na obrazima im ne počiva umor no cvate rumen svježine. Ta upućenost na sebe sama i vjeru u sebe, izgradila je potpune ljude, ne bogomoljce i licemjere. Čvrstoća značaja odgovara nepomičnosti kamenih brdina, a živu riječ izvajala je plastika gorskih vrleti i zelenih udolina kroz koje vijuga srebrni pojas gorskih voda. Osjećaj dužnosti uzajamne pomoći niknuo je u granicama nekoliko ognjišta, onda u bratstvu i plemenu, a postojana izoliranost brda stvorila je kolektivan osjećaj neugasive prilježnosti zavičajnim brdima. Kada je bio jedan gladan, bili su gladni svi; što je uvažavao najbolji, uvažavali su svi, Neposredan dodir sa golim životom i gorko iskustvo o udaljenosti neba razvili su kategorije religioznosti u oštro fiksirani odnos između svakog pojedinca i transcendentalizma, i svako je svoje religiozne osjećaje smatrao pitanjem vlastite volje i slobode. Daleko od ateizma, Crnogorac nije kao kukavica i slabić istovarivao u jecavim molitvama svoje želje u crkvi, i svećenik nije bio posebna kasta, izoliran pragmatikom svoga zvanja, nego ravnopravan među ravnopravnima. Popovi su kao junaci jurišali sa kuburom i mačem u ruci, bili junaci i borci kao i svaki drugi.

Već odnos Crnogoraca prema Bogu dostatno oličuje njegov profil, a kako uz odnos prema Bogu odnos prema ženi, vrelu najelementarnijih poriva svakoga čovjeka, istavlja bitna obilježja u značaju naroda, ne će nas iznenaditi da Crnogorac prema ženi nije puzavac i slabić, artista kreveta, trubadur iz sladostrasne mjesečine, laskavac, kicoš i glupan, nego isključivo junak gentleman, bez javnoga izraza erotskoga nemira, njen ponosni gospodar i vladar. Ako igdje, ovdje je na mjestu Nietzscheov



aforizam: »Du gehst zu Frauen? Vergiss die Peitsche nicht!« U odnosu Crnogoraca prema ženama, ima neosporivih elemenata »Übermenscha«. Ali on nije prema ženi surov i prost. On je idealan otac obitelji, i čuva čast svoje žene i onda kada to ne zaslužuje. Eno, u »Gordani preljubnici« (sv. V.) Djuro Petrov Vujanović, iz Ceklina, junak sav isječen po licu i rukama od turskih sabalja i noževa, doznavši da mu je žena preljubnica sa Mašanom, njegovim bratstvenikom, reče to diskretno njenim rođacima što je učinila. »— Idite, prijatelji, sada doma i vodite je; ona više nije moja žena. Od mene neće nitko znati za ovo, a od vas — kako hoćete.«

Rođaci su istoga časa Gordanu odveli. Selo je o svemu ovome šaputalo.

Kapetan Joko Ilijin pozove Djura i upita ga gdje mu je žena. On reče da je pošla u rod.

— A što je među vama? upita kapetan.

— Nije ništa! reče Djuro.

No kapetan pozove i Gordanu koja mu reče da ju je Djuro istjerao nekrivu. Kapetan ih uputi u Veliki Sud na Cetinju. Djuro ni tamo nije htio otkriti zašto je ženu istjerao, samo je rekao da je više neće. Veliki Sud dodijeli ženi polovinu od čitavog Djurova imanja. Djuro je ćutao i po presudi Velikog Suda u svemu popustio. Među Djurovim imanjem bila je i jedna dobra njiva, pod kućom, od tri rala zemlje, koja je bila tako reći nedjeljiva. Gordana je, kao za inat, baš polovinu od ove njive zaprodala. Kupac je bio njen ljubavnik Mašan. Djuro je roptao i sagorijevao. Svak je očekivao, da će se kad tad osvetiti, iako se on nije htio nikome potužiti, osim, jednom prilikom, popu Djoku Pejoviću, komandantu ceklinskoga bataljona.

Na pitanje Djurovo šta da radi, pop Djoko mu je odgovorio:

— Boga mi, Djuro, to su teške rabote; ne umijem ti ništa reći!«

Poslije Djuro, napadnut od Mašana, ubije ga nožem i dopadne tamnice, no Gospodar ga oslobodi čuvši što je na stvari.

U priči »Zakleo se da ne sluša žene (sv. V.) — čuvao jedan stari Ceklinjanin, po bratstvu Jovićević, ovce na jednom golom kršu blizu puta.

Kraljica Milena, koja se vozila tuda u kočiji, reći će tom starcu: — Stari, poždeni te ovce u ovi dvorski zabran, jer tu nemaju što popasti. Ne boj se, ne će te nitko globiti; ja sam tvoja kraljica.

— Vala da si i Carica, zalud zboriš, pošto sam se zakleo da za života svoga nikad neću slušati žene!

Onda: »Kapetan bjelički, Andrija Jovanović, bio je u svoje vrijeme jedan od najoštrijih Crnogoraca. Ženio se sedam puta, jer je prema ženama bio neobično strog i neumoljiv. Naposljetku istjerao je i svoju sedmu ženu. Evo za što.

Jednoga dana pozvao Andrija na svojoj njivi veliku mobu. Naredio ženi da na vrijeme donese ručak za njega i radnike. Žena je ručak donijela, ali, kad je trebalo da izvadi ožice i stavi na sofru pred radnike i Andriju, sjeti se da je zaboravila ožice kod kuće. Andrija plane:

— Ajde kući! Mi ćemo ovo nekako čebrknuti i bez ožica. A ti ono malo haljinica, te imaš u onoj škrinjici, i da te doveče ne nalazim kod kuće! (Pavićević: P. i a. sv. VIII.).

Ovi primjeri ne dokazuju prostotu prema ženi i surovost, jer to sve je u skladu sa crnogorskim herojskim stilom života. Gdje je u pitanju čast žene, sestre, snahe, Crnogorac je tigar.



»Etem-aga na Žabljaku bijaše gađao jajima neke crnogorske žene, koje su onamo došle. Šutan Šoć i Petar Kraljević skupiše četicu, da osvete uvredu koja je bila nanesena crnogorskom obrazu tim postupkom aginim. Pođu lađom ka Žabljaku. Sukobe se sa Etem-agom i njegovim društvom, koji se takođe vozaše u jednoj lađi. Četica uskoči u tursku lađu i pogubi četiri Turčina. Etem-aga bio se skrio pod drvenim sjedištem lađe; Šutan provuče nož kroz rupu od jedrnice, probode Etem-agu, pa ga izvuče i posiječe, — da Turčin zna, kako je sveta čast crnogorske žene.« (Pavićević: P. i a. sv. VIII.).

Krvoločnost za čast žene dokaz je ljubavi i nježnosti. Dreko Topalović prosvira tanetom glavu Petru Radoviću, jer je obezčastio njegovu sestru a ne htjede je oženiti.

Ali žensko treba da je radino, ozbiljno kao crnogorski život, a besposličarka, prgavica i lajavica koja u bratstvu muti mir, nedostojna je da živi u junačkoj sredini.

»Mihajlo Ivanov, iz Građana, imao kćer Maricu, veoma zlu i opaku djevojku. Hodila je od sela do sela i od kuće do kuće pronoseći rđave glasove i zavađajući seljake. Zbog njenih spletaka često su imali posla i sudovi. Naposljetku pozovu i njenoga oca na odgovornost. Kad je došao, upita on kmetove:

— Kako želite da joj sudim?

— Da je zatvoriš u kakvu izbu, i da iz nje ne izlazi — rekoše mu kmetovi.

— I hoću, Bog vi i Božja vjera, i to u takvu izbu, da nikada više živa iz nje neće izaći, — odgo-

vori im, potegne kuburu iza pojasa i na mjestu je ubije«. (Pavićević, sv. VIII.).

Mirko Radović prstenova Petranu, sestru Milonje Vučića iz Vražegrmaca, ali je napusti i zaprosi drugu ženu.

Milonja potraži Mirka.

— Zbog kakve si mane ostavio moju sestru?

— Ne znam joj nikakvu manu; ali je ne ću za ženu.

— A obraz? — klikne Milonja.

Dim u dim, okinuše revolvere i obojica se stropoštaše mrtvi. (Pavićević, sv. 14.).

»Kolašinski Turci posjekli Djoka, rođenog brata vojvode Miljana Vukova, odsjekli mu glavu i odnijeli u Kolašin, a lješinu ostavili u Tari. Zemljište na kom je poginuo Djoko bilo je tursko, pa se vojvoda Miljan morao noću prikradati sa svojim rođacima, da nađe lješ svoga brata. Pri polasku u Taru, Miljan naredi ženi Stani da priredi večeru i dobru vatru, pošto je bilo zimnje doba, da se ljudi kad dođu, ogriju i nahrane. Stana je ugotovila večeru i sve spremila, a onda je u dugom očekivanju prevari san. Kasno noći donesoše prozebli lješ.

Miljan kuca na vrata, ne odaziva se niko. On tada udari snažno u njih, unese lješ unutra i nađe ženu gdje spava. Ustala je uplašena, ali je već bilo dockan. Miljan je ćutao sve do sjutradan. Poslije sahrane prizove Stanu i reče joj:

— Ti više od danas nijesi moja žena.

Stana je pošla i nikada se više nije vratila u Miljanov dom«. (Pavićević, sv. 13.).

Ženskoj je u kući biti šutljiva čuvarica ognjišta i majka, a ne brbljavica.

»Serdar Jole Piletić, kao emigrant u Nišu, oženio sina Novaka Srbijankom. U kući pjesma, kolo i veselje. Serdar po prirodi žustar i pun temperamenta, kao i svi gorštaci, razvezao priču još iz doba cara Lazara. Ne govori, no grmi. Snaha, koja ga izbliže nije poznavala, reče:

— Što toliko viče taj čiča?

Jolu neugodno, malo se ispravi i okrene svatovima:

— Ja sam ovako razgovara sa knjaževima i kraljevima, a nekmoli u moj dom!

Izjutra se ponavlja isto. Snaha će opet:

— Što, Novače, toliko viče čiča?

Jole se trže. Dohvati ugarak sa ognjišta i pruži ga sinu Novaku:

— Eto, pa se kući dje hoćeš, jer od danas više ne ćemo variti skrob na jedne verige«. (Pavićević, sv. 13.).

Za ženu ne postoji riječ »zapovijedati«. Za to je tu muškarac. Kada je Andrija Popović iz Katunske Nahije stigao sa ženom u Ameriku, upita ga žena Stana promijenjenim glasom:

— Je li ovo zemlja Amerika, dje žena zapovijeda, a Andrija?

— Jes, ovo je Amerika, New- York! A što pitaš, da u zli čas ne misliš ti mene zapovijedat?

— Ja, vaistinu, neću mimo druge, no kako je ovdje običaj pa...

— Anu, pričekaj ovdje da kupim duvana. Uskoči u prvi tramvaj iza ugla, da ga Stana ni Crna Gora nikad ne vidi«. (Pav. 13.).

Žena ne smije da se miješa u posao junaka. Zavadiše se komšije Miloš Milićev Grujičić i Radoje Čokov Đukanović. Pred kućom se sastadoše da se posijeku. Kada to vide Miloševa žena, uze jedan kamen i pođe za Milošem.

»Miloš se okrenu, vidje za sobom ženu gdje nosi kamen u ruku, povrati se, uzme nekakav kolac, stigne je, počne je udarati i reče:

— Zar si ti krenula da me braniš?

Pošto je dobro istukao, vrati se ka Radoju da se sijeku. Radoje se nasmija i reče:

— Aferim, i junače i čovječe! Ja i ti smo pomireni. — Pobaci nož, pođe k Milošu i poljube se«. (Pav. II.).

Prema ženi biti slab i obavljati njen kućni posao nedostojno je prava junaka, i zato Milo Mitrov s Lipe Dobrske neće da donese vode bolesnoj ženi iako to nitko ne bi vidio. (Pav. VII.)

Javno pokazivati sklonost prema ženi sramotno je i nemuževno, i zato su Crnogorci tražili od Vladike Rade da serdara Jovana raščini vojvodskoga čina.

— A ma nekako, Gospodaru, sve nam se čini da nije za taj posao. Voli puste žene, mimo ostaloga čovjeka. Milije mu je vidjeti lijepu mladu nevjestu, nego najboljega Crnogorca«.

Prilikom ženidbe knjaza Nikole sa Darinkom Kvekićevom iz Triješća, skupili se Crnogorci u svatove iz svih krajeva Crne Gore. Knjaz na putu u Cetinje, sve do Bajica, vodio Darinku ispod ruke. Crnogorci gledaju jedan drugoga i čude se. Povratili se dvojica Cuca iz knjaževih svatova svojim kućama.

— Kakva bi ta svadba? — upitaše drugi, koji nijesu bili na Cetinju.

— Nikakva. Uze nam Gospodar obraz.

— Kako, čoče, amanati Božji?

— Tako. Uzeo onu lacmanku ispod ruke, pa je od Bajica do Cetinja više nosio, no što je hodila«. (Pav. V.)



Divnu kavalirštinu pokaza vojvoda Marko Miljanov, ljepota-junak, za mene najdivnija pojava slavenske krvi, o kome Dr. Gesemann u već spomenutoj studiji veli »... der seinerzeit mit seinen Taten und Worten für alle montenegrinischen, hercegovinischen, ja, arnautischen Stämme ein Vorbild war, der, eine sinkende Sonne, mit dem Glanze seiner Persöhnlichkeit ein untergehendes Heldenzeitalter vergoldete...« »... Zahllos sind die Geschichten über sein persöhnliches Heldentum, seine Klugkeit, schöne Menschlichkeit, Güte und Reinheit, seine Ehrlichkeit, Lauterkeit, Aufrichtigkeit und moralische Furchtlosigkeit... war Marko Miljanov das Vorbild eines Ritters ohne Furcht und Tadel und die höchste Instanz in agonalen Zweifelsfällen«. I taj Marko Miljanov, posljednji uzvišeno jarosni propanj slavenske herojske epike uopće, prema čijoj velebnoj pojavi gajiše iskreni kult narodi cijeloga Balkana, napose Turci, bio je herojski kavalir prema ženi.

»Marko Miljanov oženio se i po drugi put. Ova ženidba bila je više slučajna nego namjerna. Poslije osvojenja Nikšića, Marko je bio sa svojim ratnim drugovima pozvan na čast u kuću Mujice Đapića, starosjedioca. Goste je služila Mujičina kćerka Steva, djevojka u cvijetu mladosti i jedna od prvih ljepotica u svom kraju. Marko, primivši čašu iz njene ruke, bezazleno se pošalio sa istom u prisustvu njenog oca i gostiju, upitavši je:

— Bi li me, djevojko, uzela?

Ova je, smiješeći se i više u šali odgovorila da, po starom spskom običaju, ne bi goste ni u ovakvoj prilici uvrijedila:

— Ja, vaistinu Božju, bih!

Serdar Jole Piletić u tom momentu, iako mu je

Marko bio najmiliji drug i prijatelj, ne zna se iz kakvih pobuda, doviknuo je:

— E, pa neka vi je srećno!

Gosti su se pogledali, Marko se našao u neprilici i, da ne bi pogazio svoju ritersku riječ, makar ovu i u šali izgovorio, uzviknuo je, malo prkosno i ponosno.

— Baš neka nam je srećno!

I u istom momentu skinuo prsten sa ruke i pružio ga djevojci, koja ga je i primila.

Na taj način izvršena je vjeridba, a docnije i vjenčanje vojvode Marka Miljanova sa kćerkom Mujice Starovarošanina — »tankolozovića«. (Pav. II.)

Isti Marko Miljanov kavalirski se ponio u debati o ženskom pitanju.

»Vojvoda Marko Miljanov došao na svadbu kapetana Mihajla Popovića, kao vjenčani kum. Svatovi piju i razgovaraju. Janko Vukotić počeo razgovor o ženama i naglašuje, da strahuje kako one mogu uzeti maha u poslovima javnim i državnim. — A to je krivica baš nas nekolicine oficira — nastavi Janko — koji smo se obrazovali na strani, pa smo našim ženama na domu dali malo više slobode. Sve to naš ženski svijet može zlo da upotrijebi. Hajde, da povedemo anketu po ovome pitanju.

Svi prisutni oficiri odobravaju Janku, koji je inače bio Ministar Vojni, da ženama treba držati šaku u perčin.

— Treba, treba — potvrđuje pop Vojin Popović. — Žena je čovjeku samo jedno oruđe, sa kojim kad treba, da se posluži.

— Razmisli, pope — odgovara li ta tvoja priča onoj propovijedi — dobaci mu Vladimir Tomić, pravnik, iz Drobnjaka.

Janko poprijeko pogleda Tomića i reče neku oštru riječ.

A vojvoda Marko Miljanov plane put Janka:

— Ćuti, međede jedan! Ne smiješ ti pobijati istinu, bar onamo gdje je Marko Miljanov. — Nijesu ti ovo ona djeca na Obilića Poljani, da sa njima mlatiš kako hoćeš, već ljudi koji zdravije od tebe rasuđuju. **Ko hoće ženu da mu bude robinja, on je sam niži od roba!** — završi Marko. (Pav. VI.).

Ovi primjeri dostatno ilustriraju odnos Crnogoraca prema ženi. Taj odnos je uvijek ozbiljan, viteški, ne bez isticanja muška ponosa i gospodstva, ali bez gesta ponižavanja, prostote i vrijeđanja. Među hiljadama priča i anegdota o Crngorcima ne možemo naći slučaj, da je Crnogorac zaljubljeni mačak, slabić i slijepo oruđe erotskih poriva. Štaviše, erotski porivi skrivaju se, jer sramota je, da junaka svlada prolazna pomama za ženom. On će, ako treba ginuti za ženu, ali ne će biti prema njoj slab. Žena nije sredstvo naslade, ona je majka, duša doma i ognjišta, a svom čovjeku poslušan, ali slobodan drug. Taj ničeizam prema ženama omalovažuje i ruga se ženoljupcima, koji nisu dostojni imena junak.

Taj odnos Crnogorca prema ženi uzgojio je Crnogorku koja odgovara svim zahtjevima borca. Ona nosi sve elemente herojskoga ideala. Ni ona ne će za svoga gospodara šeprtlju i kukavicu, nego potpuna čovjeka. Tako sve Zećanke zovu svoje muževe junacima. Ona hoće gospodara, koji je junak, koji je uvažen, svijestan svoje vrijednosti.

U drugoj knjizi svojih priča o Crnogorcima donosi Pavićević ovu karakterističnu priču:

— U staro doba, kad se u Crnoj Gori više cijenilo čojstvo i junaštvo, a manje bilo modernoga, priča se da je majka čuvenoga popa Mila Jovovića, kada se prvi puta udavala (udavala se triput), prvo jutro iza vjenčanja sjela na prag od kuće i, kad joj je muž naišao, otpočela je presti. Prag je bila zahvatila tako, da je mužu bilo apsolutno nemoguće ući u kuću, ako se ne bi bar malo posukao. Čekala je tu i, kad je vidjela da je muž prošao pored nje usukujući se, pokupila je svoje stvari i vratila se u rod. Kad su je tamo upitali:

— Šta se ti vrati?

Ona im je odgovorila:

— Nema tu meni domaćina!

Nakon izvjesnoga vremena udala se ponovo, ali se dogodilo kao i ranije. Vrativši se u rod i po drugiput, bila se riješila da se uopšte više ne udaje, no, na navaljivanje domaćih i prijatelja, udala se, i po trećiput. I tada je ponovila svoju uobičajenu pjesmu sjedenja i predenja na pragu, kad joj se muž vraćao kući. Ali ovoga puta sjeđenje joj je presjelo. Kad je muž naišao, on se nije usukivao i snebivao kao i oni raniji, nego je — ma da nije znao zbog čega je napustila prve — odgurnuo nogom i podviknuo:

— Vuc otolen, poganuljo jedna! Nemaš dje da sjediš no na prag, da me dočekuješ kudjeljom!

Žena mjesto da jaukne od snažnog udarca noge, ponosno i radosno izusti:

— Dobro je!

Ostala je u tome domu do svoje smrti, a ono njeno »dobro je« objasnila je ovako:

— Onaj koji umije tako, umjeće da zaštiti gdje bude nužda.



I, eto, takva žena i takav muž roditelji su čuvenoga Crnogorca popa Mila Jovovića«. (Pav. II.).

**U Crnogorke je ponos kao i u njena junaka.**

»Došao knjaz Nikola u Nikšić. Sjetio se odmah velikog crnogorskog junaka Jovana Lučića, čija je žena u velikoj starosti živjela u Ozrinićima, u dosta teškoj sirotinji.

— Ajde, Blagota Martinoviću, — naređuje svom oficiru — uzmi ovaj kalešin moj, pođi u Ozriniće i dovedi mi ženu Jovana Lučića u dvor.

Dolazi starica, pristupa Knjazu. On je upućuje Knjeginji, kojoj je bio naredio da dadne deset napoleona.

Knjaginja joj pruža pare. Ova odbija ruku i veli:

— Nijesam ja nikad primala milostinju, pa ne ću ni danas!« (Pav. IX.).

Vjekovni život teške borbe u obranu zemlje i ognjišta izvajao je Crnogorku do istupa uzvišene etike. To je ono glasovito crnogorsko »**čojstvo**«, koje nam je Pavićević prikazao u mnogo primjera. Čojstvo kod žene drma našom dušom i izaziva osjećaj duboka strahopoštovanja. Miluša Mirkova kao prava čuvarica crnogorskoga ognjišta, čuvarica je i svoga plemena.

»Došli svatovi iz Šaranaca u Jezera Drobnjačka za djevojku. Jeli, pili i častili se, i izveli djevojku među svatovima. Krenuli na put. Šenluk i veselje iz pušaka na obadvije strane. Pukla puška od svatovske strane i ubila Miluši Mirkovoj dijete na rukama. Gleda Miluša sina ramrskane glave, stegla srce, zaledila suze u očima i šuti. Svatovi daleko odmakli. Miluša sa mrtvim sinom na rukama

pođe svome svekru i kaza mu što se dogodilo. Čuše se prekori sa sviju strana zašto nije kazala da je dijete ubijeno dok su svatovi tu bili, pa da ga osvete.

— Bila je Božja volja. Ovo je dijete meni najbliže. Bolje da njega nema, nego da se međusobno iskolju dva junačka plemena. Da sam kazala što se slučilo, ja bih u narodu ostala krvomutnica.

— Tako je, snaho, reče joj svekar, — dok su joj djever i muž ćutali i od srdžbe zubima škrgutali.

Čim je za ovaj slučaj čula Crnogorska Knjeginja Milena, poslala je Miluši na poklon svoje najraskošnije crnogorsko odijelo. Mjesto krvomutnica, u Drobnjacima je dobila naziv »banica« (Pav. X.).

Razumljivo je da Crnogorka, hoteći za gospodara imati samo junaka, hodala je razbojištima i, hladna kao kam, prevrtala mrtvace tražeći svoga mrca.

»U krvavom klanju po granici, crnogorsko-turskoj, nije bilo poštede. Letjele su glave. Crnogorci su turske glave nosili na Cetinje. Turci su pak crnogorske glave nabijali na kolac i kitili bedeme starog grada podgoričkog. Glave uglednijih crnogorskih junaka nosili su Turci veziru, da okiti grad skadarski.

Turci su glave ostavljali, da na kolcu istrunu, ako ih Crnogorci ne bi otkupili i sahranili. U Podgorici bi starije žene išle i od turske straže otkupljivale crnogorske glave, ili ih krišom s kolca skidale, vinom ih prale i pred crkvom sahranjivale noću, da ih ne vide Turci. (Pav. IX.).

Ta žena, u kući pokorna službenica svoga junaka, požrtvovna majka, imala je srčano srce



divske snage. Njena čast, čast je i njena muža, čast plemena.

»Uputila se Stana iz svojega sela Zalaza u Kotor. U onome tjesnacu — ćupriji koja veže pazar sa gradom Kotorom — susrete je krupan finansijski stražar, Madžar.

— Šta to nosiš djevojko?

Madžar, zasjenjen Staninom snagom i ljepotom, uhvati je bjesomučno za dojke i počne štipati. Kriknu Stana kao guja prisojkinja:

— Poganjeviću, naći ćeš luka za petak! pa mu trgne sablju iz korica i razmahnu po glavi tako da mu je rasjekla čelo i vilice. Sa krvavom sabljom u rukama ušla je u grad i sama se javila vlasti«.

Crnogorka je u času potrebe neustrašivo rukovala oružjem.

Četiri sina Marina, iz Lijeve Rijeke, imali su sestru Milenu. Ona je čuvala ovce i redovno nosila oružje. Kolašinski Turci nijesu dali Vasojevićima, da pasu ovce rijekom Tarom, pošto je to bila njihova svojina. Ali su Vasojevići, i pored toga, kradom pasli svoje ovce pored Tare. Jednoga dana polete kolašinski Turci na konjima i plijene sve lijevorečke ovce koje nađu na svojim pasištima. Milena Marina, koja je također čuvala ovce na rijeci Tari, ugrabi dva svoja ugiča i pobježe put Nesirena, ka Komovima, dakle onim putem, kuda je ne mogu stići konjanici. Za ugičima i Milenom trčale su i sve njene ovce. Turci su uzalud pokušavali da odvoje ovce od ugiča. Jedan od kolašinskih Turaka sađe sa konja i poleti pješke za Milenom, da joj otme ugiča i plijeni ovce. Kad se Turčin primakao i uhvatio za ugiča, Milena trgne malu pušku ispod zubuna i Kolašina na mrtvo ubije i spase ovce«.

Milena se udala kao usidjelica, između 40—45 godine života. U tome braku rodila je Radonju Gluhoga, jednoga od najboljih bratonoških junaka«. (Pav. IV.).

Ta srčanost nije presahnula kada je zapalo krvavo sunce herojske crnogorske epike.

»U jeku komunističke propagande, održavaju se revolucionarni govori na Terazijama. U prvom redu, na sav glas udara se na privatnu svojinu i obećava se proletarijatu dioba posjeda.

Milica, udova Jovana Lazovića, crnogorskoga velikog sudije, inače kćerka vojvode Marka Miljanova, skunatorila nešto kućice u Beogradu, zatraži ona riječ.

— Čujmo Crnogorku! — zakliktaše sa sviju strana, i skoro je izniješe na rukama na binu.

Milica se prokašlja, stavi desnu ruku više obrva, gordo baci oči na gomilu i poče:

— A što ste se, pasja fukaro i poganski nikogovinski sinovi, pomamili! Zar da mene uzmete krov nad glavom, koji sam na svoje nokte krvavo zaradila?

— Ua! Dole! Ua Dole! — ču se urnebesni poklik gomile, koja poleće kao vihor, da je baci sa govornice. Brani se Milica kao razjarena lavica i klikće što je grlo služi:

— Nije se ta majčin sin rodio koji će me pontati sa ovoga mjesta. Dolje, vi laćamijo i ciganijo bezobrazna!

Što se gomila više kostrešila, to je Milica sve jače mlatarala i sjekla jezikom.

Prilazi policija i raztura zbor.

Milica ponosno silazi sa bine, i kao za sebe veli:



— Branila bih ja svoju kuću i od pravih junaka, a ne od ovih požmirepa i bezkičmenjaka!«

Razvoj Crnogorke do herojstva u svim kategorijama ljudskoga istupa, logična je posljedica njene sredine. Samo kao takova ona može biti majka najljepših epskih pojava što ih svijet poznaje. Njena snaga u prijegoru i požrtvovnosti hvata dimenzije koje zadivljuju.

— Vukić Popov Petrović, iz Kuča, bio je najčuveniji junak svoga vremena u Crnoj Gori, i oženio se, takođe od čuvene kuće Piletića i sa tom ženom živio petnaest godina, ali djece nijesu imali.

Ženi mu žao, da Vukić ne dobiva poroda; voljela ga je, da se nije mogla odvojiti od njega. Naposljetku, ona dođe na misao, da sama isprosi za Vukića djevojku i da je dovede njegovoj kući.

Putujući iz Podgorice kući, udruži se usput sa jednom mladom djevojkom iz Bratonožića, koja je bila lijepa i zdrava, pa je upita čija je. Ona joj kaže i njoj se dopane familija, pa je upita:

— Bi li se ti udala đevojko?

— Bih, vaistinu! Zar ima đevojke koja se ne bi udala?

— A bi li ti pošla za Vukića Popova?

— Ja bih, kad bi on mene htio, ali on je oženjen. A koja je to što ne bi pošla za čuvenoga Vukića Popova?

— Znam ja da je on oženjen, ja sam mu žena, no hoćeš li ti njega, pa ću ti ja biti kao majka, a njemu kao sestra. Jer Vukić sa mnom nema djece.

Najzad, djevojka pristane i pođu zajednički kući Vukićevoj.

Kad se žena pojavi u kući, trčeći priđe svome mužu i reče:

— Dobar dan, Vukiću Popov!

Vukić, zbunjen takvim pristupanjem svoje žene, upita je:

— Što ti je jadna?

— Srećna ti žena bila! — pokazujući prstom na djevojku, koju je dovela, poleti k njemu, poljubi ga i reče:

— Odsad, neka si mi po Bogu brat: a ova đevojka neka ti bude žena!

— Kakva žena, jesi li ti pri svijesti, što govoriš?

— Znam što govorim! Dovela sam ti ovu đevojku da ti bude odsad žena, a ja kao sestra i da do života ostanem u ovoj kući, jer mi je žao da nemaš poroda, a da te ostavim, ne mogu.

Tako i bi. Vukić je uzeo djevojku, s njom imao porod, a sa prvom ženom živio do groba.

I danas žive njegovi unuci«. (Pav. V.).

Sličnu žrtvu učinila je žena Đure Martinova Popovića iz Kuča. (Pav. X.).

Iz prikazanih primjera, koje ni iz daleka ne iscrpismo, izilazi plastično odnos Crnogoraca prema ženi. Epski junak isključuje rascviljena ljubavnika i trubadura i ta činjenica mnogo istavlja unutrašnji sklad Crnogorca junaka. Taj pastir, hajduk i junak usredotočio je u sebi potencirane ellemente nelična napora, stvorivši herojsku epiku kakove ne nalazimo ni kod jednoga naroda na svijetu. Smrt u borbi za svoju grudu jedino je dolična ozbiljna junaka, jer mučeništvo krvi najdostojnije iskupljuje slavu predanja mlađim naraštajima koji će nastaviti djela svojih otaca. Pregledan teritorijalan opseg Crne Gore omogućio je kroz vjekove stalnu usmenu kroniku svih detalja krvavih sukoba, i ta kontrola bila je ujedno najbolja kritika svih nedostataka, razvivši ponos krvi i čina do savršenih ispada. Biti junak značilo je, osim neustrašivosti, ratne vještine i prezira sakaćenja, sklad svih duševnih odlika. Najveći junak bio je ujedno i najbolji čovjek. Kome je Crna Gora priznala čast junaka, taj je doista bio junak. Pitanja morala, časti, junaštva, pravde, pretresana su otvoreno kraj ognjišta i na skupovima gdje često uvreda izazva pokolj. Snaga i nepokolebivost, osjećaj kolektivne volje, heroizam sa osmjehom na usnama, ponosne riječi iz usta tanadima i noževima izmesarenih junaka, natjecanje u etičkim vrlinama, jedinstveno bizarni propnji najsuptilnijih ljudskih osjećanja, sve to našlo je bogato naselje u ovim nikada ni od koga upokorenim brđanima, i danas, hvala neumornom radu Mićuna M. Pavićevića, svijetu je otkriven jedan još nepoznat narod, koji je, kroz vjekove prepušten sam sebi, razvio do nezapamćene veličine sva etička bogatstva čovjeka.

Crnogorce prikazivao je prvi vladika Njegoš svojim »Gorskim vijencem«. Ban Mažuranić posvetio je svoj genij Crnogorcima u svome savršenom epu »Smrt Smailage Čengića«. Oba ova epa iznijeli su u prvom redu heroizam Crnogoraca, ne bez tendencije u korist simpatije Evrope, ali ovi uzorni radovi nisu mogli u svoje vrijeme proizvesti dublji utisak kod velesila, jer nisu posve razotkrili golu dušu Crnogoraca. Mi Hrvati znademo gotovo svi naizust Mažuranićev ep, i shvaćali smo nadčovječne borbe Crnogoraca, ali naše simpatije bile su izazvane više solidarnošću i slavenskom uzajamnosti nego li veličinom crnogorske etičke izgrađenosti. Kao narod, kao etnička cjelina sa širokim i dubokim unutrašnjim životom punim divnoga spartanizma, Crnogorci nisu bili nama poznati, a ne-

kmoli inostranstvu. Junak-Adonis, vojvoda Marko Miljanov, u kome su burno praskale sve kreposti i slabosti Crngoraca, pod stare dane zamijenio je mač perom, i, shvativši u čemu se sastoji neosporna veličina nepobjedivih Crnogoraca, napisao je knjige **»Primjeri čojstva i junaštva«**, **»Pleme Kuči u narodnoj priči i pjesmi«**, te **»Život i običaji Arbanasa«**. Ta djela štampana su prije trideset godina, i, shvaćena više kao zabavna lektira, ostala su i kod nas premalo poznata i cijenjena, a da bi našla prevodna pera za ulaz na Zapad kao prvi prikladni rad u prilog dobroga upoznavanja Crnogoraca. Vojvoda Marko Miljanov znalački je iznio oko sedamdeset herojskih priča, sve krasnim crnogorskim izrazom, ali te priče nisu ni izdaleka iscrple prikaz crnogorske duše. Njegov plastičan i kratak opis velikih i krupnih zbivanja dao je privlačiv čar herojskim pričama, i dokazao svu prikladnost takove vrste književnog stvaranja za prikaz duševne i moralne dinamike jednoga naroda. Znanstvene studije nisu lektira šire publike koja, po pravilu, voli lakše i zabavno štivo, a najuži krug intelektualaca slaba je moralna pomoć snovima i opravdanim težnjama jednoga naroda. Historijske priče kolale su po Crnoj Gori kao usmena kronika, a u književnost ju je prvi uveo Marko Miljanov. Vrijeme je već bacilo u zaborav njegova značajna djela, i njegove krasne herojske priče posvećene visokim autoritetom njegove historičke herojske ličnosti nisu proizvele zasluženi utisak. Evropa je znala da tamo na slavenskom Jugu bije sa Turčinom oslobodilački boj malobrojni narod Crnogoraca i da herojski gine, ponešto sličan škotskom stanovniku Highlanda, Niebelunškim junacima i onim borcima u gorostasnim klisurama Asturije, kad osvajačka ekspanzija Arapa poklopi tlo cvjetne Španije.



Jer heroizam nije odlika cjelovitoga narodnoga morala, pošto i hulja i izdajnik mogu biti heroji, a duša Crne Gore još nije svijetu bila otkrivena, nisu Crnogorci ni mogli uživati onu nepomućenu simpatiju svijeta koju stvara veličina duše.

Svjetski rat i miješanje milijunskih masa raznorodnih naroda, stalna aktuelnost političkih i teritorijalnih problema, burna propagandistička literatura na svim evropskim jezicima, svratile su pažnju zapadnih velesila i na Crnu Goru, najmanju kraljevinu na svijetu sa tradicijom velikih naroda, mezimče carske Rusije, ali simpatija kroz prizmu političkih interesa nije bila simpatija koju stvara duša.

Simpatiju svijeta prema Crnoj Gori, živi interes velikih kulturnih naroda za Crnogorce stvorio je crnogorski književnik **Mićun M. Pavićević.** Taj orijaš crnogorskih brda, narodni pjesnik i borac i politički bjegunac, ponio je u sebi u život nerastočenu dušu brdskih junaka, i svaka njegova javna riječ bila je riječ Crne Gore. Kao narodni guslar, on je bio glas narodne duše i, oblagorodivši svoj bistar um naobrazbom i ogromnim iskustvom stečenim u mučnom životu kod kuće i u Americi, spasio je od zaborava i propasti velebnu herojsku epiku svojih brda, i tako svome narodu učinio neprocjenjivih usluga. Godine 1928, izdao je Pavićević prvu knjigu »Crnogorci u pričama i anegdotama« sa predgovorom Trifuna Đukića. Prva knjiga o Crnogorcima naišla je na jednodušan odziv, a autor pregnu neumorno dalje i nedavno je štampana XVIII. knjiga priča i anegdota o Crnogorcima. Ovi radovi počeli su polako iznenađivati najprije svoju sredinu, a onda su bezbrojne priče prevođene na slovenački, češki, ru-

ski, poljski, talijanski, engleski, njemački, mađarski i francuski jezik. Poče kod nas padati kiša hvalospjeva, a vanjska štampa, upoznavši preko Pavićevićevih priča crnogorsku dušu, udari u talambase.

Književnici svjetskoga glasa, učenjaci i akademici oduševljeno pisahu o Crnogorcima, a **uvaženi njemački slavista Dr. Gesemann** sastavi, pod impresijom crnogorskih priča, krasnu zbrku **»Helden, Hirten und Hajduken«** od raznih pisaca, uzevši najveći dio iz zbirke **Marka Miljanova i Pavićevića. Jugoslovenska akademija u Zagrebu** izdade sedmu knjigu njegovih priča sa predgovorom svoga predsjednika **Dr. Gavre Manojlovića. »Zabavna biblioteka«** izdaje petu i osmu knjigu priča sa predgovorima **Dr Nikole Andrića i Đure Vilovića. »Themis« nakl. zav. pravničkih knjiga** izdaje njegovu knjigu **»Crnogorsko pravosuđe i pravno shvaćanje u anegdotama«**, sa stručnim studijama sveučilišnih profesora **Dr. Ž. M. Perića i Dr. Metoda Dolenca.** O njemu piše ugledni **madjarski esejista Dr. Kornel Stankov izvrstan esej**, isto **Rumunj Barbulesko, Dr. Arturo Kronia, profesor na Masarykovom univerzitetu u Brnu,** piše da su Pavićevićeve priče o Crnogorcima **»pravo vrelo saznanja«.** O njemu pišu vanjske novine i sve naše novine u Jugoslaviji vrlo pohvalno, a **»Banatski Glasnik«** piše: **Doći će pokoljenja, žedna nauke, koja će pominjati lijepo ime ovog crnogor. kult. radnika sa istom onom pobožnošću sa kojom ovo današnje pokoljenje spominje ime Vuka Karadžića«.** Odlični hrvatski književnik **Branko Mašić**, nazivlje ga **»Vukom Karadžićem crnogorske narodne anegdote«.** Svi domaći i strani kulturni prominenti koji su pisali o Pavićevićevim pričama, pisali su oduševljeno i neobično pohvalno, i danas



nakon XVIII. knjige crnogorskih priča možemo ustvrditi

**da je Crna Gora, zaslugom svoga velikoga sina, stekla toplu simpatiju cijela kulturna svijeta.**

Doskora će u Parizu izaći na francuskom jeziku antologija Pavićevićevih crnogorskih priča i anegdota iz njegovih djela.

Rijedak je pisac na koga dažde tolike pohvale, i poslije Pavićevićeve 59 štampane knjige, zaslužio je da se o njemu i njegovu radu podrobnije prozbori. Pavićević ima veliku manu: **On nije član nijedne klike i koterije i zato je od mnogih strana prešućivan.**

Mi Hrvati, čuli smo za Mićuna M. Pavićevića godine 1909., i to iz recenzije njegova prvijenca **»Brđanke«** u **»Savremeniku«,** god. IV. broj 4. Pjesnik Mićun, tada mladić od dvadeset godina, u svojim pjesmama istupio je dosta početnički i nespretno, ali sa neospornim znacima pjesničkoga talenta, borbeno i sa mnogo lirskih odlika. Dok je njegov stil u erotskom zanosu muški, srčan i svjež, kod nas je vladao karneval Moderne. Dosta sirov i kod nas neobičan izraz nije se svidio našim arbitrima i Mićun je doživio oštru kritiku u »Savremeniku«. Recenzent pisaše:

»Sa strahom božjim hvatam u ruku knjigu garavoga šerdara i lojalnog Gospodarevog dinastičnog pjevača, divnoga **Mićuna M. Pavićevića.** Kod njega se jedno mora istaći: ustrajan je i nepokolebiv, kao rijetko koji sin naše nehatne rase. On piše, on šalje, on urgira, on psuje redaktore, on prijeti, i opet piše i piše. Znate šta je Damoklov mač, znate šta je Jack trbosjek — pitajte urednike svih jugoslovenskih beletrističkih listova... Pjesme juna-

čkoga i kršnoga Kučića su mnogobrojne, hrapave, truckave, glomazne, plitke i strašne... Valja nam napomenuti, da je knjizi priključena i slika pjesnikova. Urednici, uramite je i držite je nad pisaćim stolom, kao memento, da urednik u svako doba mora prezati!«

Dok u »Brđankama nalazimo stihove:

Bori se, bori, kidaj te okove! te
Bori se, bori za čovječanstvo
Bori se, bori za svoj rod širom,

u istom broju »Savremenika« u kome je izašla sarkastička recenzija o »Brđankama«, štampana je mjesečarska limunada Dragutina Domjanića, u kojoj bezbojni stihovi iznose kako stari hrastovi u parku propala dvora slušaju sanje što si ih pričaju »blijede breze«.

Poslije četiri godine, donio je **»Savremenik«**, god. VIII. u br. 3. **kritiku A. G. Matoša o najnovijoj Kosovskoj literaturi.** Naime, balkanski rat 1912-13. ustalasao je nacionalne osjećaje Srba i počeše nicati pjesme oslobođenja kao gljive poslije kiše, preplavivši i nas ovdje dosta dosadnim i neumjerenim tiradama o slobodi, ropstvu, osvećenom Kosovu, Lazaru, junacima, zavjetnoj misli i drugim đakonijama za napredan uzgoj nacionalnoga ekskluzivima koji, u pojačanom naletu, imađasmo čast slušati i poslije svjetskog rata.

Kritikujući Vojnovićevo četvrto pjevanje, u stvari epilog Smrti majke Jugovića i Tresić-Pavičićevu stihovanu kosovsku prigodnicu »Ko ne dođe na boj na Kosovo«, reče A. G. Matoš:

—»Dok Vojnovićeva stvar strada od bombastične simbolike, Tresićeva strada od bombastične alegorijske retorike... Najbolje kosovske pjesme ispjevao je **Mićun M. Pavićević** u svom sitnom ali iskrenom **Oslobođenju** (Cetinje, 1913.). Vidi se, da to nisu prigodnice učenih ljudi akademskih kosovskih simpatija, već da su izašle iz naroda, iz vojske pod Skadrom, — vidi se, da ih je ispjevao čovjek, koji ne frazira već koji je sam vojevao, u boju rođenog brata izgubio i u pjesmi dao oduška kolektivnom heroizmu naroda, s kojim i sada krvari oko Taraboša. Ti su stihovi doduše pisani starijom tehnikom, koje se međutim drže najoglašeniji moderniste srpski, ali u njima ima prave poezije, riječi od srca k srcu i neke surove snage, što podsjeća na iskrenu prostotu snažne Vladičine patriotske lirike.

Skadre, naš grade, spomeniče stari
Velikih djela i prošlosti naše,
Nad tobom danas naš stijeg krstari,
Dok u te stenju veziri i paše...

Skadre, naš grade, krvlju naših rana
Orošeni svi su tvoji munari;
Krvavo sunce velikoga dana
Kapije tvoje aureolom zari...

Skadre, naš grade, počivaj u miru,
Dok u nas traje i pošljednjeg bila
Ničija nam te neće uzet sila.

Glogov se kolac priprema vampiru...
Skadre, naš grade, hramu naših nada,
S Lovćena će te branit kanonada...

Kosovske simpatije hrvatskih, pa eto i najboljih pisaca su više intelektualne, akademske i platonske, pa zato njihove kosovske pjesme nemaju

onoga, što čini pravu liriku sugestivnim, pravim životnim doživljajem; nemaju topline, nemaju pravoga života kao te pjesme crnogorskog vojnika, i, ne varam li se, junaka! Kosovo se mora doživjeti. Tek junak može pjevati junacima o junacima.«

---

Pavićević je počeo rano književno raditi. Bilo mu je devetnaest godina kada je spjevao»**Brđanke**«. Kao mladić pun plamena zanosa i neosporno pjesnički talenat, brzo je napredovao u lirskom izrazu tako, da je danas uvažavan kao jedan od najboljih crnogorskih lirika. Poslije »**Brđanka**«, štampane su njegove zbirke pjesama ovim redom: **Gorske ruže,** Chicago 1909,**Crnogorcu,** epska pjesma, Cetinje 1912,**Oslobođenje,** epske pjesme, Cetinje 1912, **Srpsko-Bugarski rat,** pjesma u desetercu, Cetinje 1913, **Stari motivi, knjiga I.** epsko lirske pjesme, Cetinje 1912, **Stari motivi, knjiga II.,** Cetinje 1913, **Stari motivi, knjiga III,** Cetinje 1913, **Od Cetinja do New-Yorka,** putopis u desetercu, New-York 1916, **Krvavim poljanama,** pjesme iz svjetskog rata, Veland-Kanada 1917, **Razmišljanja o Božiću,** pjesma u prozi, Veland 1927, **Apoteoza besmrtnicima,** poema o jugoslavenskim pobjedama, Veland 1917, **Planinske ruže,** lirske pjesme, Veland 1918, **Pogrebna zvona,** satiričke pjesme, New-York 1918, **Nejski vijenac,** satira o kralju Nikoli i njegovoj vladi, New-York 1918, **Novi motivi, knjiga I.,** New-York 1918, **Novi motivi, knjiga II.,** New-York 1918, **Novi motivi, knjiga III.** Spkoplje 1922 **Svetski rat,** pjesma u narodnom desetercu, Skoplje 1922, **Naši dani i megdani,** pjesme u desetercu, Peć 1922, **Božić u tuđini,** pjesma u prozi, Podgorica 1923, **Ognjenim stazama, knjiga I.,** pjesma u desetercu, Podgorica 1925. **Jugoslavenke,** pjesme, knjiga I., Zagreb 1929, **Jugoslavenke,** pjesme, knjiga II., Zagreb 1929., **Ognjenim stazama, knjiga II.,** Hercegnovi 1933.



Taj ogroman snop pjesama, kako se vidi iz naslova, dijeli se u lirske, epske i patriotske.

Pavićevićeve pjesme prevođene su na bugarski, češki, francuski, engleski, ruski i rumunjski jezik, te esperanto. **Gorske ruže,** prevedene su na engleski »**Moutain roses**«, a tako i **Apoteoza besmrtnicima,** »**Apotheosis of the Immortals**«.

Pavićević je epsko lirski pjesnik. Nisu mu sve pjesme jednake vrijednosti, jer njegov najljepši osjećaj odjeven u skladnu i plastičnu odoru stiha rijetko kada ne pomuti oštar prizvuk ojađena čovjeka. Ali iz njegovih mnogobrojnih zbirki dala bi se sastaviti lijepa knjiga bezprikornih epsko-lirskih pjesama, jakih i vrelih osjećaja. Odrastavši u sredini gdje bijaše vrlo živa tradicija o heroizmu i ne prestajaše čežnja za potpunim oslobođenjem, njegov veliki lirski talenat mnogo je apsorbirala nacionalna patriotska tirada, kojoj je na posljetku i prešao u svrhu propagande za oslobođenje. Kada je buknuo svjetski rat, Pavićević je postigao krasan pjesnički izraz neosporne književne vrijednosti, i neke njegove pjesme iz toga razdoblja, naročito pjesme o slobodi, najljepši su produkti te vrste lirike u cijeloj književnosti južnih Slavena. Njegov jezik i izraz žarka su plastika, osjećaj se prolama plamom zanosa i neke neodoljivo privlačive kristalne epske vedrine i čistoće, nikada bez timbra crnogorske herojske epike. Svagdje se osjeća potpun čovjek, jak u osjećajima, u sreći, u boli, u ljubavi i čežnjama.

Čista lirska pjesma kod Pavićevića je rijetka. Jedan iskreni uzdah duboke rezignacije donosi pjesma:

### OPROŠTAJ

Dok vjerovah u te ludo i beskrajno,
Ti bijaše za me: Bog, vjera i nada —
I biće veliko, božanstveno, tajno,
Što me zaklanjaše od bure i jada.

U srdžbi i gnjevu bješe mi još slađa,
Jer ne poznah tvoje obmane i laži;
Ti bijaše za me svaki dan sve mlađa,
Svaki tvoj zagrljaj od vječnosti draži.

Danas, kad je zublja vjere ugašena,
Mladost usahnula, kao jesenje cvijeće, —
Postala si za me svakidašnja žena, —
Ja običan čovjek, bez nade i sreće!...

Divan je sonet:

### VEČE U MORAČKOM MANASTIRU...

Starodrevna lavra ćuti,
I mimikom priča bolje,
Krši goli i rasuti,
Straže oko bogomolje.

Ispod lavre hučnim bijesom,
Ko sto lava, ko sto džina,
Tutnji, juri s urnebesom
Bistra rijeka sa planina.

S gorostasnih brda vije
Snijeg... Vjetar toranj bije...
S oreolom svetac slazi,



I u portu uđe, kleče.
To Nemanja svako veče
Svoj samostan sam polazi...

U pjesmi »**Moj život**« Pavićević ispovijeda svoj značaj.

J ljubim i mrzim, vrijeđam i praštam,
Vjerujem i slušam, pirujem i stradam,
Podižem i rušim, snijevam i maštam,
Hvalim se i gordim, plašim se i nadam!...

U slobodi živim, a okove nosim,
Bogat sam... a patim kao sirak hudi,
Milostinju davam, a sam često prosim,
Zar tako ne žive i svi drugi ljudi?...

Te sve pjesme kada su izašle, za nas su bile pisane po staroj tehnici. Mi smo u to vrijeme već imali prekrasne stihove **Milana Begovića** (Boccadoro), **imali smo Vidrića, Kranjčevića, Mihovila Nikolića, Nazora,** a Srbi **Rakića, Dučića, Pandurovića** i druge. Međutim i Pavićevićeva tehnika bila je u njegovoj lirici daleko odmakla od načina pjevanja tadašnjih crnogorskih pjesnika, i **Pavićević je prvi crnogorski moderni pjesnik.** Njegov krepak i plastičan stih, pun krvi i života, pun svježine i nepatvorena poleta, naročito u njegovim patriotskim pjesmama, naišao je na srdačan prijem i, 1911, donosi češka revija»**Maj**« vrlo pohvalnu recenziju o njegovim pjesmama, priznajući mu jaki lirski talenat. Iste godine izašla je u rumunjskom listu »**Viata Romineasca**« iz pera sveučilišnoga profesora **Dr. Barbuleska čitava studija o Pavićevićevim pjesmama,** a on istaknut kao odličan lirik. Naši srbijanski

listovi nisu vodili mnogo računa o Pavićeviću, jer njegova tehnika nije više odgovarala novom modernističkom književnom pokretu koji je tu uhvatio korijen. Osim toga Pavićević je počeo svoj duh zamarati u sirovoj unutrašnjoj političkoj borbi Crne Gore, dok nije posve prešao patriotskoj lirici i tu dao, doduše, savršenih pjesama kristalna zvuka, pune vihora i snage, ali i pune osvetne mržnje, borbena krika i sarkazma.

**U patriotskim pjesmama Mićuna Pavićevića vlada narodna dikcija, često puna prekrasna melosa, i te pjesme ostaće dugo zamamna lektira svima, koji su skloni takovoj vrsti pjesama.** Ali one su svojom regionalnom patriotskom intonacijom više za političku ideologiju balkanskih Srba, i tako teritorijalno ograničene, radi čega i nisu našle kod nas onaj odjek kakav bi zaslužile po svojoj izvornoj dinamici i dikciji.

Besprekorni stihovi:

.... Koji će doći i u moje gore,

Koje su pune očaja i mraka...
Snosite, braćo, drugovi ustaši,
Našim će nebom, punim lednog zraka,
Zalepršati orlovi krstaši.

I zemlja naša bit će naša mati.
Sve ćemo Jude listom pokopati;

U prikazima crnogorskoga juriša, otpora, Pavićević je silan. Njegovi stihovi ječe, razliježu se kao grmljavina.

Divna pjesma »**Osvojenje Bardanjola**« počinje stihovima:



Ječe brda, lome se planine,
Proliječu crne orlušine.
Stoji treska, lome se nebesa,
Sva se zemlja ljulja i potresa.

Kao čavke popadale majke,
Nose vode, peru rane ljute,
I ko stanci kamenovi ćute...

Sunce stalo pa je zaplakalo,
More čulo pa je uzdahnulo!...

ili:

Borbeni duh Crnogoraca ne može Pavićević zatajiti.

Ja hoću krvi, pokolja i tuče,
Da rušim, palim, raspinjem i stežem —
Silnike, koji moju braću muče —
Hoću, da u lance usijane vežem!...

Pavićević je kao borac za istinu i pravdu iznio mnoštvo pjesama sa jakom socijalnom notom. Zar ovaj stih ne sjeća na Dobrišu Cesarića?

Tu zavađeni zajedno leže:
Obromljeni i bez pregnuća;
Dobri od zlih ne mogu da bježe,
Jer tu im je zajedno kuća.

U blizu do same crkve tamo
Visok se digo grob u sjaju,
Drugi se stisko sam na samo —
Jedva se vidi tek na kraju.

Pjesme»**Stari ratnik**«, »**Lazar Pecirep**«, te čitava galerija kosovskih osvetnika, posljednje sve soneti, formom i idejom odlični, dokazuju Pavićevićev talent i vlast nad pregnantnim izrazom.

U ovim pjesmama stigao je Pavićević na vrhunac u razvoju svoga izraza i njegovu prvu knjigu »**Stari Motivi**« popratio je u »Dubrovniku br. 14. od 4. aprila 1912. naš najveći slavista **Dr. Milan Rešetar,** inače čovjek vrlo težak u izricanju pozitivne kritike o lijepoj književnosti, naučnom recenzijom, koju počinje ovim riječima:

»Mladi crnogorski pjesnik izdao je opet malu zbirku pjesama kojoj je nadjenuo ime Stari motivi, jer nam u njoj prikazuje nekoliko sličica iz prošlosti Crne Gore. Uzeo je naime osam junaka iz herojskoga vremena Crne Gore , o kojima narod još uvijek priča i pjeva, pa nam je tu narodnu tradiciju o njima prepjevao na svoj način i tako stvorio osam lirsko-epskih pjesama, od kojih je samo prva nešto duža, te se sastoji, baš od četiri pomanje pjesme. Pjesme se čitaju vrlo lijepo jer je Pavićević umio da pogodi pravi ton: kratkim, krepkim potezima on nam crta te mrke junake, koji su tako malo štedjeli svoj i tuđi život, pa je s te strane harmonija među predmetom i formom potpuna, premda je Pavićević dao svojim pjesmama sasvim drukčiju metričku formu, nego li ima narodna pjesma; sve su pjesme naime ispjevane u rimovnim kvartinama od stihova sa deset, jedanaest ili dvanaest slogova«.

I doista, nigdje svježije, jače i plastičnije nije glorificiran crnogorski heroizam nego što je u Mićunovim **Starim i Novim Motivima.** Oni su vjerojatno i došli na svijet da dadnu punu satisfakciju onim velikim epskim figurama, koje je knjaz Nikola iz svojih dinastičkih pobuda naročito izostavio iz



svojih, uzgred budi rečeno, anemičnih i nepjesničkih **Novih Kola.**

Ali, čujmo Mićuna:

... Velestovo među gorske klance tone,
Među krše tamo kuće vire,
Iz urvina koluti se dima gone —
To pastiri u razdanak vatre pire.

Na kamenu rodila me majka stara,
Na kamenu vječno živim, hranu sijem,
Kamen mi je dao ime gorskog cara,
Iz kamena ljekovitu vodu pijem.

Ovaj kamen okupan je morem krvi
On je spomen dedova mi i krstača,
Još iz njega praiskonska krvca vrvi,
On je branjen i očuvan vrhom mača«

Ili:

Vojvoda Rade, slika ispolina,
Sumoran, mračan na kuli je sio,
Gutao pehar za peharom vina,
I sam od mraka do razdanka pio...

Vjerna ga ljuba dvorila sa strahom...

i t. d.

Zar ovi stihovi ne potsjećaju na najljepše stihove **Vladimira Nazora** u ciklusu »**Kraljević Marko**«?

Povucite paralelu između ovih zaista orlovskih kliktaja i onih šturih i dosadnih kreketanja u Nikolinim **Novim Kolima!**

Sonet »**Jole Piletić**« može resiti svaku antologiju:

O, moja brda, od kamena tvrda,
Na vaše grudi trnje niče;
Nigdje na vama bijeloga krda;
Ja znam sva vaša šaptanja i priče.

Od kolijevke, ja sam združen s vama
I ljubim silno svaku vašu stopu,
Jer tu su pretci moji s verigama
Mrli s prezrenjem, na čvrstom konopu.

O, brda moja, spomenici strave,
Ja sam na vaše bjeličaste glave
Podigo stijeg jači i od neba.

U vaša njedra nema zime više,
Ne će vas biti već krvave kiše;
Moj Narod danas jede svoga hljeba.

U Pavićevićevim Starim motivima ima partija koje, svojim parnasijanskim mirom, ljepotom i sugestivnošću, nadmašuju mnoge stranice Njegoševa »Gorskog Vijenca«.

Za vrijeme svjetskoga rata patriotska Pavićevićeva pjesma pretvorila se u revolucionarnu, naročito kada je otvoreno istupio protiv kralja Nikole i u emigraciji u Americi razvio svestranu propagandu protiv dinastije Petrović-Njegoš u korist Karađorđevića. Plamenim perom i vrelim zanosom okrenuo je sve američke Srbijance i Crnogorce protiv Kralja Nikole, i dinastiju Njegoš srušio je revolucionarac pjesnik Mićun Pavićević, koji je kao dugogodišnji Nikolin pristaša, uvidio da **Srbija** terba da dade kralja.

Kao revolucionarni pjesnik, Pavićević je buran, jak požar, vulkan, njegov zanos huči, sverazorno, neobuzdano kao razulareni vihor, njegovi stihovi gore, osvajaju, iako dinamikom ne dostižu Petöfia, mađarskoga četrdesetosmaškoga revolucionarca, a ono ga dostižu divljinom stiha, lavovskim izrazom i magičkom snagom osvajanja pristaša.



U tom revolucionarnom razdoblju svoga pjesnikovanja sagorio je mladi lirik i epik Pavićević. Na oltaru oslobodilačke revolucije izgorio je predratni književni pjesnik, i pod srušenim tronom Petrovića-Njegoša nalazila se i njegova lira. Među tim revolucionarnim pjesmama imade i čistih bisera, ali preteže neuravnoteženi zanos borca koji ide za rušenjem staroga državnoga života.

U **»Apoteozi besmrtnicima«** veli:

Oni su došli ko božanske čete,
U rujnoj zori, kad se istok zari,
Da mrtve dižu i robove svete;
Oni su božjeg gnjeva neimari!...

Pavićevićeve lirske, epske, patriotske i revolucionarne pjesme jesu **novum** u crnogorskoj literaturi i čine jedno posebno razdoblje. Pavićević je prvi crnogorski modernista i vjesnik nova izraza, a burnošću osjećaja pravi sin svojih brda. Magija njegova oslobodilačkoga elana oduševila je i velike narode, i, poslije »Gorskoga Vijenca«, Pavićević je prvi pjesnik kod Crnogoraca i južnih Slavena koji je prevođen na engleski, francuski i druge jezike. Svojim žarkim i plamenim stihom opajao je Crnu Goru i proglašen njenim najboljim pjesnikom poslije Vladike Rada. Pomanjkanje modernih artističkih finesa u pjesmama nije mu dalo da uđe u novu književnost, ukoliko mu temeljita studija njegovih lirsko- patriotskih, odnosno kosovskih pjesama ne

bude dala mjesto među utiračima nova izraza i nove tehnike. Ali i najstroži kriterij mora mu u književnosti Crne Gore ili Jugoslavije dati zasluženo mjesto.

Govoreći o Pavićevićevim pjesmama, moramo spomenuti i njegove mnogobrojne zbirke patriotskih pjesama **za narod.** Te su od reda spjevane u narodnom desetercu. Jer je deseterac najprikladniji oblik da privuče na sebe interes narodnih masa, Pavićević je iz čisto praktičkih razloga dao svojim Crnogorcima čitave knjige u stihovima i narodnoj dikciji, informirajući ih o događajima koje treba da znadu. Spominjemo **»Svjetski rat«, »Od Cetinja no New-Yorka«, »Krvavim poljanama«, »Iz memljivih dana«,** pjesme u krasnom desetercu, inače, po našem nahođenju, bez naročite književne vrijednosti, iako o njegovom »Svjetskom ratu« reče najveći jugoslovenski estetik Dr. Bogdan Popović ovo:

»Pružili ste narodu knjigu, koja će mu biti od koristi, stvarati u njemu uspomenu na njegova svetla dela.«

Ali svojom propagandističkom tendencijom one su vrlo važne u danima teške narodne kušnje i rušenja narodu nepoćudne dinastije Kralja Nikole. Ove pjesme su poticale borbenost i ustrajnost, i jačale narodno samopouzdanje. Od ovih pjesama odvajaju se pjesme »Ognjenim stazama II«, koje krasnom dikcijom i čistim patriotizmom spadaju među njegove umjetničke pjesme. Oduševljen čistom ljepotom narodne dikcije, napisao sam ovoj zbirci predgovor i, analizirajući književnu vrijednost tih pjesama, pisao sam:

»Sve ove pjesme imadu čar narodne pjesme i mogle bi se s potpunim pravom uvrstiti u zbirku narodnih pjesama. Tu je Pavićević jak, nedostiživ, a



što se tiče varijabilnosti u tropima i figurama, on je već odmakao od narodne pjesme, bolji je, plastičniji i svježiji. Dok narodna pjesma rjeđe upotrebljava t. zv. **leoninski stih,** Pavićević mnogo pojačava sugestivnost pjesme stalnom upotrebom leoninskog stiha, čime odaje veliki opseg i bogatstvo svoga jezičnog kapaciteta.

Iznosimo nekoliko krasnih leoninskih stihova:

Širi krila, i leti ko vila,
Među braću, na krvavu daću!...
Brda ćute, oblaci se mute.

Lete čete ko nebom planete,
I bez krika biju dva krvnika,
Od kad svane pa dok noćca pane,
I od mraka do zorina zraka,
Nema trna ni busena crna,
Što nijesu u krvi i mesu.
Ko gromovi gruvaju topovi,
Ko bogovi promiču džinovi.
Divlja snaga pobjeđuje vraga.
Strašno klanje, ljudsko umiranje!...
Sve silnije lome se stihije...
Tle se giba, krv do neba šiba;
Mrka lica, gube sjaj zjenica;
Puk do puka gine bez jauka!
Moje sanje postade poznanje,
Moje kletve donesoše žetve:
Do Triglava slavska je država,
Čvrsta, snažna, u svijetu važna.

———

Mjesec lije zrake na junake,
Šumska vrela pjevaju op'jela,

Noćne ptice jedu utrobice,
Vran se vije i krv svježu pije.

---

Ne čuje se krika od ratnika.

---

Leže snoplja visoka dva koplja.

Ovo nekoliko primjera dostatno pokazuju Pavićevićev jezični elasticitet, osjećaj za impresivnu plastiku stiha i uho za melos čiste narodne dikcije, sve prirođena svojstva Crnogoraca.

Pavićevićev deseterac opravdava činjenica što je, za nedavno proživljenu heroiku, prikladan isključivo deseterac, primarni pjesnički oblik za izražavanje narodnih stremljenja. Nemoguće je zamisliti prikaz borbe za oslobođenje i ideologiju narodnoga ujedinjenja u obliku, recimo, soneta, jer deseterac je zakonito čedo narodnih gusala, a sonet rafinirani izraz artističke pjesničke forme.

Davši u borbi za oslobođenje ogroman dio svoje fizičke i duševne snage, Pavićević se vratio u oslobođenu domovinu, ali mirniji, staloženiji. Prestala je prskati lava njegovih stihova; on je učinio svoju dužnost. Ali vrativši se u stara korita, Pavićević je opet propjevao. Pjeva rjeđe, ali pjesme su mu misaone, ozbiljne, tehnički savršenije, izrazom čvrste, stalne, pune mirne snage. Mladi buntovni orijaš prekoračio je podne života, pogled mu je miran i pronicav. Pjesma »**Žena**« u zbirci »Jugoslavenke« knjiga II, Zagreb, 1929, pokazuje nam rijeku široka i jaka tijeka. Tu zbori zrio čovjek popun čovjek.

**ŽENA**

Anđeo, Bog,
Najmiliji prirode dar,



Najveći života žar,
Nar, briga i mar!...
Pir i bezdani sladostrašća vir!...
Lukavstva car,
Mudrosti neimar;
Umjetnik pun zanosa,
Nemirni val prkosa!...
Varljivi nad,
I najdublji čednosti pad!...
Dobro, zlo, kikot, suza,
Đemon, aspida, ljepota, muza...
Rob što ničice pada,
Car što svjetovima vlada!...
Izvor ideala i ponor svih zala...
Žena!
Stijena, hijena;
Mladost, život i vječita mijena!...
Tajna svih vjekova,
Zagonetka svih bogova.
Mač i plač,
Svjetova osvajač!
Ćudljiva, gorljiva, pohotljiva,
Najdubljih umova njiva...
Simbol i bol,
Radosti i pakla dol!...
Žena,
Vihor i bura,
Uzrok svih avantura,
Vođ čovječanstva,
I svirepi gospodar tajanstva...
Žena,
Dželat grubi;
Što glave rubi;
Apostol mira,
Što svakog ljubi!...

Zora i veče,
Buktinja iz koje
Vječiti život teče ...

—o—

Ovi stihovi, bez jurišne buke i orljavine, plod su staložene snage, muževna razbora, plod zrela čovjeka pjesnika.

—o—

**Pavićević po svojim godinama spada u stariju pjesničku generaciju. Ogromnim prinosom svoje muze ulazi u književnu historiju manjim dijelom svojih pjesama, ali kao pjesnik borbe za slobodu, pravdu i demokraciju, zauzima odlično mjesto. Kao autor moderne epike osvećena Kosova i ujedinjenja, ostaje zauvijek svijetla pojava u životu svoga naroda.**

U svojoj autobiografiji koju je Pavićević poslao 1914. godine na molbu profesora petrogradskoga univerziteta J. Križickoga, kome je bila potrebna za studiju o njegovim pjesmama, Pavićević veli:

»Rodio sam se 30. novembra 1879. godini u gorovitim i krševitim predjelima Crne Gore, u selu zvanom Do Pješivački, u podnožju same planine Garča, od oca Mikaša i majke Milice. Moja familija po ocu, što se junaštva tiče, zauzimala je jedno od najvidnijih mjesta u našem plemenu. Otac je bio jedan od najčuvenijih guslara u svome kraju; otuda sam možda i ja naslijedio dar za pjesništvo. Moj otac je čitavog svog vijeka živio i suviše paćenički i siromašno, kao prost, običan seljak, nadničar. Kad mi je bilo 7 godina života, on se preselio u Danilovgrad, u bogatoj brdskoj ravnici, jedno od najromantičnijih mjesta u Crnoj Gori. Tu sam svršio u 11-oj godini života četiri razreda osnovne škole, u najvećoj bijedi i siromaštini, idući često puta u školu bos i polunag i iznemogao.«



Svršivši osnovnu školu dao se na čitanje, a knjige mu je posuđivao pripovijedač pop Risto Popović. Posve povučen, Pavićević se predao čitanju i, bistar kakav je bio, stekao je doskora zrio uvid u zbivanja oko sebe. Zadojen herojstvom svojih brda, tijelom gorostas i krasnik, opor od patnji i oskudijevanja, u njega se rano razvio oštar kritički duh, koji nije prezao, onako po crnogorski, skresati u brk istinu na skupovima, gdje stari junački ratnici pretresahu pitanja dnevnog života, prošlosti i budućnosti, i to mu već u prvim danima mladosti pribavi neprijatelja. Godine 1900, putovao je preko Danilova grada ruski general Nikola Agapov, i, spazivši Pavićevića na ulici, bio je tako oduševljen njegovom naočitom pojavom da ga je odmah pozvao da pođe s njim u Rusiju, gdje će ga o svom trošku školovati. Mićun pristade, krišom ostavi roditeljsku kuću i krene sa genralom u Rusiju. Otac, videći da će mu jedinac zauvijek ostaviti dom, natisne za njim, i povrati ga kući s ruske granice.

Činovničku karijeru započeo je kao običan prepisivač, zatim općinski pisar, te sekretar. S malom plaćicom uzdržavao je majku i oca Mikaša, počeo je pisati političke članke i, svrativši bistrinom svojih razlaganja, na sebe pažnju mjerodavnih na Cetinju, gdje ga 1907. zateče prvo ukazno imenovanje za sudiju općine grada Cetinje, kamo je onda preselio 1909. postao je sekretar druge klase u Ministarstvu unutrašnjih djela, a 1910. sekretar prve klase; 1912. postavljen je za sekretara prve klase Glavne državne kontrole, najvećega računskoga suda u Crnoj gori, i u tom svojstvu zatekao ga je i svjetski rat.

Cio život Pavićevićev je jedna burna epika. Prvi ustav knjažev 1905. stvorio je u zemlji upravne primitivnosti i herojske tradicije žučljivo partizanstvo. Uvažimo da je do 1880. bilo u Crnoj Gori samo nekoliko škola i to zapravo manastirskih, 1834. otvorena je prva osnovna škola u Cetinju; 1862. otvoreno je još deset osnovnih škola; godine 1868. povodom posjeta Knjaza Nikole ruskom caru, otvorena je ruskim robljima bogoslovija; 1871. otvoreno je još 30 osnovnih škola; oko 1880. bilo je u cijeloj zemlji jedva 3% pismenih ljudi; 1886. osnovana je na Cetinju gimnazija sa četiri razreda, koja je istom 1906. postala licej sa osam razreda, dok je u Podgorici otvorena gimnazija sa četiri razreda; poslije 1886. osnovano je još nekoliko škola tako da je godine 1912. bilo u zemlji 130 osnovnih škola sa 150 učitelja; god. 1896. osnovana je podoficirska škola u Podgorici, koja je poslije premještena na Cetinje. U to vrijeme počinje kroz život herojskih brda strujiti novi duh. Niču politički listovi i književne revije. »Zora«, »Cetinjski Vjesnik«, »Dan«. Kulturna i politička pitanja počeše se tretirati kritički, na užas samodršca Nikole, koji je dosad u svim pitanjima bio kasacija. God. 1910. Pavićević je u sredini strašnoga previranja bio već ugledna ličnost na dvoru. God. 1912. bio je narodni poslanik i viši državni činovnik. Bio je dugo uvjeren, kao i mnogi najugledniji Crnogorci, u ispravnost Knjaževu i bio je njegov odlični pristaša. Knjaz kao pjesnik, koji nije nikom dao perom preko sebe, bio je zavidan mladom pjesniku i dobacio mnogu žučljivu.

Kada je, 1908. podnesen Knjazu predlog o Pavićevićevu odlikovanju, kralj je na istom, na Mićunovu adresu, napisao i uputio ovaj odgovor:



»Našto krsti i medalje,
I zemaljsko odličije,
Onijema duh kojih se
Nad metežom ljudstva vije?«

Pavićević mlad, bujan i ambiciozan za ordenima kao i svi njegovi zemljaci, uputio je Knjazu ovaj odgovor:

»Prah, pepeo i sujeta,
Sve je što se na sv'jet rodi;
Al' priznanje, slava kleta,
I pjesničkoj duši godi.«

Istoga dana odlikovan je Danilovim Krstom, ustanovljenim 1851. za nezavisnost Crne Gore.

Godine 1910. zaplijenila je vlast po nalogu iz Cetinja kalendar »Zeta«, radi Pavićevićeve pjesme »Priviđenje«. Pavićević, iako je znao, da je zaplijena došla na izričiti nalog kralja Nikole, uputio je kralju protest, rekavši da će se opće odreći pjevanja. Pavićević je bio poznat kao čovjek odrješit i od riječi, neustrašiv i borben, i kralj mu uputi odgovor:

»Mićune,

Dobar čovječe, izdigni se nad shvaćanje stvarih i rabota meteža ovoga što grešnu koru zemaljsku čepa, a što ti prijetiš da ćeš prekinuti pjevati, to ne vjerujem, to nije moguće!

Ko može u planinu slavuju zabraniti da svoju pjesmu razvija. Neka Mićune, ostavi daviju!«

Godine 1907. 1908. i 1909. bila je Crna Gora zaražena otrovom unutrašnjih razmirica, a Pavićević, kao otvoreni pristaša jedne političke grupe, postade objektom strašnih napadaja. Nazivali su ga »dvorskim pjesnikom« i miljenikom. Pavićević nije

mogao biti javni protivnik kraljeva lična režima, iako nije slijepo odobravao svaki njegov čin, ali »za sve vrijeme njegove vladavine, napredniji Crnogorci borili su se isključivo iz emigracije, kada su bili van domašaja njegove vlasti. Ako se koji časni izuzetak osmjelio da sličnu borbu povede i na teritoriji Crne Gore, takav je bio kratkim putem uklonjen«.

Pavićević je sa reakcionarnim režimom kralja Nikole raskrstio definitivno 1911. i tada je pao u nemilost i bivao strašno zasijedan i proganjan. Naročito kada je 1912. javno kao poslanik pripadao grupi, koja je u februaru 1914. izjavila u crnogorskom parlamentu za uniju Crne Gore sa Kraljevinom Srbijom.

Usprkos ustava, režim je u Crnoj Gori bio patrijahalno reakcionaran, Nikola je bio stari samodržac, bez skrupula u sukobu sa svakom kritikom; njegove audijencije bile su najdemokratskiji susret naroda sa svojim gospodarem. Crnogorac, već po svojoj krvi oštar na svaki pritisak, reagirao je, i bio je običan događaj da je koji petent sasuo kralju u lice izazovne i nigdje na svijetu dopustive prijekore i oštre riječi. Kralj se znao u paroksizmu svoga tirjanstva poniziti do čaršijske prznice i običnoga grubijana. Crnogorski dvor znao je oriti se od svađe kralja i naroda.

Kada su odnosi između kralja Nikole i Pavićevića bili posve uzdrmani Pavićević je, 1912. kandidirao kao opozicionalac u svome plemenu — Pješivcima.

»Kralj Nikola je naredio i vojničkim i političkim vlastima, da mu, pošto poto, izbor onemoguće. Poslao je čak i svoje perjanike uoči dana i na dan izbora, koji su se razmiljeli kao zli duhovi od sela



do sela i od poselice do poselice. Tamo, gdje su našli meko, naređivali su jasno i glasno, a gdje im je bilo tvrdo, šapatom na uho:

— Zapovijedio je Gospodar, kogod bude glasao onoga psa iz Dola, da će mu kuću iskopati!

Perjanici su došli u Do Pješivački, rodno mjesto Pavićevićevo, i produžili istu »izbornu taktiku« u ime Gospodara, među njegovim rođacima i bratstvenicima.

Bajo Ibrov, poznati junak i slobodnjak, kada je vidio o čemu se radi, ustade i reče:

— Pozdravite vi Gospodara, da mu Mićun ne bješe pas, kad napadaše nas, što ne slušamo vlast. (Tiče se borbe između »klubaša« i »prvaša« 1907, kada je Mićun branio režim.) A sada mu je pas kad podiže glas za narodni spas. Mi ćemo njega, a Gospodar koga hoće!

Mićun je na izborima propao. Pobijedio ga je kraljev i vladin kandidat, barjaktar Perunović.

Kad su došli narodni poslanici na Cetinje, jednoga dana kralj je srio Mićuna, koji je tu živio kao činovnik, pa, radostan što je propao na izborima i da bi ga ismijao, upita ga:

— Kad ćete u skupštinu, gospodine poslaniče?

Mićun:

— Psi u nju ne ulaze, a kučke mogu vazda! No svakako, ako ne dođoh ove godine, doći ću do godine.

Iako u to ni sam Mićun nije vjerovao, zbilja se to obistinilo«.

Ovaj događaj prikazuje prilike koje su tada vladale u Crnoj Gori i postupak kralja Nikole.

Značajni je ova slučaj između Gospodara i Pavićevića:

»Kako crnogorska vojska, tako i crnogorski

oficirski kor, podijeljeni su bili u dva tabora, između dva životna rivala — Mitra Martinovića i Janka Vukotića, patentiranih ministara vojnih Kralja Nikole. Ko je pripadao Martinovićevoj trupi, bio je gonjen od Vukotića i njegovih ljudi, a ko je pripadao Vukotićevoj grupi, bio je opet gonjen od Martinovića i njegovih pristalica. Od toga kobnoga rivalstva, koje je bilo plod Kralj-Nikoline politike, strahovito su stradali i narod n država, a naročito ugled vojske.

Bratstvo Pavićevići iz Dola Pješivačkoga, imalo je, za dugi niz godina za oficira čete, čovjeka iz drugoga sela, od bratstva malobrojnijega, koje je, po njihovome mišljenju, imalo manje ratnih zasluga od njih. To je Pavićeviće i njihov ponos i častoljublje neobično vrijeđalo. Redovno su protestirali i kod kralja i kod ministra vojske, i svagda im je bilo rečeno, da će im dati oficira iz njihova bratstva, čim koji od njihovih mladića bude svršio podoficirsku školu.

Napošljetku, pod vladom ministra vojnoga Janka Vukotića, Pavićevićevi su dobili za oficira čete Đoka Pavićevića, potporučnika stajaće vojske — svoga bratstvenika. To je za Pavićeviće i njihov prestiž u plemenu bio veliki događaj i puna satisfakcija. No, uoči samoga balkanskoga rata, kada je već bila naređena djelomična mobilizacija vojske, pod vladom ministra vojnoga Mitra Martinovića, Đoko Pavićević je smijenjen sa dužnosti četnoga oficira, samo zato što se smatralo da više simpatiše Janku nego Mitru. Tako su Pavićevići i opet došli pod komandu oficira iz drugoga bratstva, sa sela Bogmilovića, koji je bio markiran kao Martinovićev pristalica. Za Pavićeviće ovaj je događaj bio strahoviti moralni udar i blamaža. Smatrali su se uvrijeđeni i poniženi ispod skotova. Nekolicina njih došli su na Danilov Grad i uputili brzojav svome rođaku na Cetinju, Mićunu Pavićeviću, tadašnjem prvom sekretaru Glavne kontrole, da ih, kako zna, zaštiti od ovoga bezakonja, — inače da će oni lično doći na Cetinje, i, ako ne izvojuju pravdu, predati oružje kralju Nikoli.« Čim sam brzojav primio, ocjenio sam težinu cijeloga događaja i bio sam svjestan, da će kralju takav postupak mojih rođaka dobro doći, kao pretekst da čitavu aferu pripiše meni, kako bi me mogao maltretirati i kazniti. Odmah sam brzojavno odgovorio svojim rođacima da nipošto ne dolaze na Cetinje, ni kolektivno ni pojedinačno, jer bi to bila jedna vrsta bunta, već da se u svemu pokore novome stanju stvari. Ćud i uvrijeđena sujeta bili su jači od mojih savjeta i od straha od kazne. Jedno jutro došli su na Cetinje četrdeset Pavićevića, s puškama o ramenu, sa svojim uklonjenim oficirom, da se žale i protestuju. Nekolicina od njih došli su u moj stan. Osuo sam na njih drvlje i kamenje, i izložio sam im, na dugo i široko, što čeka njih i mene. Ali bez uspjeha! Oni su u svom tvrdoglavstvu ostali uporni. Naoružani do zuba, tražili su Gospodara i ministra vojnoga. Kakve su se porađale misli toga dana u glavi kralja Nikole, nama, koji ga neposredno dobro poznajemo, nije bilo teško pogoditi. Pavićeviće su savjetovale i vojne i političke vlasti da se vrate kućama i da ne dosađuju Gospodaru, jer će rđavo proći. No sve uzalud.

Došao je glavni momenat. Kralj je izdao zapovijest da mu se dovede Mićun. »Predosjećao sam sve što će biti. Bio sam pošao u šetnju sa Živkom Dragovićem, državnim savjetnikom, ispred manastira Sv. Petra Cetinjskoga, i, kao svom ličnom prijatelju, žalio mu se na postupak svojih rođaka, koji ću ja ispaštati. Baš u tome razgovoru prilazi perjanik i usplahireno viče:

— Mićune, ajde, u dvor, zove te Gospodar.

Pošao sam. Kralj je bio na donjem spratu dvora, u kancelariji, lijevo od zloglasne Odžaklije, sam, čekajući moj dolazak, dok je njegova vlada bila sva na okupu, u Odžakliji, pozvana od kralja radi savjetovanja o ratnim pripremama. Ušo sam u kraljevu kancelariju, poklonio se i stao pred njim, uspravan kao džin, ne pristupajući mu ruci. (Taj srednjovjekovni manir, nikad nijesam praktikovao, jer mi je bio više nego odvratan.)

Kralj je ustao iza stola, strahovito uzbuđen, sav zelen i modar u licu od gnjeva i bijesa, primakao mi se zakrvavljenih očiju, dok su mu usne podrhtavale, i jednim strahovitim, drhtećim i prijetećim glasom, zavikao iz svega glasa:

— Što si živino pogana, pobunio ono dvadest bogalja iz Dola Pješivačkog, kad ja hoću da rušim veliko otomansko carstvo?

Ja sam odgovorio još jačim glasom:

— Nijesam ja živina, no pošten i ispravan čovjek; a ono nijesu bogalji iz Dola, no sinovi i unuci junaka i vitezova, koji su s jataganima u rukama. raspalih opanaka i propalih koljena i laktova, o svom brašnjeniku, sa ostalim crnogorskim plemenima stvorili Crnu Goru kojoj si ti Gospodar!

Kralj izvan sebe od srdžbe i bijesa, pritrčao je prozorima od kancelarije, ispred koje su stajali načeteni perjanici, i zatvorio ih, pa se povratio. Primakao mi se bliže i uhvatio me bjesomučno i nervozno obadvijema rukama za prsa i džamadan, i uzviknuo:

— Što vičeš toliko, kučko bezobrazna? Hoćeš da te čuju Crnogorci, je li? A što lažeš, kad cio svijet zna da sam ja i moji stvorili Crnu Goru. Sad ću zvati perjanike da te pretuku kao kučku.



Bio sam nevin, pa sam bio gotov na sve. Maltretiran, vrijeđan i ponižavan, na život sam bio potpuno zaboravio. Uhvatio sam kralja Nikolu za obadvije ruke, koje je i dalje grčevito držao za moje grudi, odbacio ih od sebe, i izmakao se jedan korak natrag, stao uza sama vrata kancelarije, koja su bila zatvorena, stavio mahinalno desnu ruku na revolver i rekao odlučno, bez malo straha:

— Tamo ruke, Gospodaru! Umrlo je ono doba kad si ti bio Crnogorce i davio ih čizmama. Ne smiješ ti zvati perjanike da me biju, nako na tvoju veliku pogibiju. Nijesam ja nikad kučka bio, niti se od kučaka podnjivio. Ima hiljadama viših kučaka, kojima si ti dao senatske grbove i naredio im da jašu Crnogorce kao robove. Nijesi ti nikada mogao stvoriti Crnu Goru bez Crnogoraca!

Kralj je, sav blijed i okupan u mrtvačkom znoju, ustuknuvši natrag, sio za svoj sto i spuštenim glasom rekao:

— Što ćeš to? Ti si manit!

— Nijesam ja manit no zdrav i čitav, i ne mogu više da trpim ovo mučenje!

— Ajde, pomoga ti Bog, reci onijem ljudima da idu kućama i da mi ne unose nemir u vojsku.

— Ne govorim ni ljudima, ni bogaljima, jer ih ja nijesam ni zvao; naprotiv, savjetovao sam ih da ne dolaze, pošto sam znao što ću dočekati. Eto ti vojska i policija, pa radi s njima štogod hoćeš!

Kralj je ustao, zamoren i pogružen prošao pored mene, sam otvorio vrata od kancelarije, ušao u odžakliju među ministre, dok sam je, odmah za njim, izašao i uputio se pravo ka manastiru Sv. Petra Cetinjskoga. On je odmah, sa prozora od Odžaklije, da bi čitavu stvar zabašurio, kao da nije ništa bilo, rekao:

— Tako, Mićune sokole, ka što ti rekoh, reci onijem rođacima da idu kućama!

Ja sam, produžujući put, ponovio:

— Eto ti vojska i policija, pa radi s njima štogod hoćeš!

Finale:

Moj rođak, svrgnuti oficir čete, zbog ovoga čina, za sve vrijeme Balkanskog rata bio je zatvoren na Cetinju u vojni stan, dok su moji ostali rođaci pošli na rat i ludo gubili glave.«

Ovaj dogadjaj nalazi se u Pavićevićevim zabilješkama i baca jarko svijetlo na značaj kralja Nikole i metode kojima je vladao nad junačkim brđanima. Ovo sve zvuči nama kao legenda. Da se običan smrtnik svađa sa svojim kraljem, to je nama, kojima su se tresle pantalone pri samoj pomisli na »Ballplac« u Beču, nešto nemoguće. A ipak je bilo tako. Kralj u Crnoj Gori bio je Gospodar nad brdima, a nikakovo nadzemaljsko biće.

Kralj Nikola bojao se Pavićevića. Njegova muževnost, neustrašivost, slijepi kult istine i poštenja, mnogo puta se sudario sa voljom Gospodara, i on ga je proganjao i ponovno mu postavio zasjedu da bude ubijen.

Pavićević se zamjerio kralju Nikoli odmah poslije njegova jubileja, jer je drugovao sa ruskim vojnim atašeom na Cetinju, generalom N. Potapovom, kajo je, kao razuman čovjek vidio da Nikolina vladavina vodi državu u zlo i radi toga bio prema njemu neprijateljski raspoložen. Pavićeviću je poručeno iz dvora da prekine veze sa Potapovom, a kada se Pavićević nije tome odazvao, kralj ga je divlje zamrzio.

»Na Cetinju je bila javna tajna, o kojoj je znao i cio diplomatski kor, preko generala Potapova, da



kralj Nikola traži Pavićevićevu glavu. I sam Mićun, posrednim putem dao je znati cetinjskim krugovima da svaka tragedija, koju bi doživio, dolazi od strane cetinjskoga dvora.«

Kada je buknuo Balkanski rat, pružila se kralju Nikoli prilika da se zauvijek riješi Mićuna. Rješenjem vojnoga ministra, bio je Pavićević određen na službi pri oblasnoj upravi u Baru, u ratnoj zoni.

Kralj Nikola je, u novembru 1912. došao u Bar u automobilu u društvu bivšega bugarskoga ministra na Cetinju — Paprikova i maršala dvora Dušana Gregovića. Pavićević je vidio kraljev dolazak i nastojao da izbjegne susret s njim. Stoga je odmah pošao u šetnju sa Krstom Popovićem, poznatim revolucionarcem i urednikom beogradskoga lista »Napred«, inače Crnogorcem iz Nikšića. Kao vojni obveznanik Crne Gore, i Popović je bio dodijeljen Oblasnoj upravi u Baru.

Najednom se pred njim stvorio kraljev perjanik.

—Zove te Gospodar, — reče Mićunu.

Mićun odlazi i prilazi kraljevu automobilu, ali ne pristupa ruci.

Mrtva tišina. Oko kraljeva automobila skupila se masa činovnika iz mjesta i lakših ranjenika s Taraboša. Sva publika uprla pogled u gorostasna Mićuna.

Što si ti ovđe? — upita kralj jačim glasom, tvrd, opasan.

— Na ratnoj dužnosti đe sam određen — odsiječe Pavićević.

— Lako je ovđe pjevati, no treba one glavice krvlju obliti. Idi u Muričane, javi se đeneralu Mi-

tru Martinoviću da ti, po mojoj naredbi dadne bombu da je nosiš na Taraboš.

— Idem, iako ne moram. Bombe se daju običnim vojnicima i to desetom na kojega padne šorak. Ali znam što hoćete — glasno će Mićun.

— Idi omah, da te ovdje noćas nema! — oštro će kralj.

Bilo je jasno što kralj hoće.

Pavićević je istoga dana otputovao, a kralj je naredio oblasnom upravitelju Niku Tataru, da u njegovo ime telefonski naredi đeneralu Martinoviću da Pavićeviću dade bombu, da je nosi na Taraboš.

U Murićanima se Mićun stavio na raspoloženje đeneralu Martinoviću.

— Ja ti ne bih rekao da to rabotaš — reče Martinović.

— Ja nijesam ni došao svojom voljom, nego po naročitom kraljevom naređenju, o kojemu ti vrlo dobro znaš.

— Dobro! Čekaj do prvoga juriša, kad se bude počelo s bombama operisati na Taraboš!

U Martinovićevu štabu bio je i ruski vojni ataše Potapov, dobar Pavićevićev prijatelj, i, saznavši za Pavićevićev dolazak, stavio je u dužnost đeneralu Martinoviću da ga odmah povrati u Bar na određenu dužnost, jer da kralj nema prava da izdaje takve neposredne odredbe, a sa bombama da će rukovati samo obični redovi i to svaki deseti iz čete na kojega je pala kocka. Potapov je Martinoviću još naglasio kraljevu mržnju prema Mićunu.

(Upozorujemo na unikum, da ataše jedne strane države poništava samovlasno odredbu suverena države kojoj je pridijeljen i kritizira njegov postupak.)



Đeneral Martinović povratio je Pavićevića natrag u Bar ali jer ga oblasni upravitelj bez kraljeva odobrenja nije smio postaviti na prijašnje mjesto, odredio ga je kao pratnju ratnim zarobljenicima sa Dečića na otok Krf.

Vrativši se sa Krfa, pozvan je, uz prethodno odobrenje vojnoga ministra, na zahtijev Državne Kontrole na Cetinje, da pregleda izvjesne račune nekih nadleštava gdje su se desile zloupotrebe. U Cetinju je Pavićević živo nastojao da izbjegne svaki susret sa kraljem, koji je u to vrijeme kao mahnit vrijeđao svoje više činovnike koji nisu uslijed odredbe vojnoga rasporeda bili na frontu.

Ali kralj je doskora doznao da je Pavićević u Cetinju. Na prvi dan poslije pravoslavnoga Božića 1912. kralj je poslao svoga perjanika Miljuškovića, u jedanaest sati noću da Pavićevića dovede u dvor. U dvoru je te noći bio ratni savjet, radi napuštanja skadarskih pozicija od strane srbijanskih trupa, jer se pozitivno znalo da Skadar ne može pripasti Crnoj Gori. Predsjedavao je sam kralj, a sačinjavali su ga: Jovan Plamenac, Dušan Vukotić i Dr. Sekula Drljević, crnogorski ministri, te ministri, grčki i bugarski. Ministar kraljevine Srbije naročito je bio izuzet.

Pavićević je došao u predsoblje. Dežurni ađutant, Vlado Zimonjić, javio kralju njegov dolazak. Iz pobočne kancelarije čuo se glas:

— Neka uđe ta' čojak ovamo!

Pavićević ulazi.

— Oklen si sad?

— Sa Cetinja.

— Poslah li ja tebe na Taraboš?

— Posla, izuzetno od svih činovnika iz Crne Gore.

— Zašto si se povratio?

— Pitajte đenerala Potapova i Martinovića.

— Treba one glavice krvlju obliti, a ne se ovudijen sa strukom zoriti.

— Da su se one glavice, kad je trebalo, krvlju oblile, ne biste večeras vijećali o čemu vijećate.

Kralj je zašutio. Ministri se pogledaše ispod očiju.

Na to će kralj Dušanu Vukotiću, zastupniku ministra vojnoga:

— Sjutra da mu daš bombu i tri vojnika, da ga vode svezanoga do Taraboša.

Pavićević se uzvisi:

— Bombu ću nositi, ali bez ijednoga vojnika i to samo tada kada mi budete dali pismenu naredbu da me đeneral Martinović mora primiti i zadržati u logoru do dana kada se bude s bombama operisalo. A mene niko ne smije vezati.

Kralj:

— Ja znam što bi ti uzviknuo kad bi poginuo!

— Ja ne znam.

Ti bi uzviknuo: »Da zna čovječanstvo kakvoga u meni gubi umjetnika i pjesnika!«

— Takav uzvik pripada krunisanim glavama, a ne običnim građanima.

Kralj se smrkne i zašuti. Ministri se opet pogledaše, šuteći, bez daha, kao mumije.

Kralj:

— Dušane, sjutra mu bombu i stražu, da ga vodi na Taraboš.

Pavićević:

— Bombu primam, ali samo sa vašim pismenim naređenjem.

— Dobićeš i naredbu i — vuc iz moje kuće! odreže kralj Nikola.



— Svak je gospodar u svojoj kući — reče Pavićević i mrk izađe.

Ovaj razgovor čuo je osim spomenutih ministara, i ondašnji kraljev pisar, danas viši činovnik kod Uprave državnih monopola, Gligorije N. Pejanović.

Kad je Pavićević izašao iz dvora da se vrati kući, Pejanović mu je došapnuo u predsoblju, da ne ide ni jednim ni drugim putem koji vode njegovoj kući, jer su na oba puta poslate zasjede perjanika da izvrše mučko ubojstvo. Pavićević je pošao u kavanu Biljanovića, a iz ove je zaobilaznim putem pošao kući kamo je stigao u zoru.

Drugi dan pozvali su ministri Plamenac, Drljević i Vukotić Pavićevića u Plamenčev kabinet, čestitali mu na hrabrom držanju i savjetovali ga da bježi kud zna.

Istoga dana u deset sati prije podne pošao je Pavićević u dvor i, preko dežurnoga ađutanta, zatražio od kralja pismenu naredbu. Ali kralj nije smio da takvu naredbu izda.

Mićun je sačuvao glavu.

Ovaj strašan odnos između kralja i Pavićevića produžio se sve do svjetskoga rata. Pavićevićev život bio je stalno u opasnosti. Ubojstva iz zasjede bila je poznata metoda Nikolinih razračunavanja sa njegovim protivnicima. Pavićević, uvjere u nesreću crnogorske dinastije za budućnost Crnogoraca, počeo je javno razvijati tezu o potrebi ujedinjenja Crne Gore sa Kraljevinom Srbijom pod dinastijom Karađorđevića, i tako je ušao u opasnu dinastičku borbu. Politički skandali i kraljeva samovolja premašili su svaku mjeru. »Urođena osvetoljubivost, dozlaboga razvijena požuda za bogatstvom, lični sukobi s ljudima najobičnije vrijednosti, grubi ispadi na javnim mjestima, prisvajanje cjelokupne drža-

vne vlasti u svoje ruke, negiranje sudske nezavisnosti, stalne optužbe za uvrede neprikosnovenih ličnosti, vršenje čiste cenzorske dužnosti nad činovništvom, ismijavanje i seljačko nadmudrivanje, lozinka »zavadi pa vladaj« i masa drugih poroka, uvelike su otuđivali i najodanije elemente.« Tako Pavićević opisuje moralnu vrijednost kralja Nikole izvan njegova diplomatskoga djelovanja.

U oči njene katastrofe, autoritet Crne Gore bio je vrlo uzdrman.

U cijeloj Crnoj Gori šaptalo se, dijelom uoči, a dijelom tečajem svjetskog rata o:

Stalnoj dvoličnosti i podmuklosti u vođenju vanjske politike, ignoriraju slavenskih država, o finansijalnim špekulacijama i zloupotrebama o ukidanju izvjesnih prosvjetnih ustanova za prkos nekadašnjega upravitelja, demonskom cerenju kraljevu u danima ruskojapanskoga rata, o sudbini Dvrsnika i Metaljke, o polasku ministra vanjskih poslova Dušana Gregovića u Beč 1911. godine, o skadarskoj tragediji, o operacijama u novopazarskom Sandžaku, o misiji Petra Plamenca kod baruna Gizla, o polasku Jovana Matanovića i austrijskog vojnok atašea Hupke u Skadar prije njegova namještenoga pada, o Budvi i njenom »riteru«, o Lovćenu, o polasku na Bregalnicu, o interesantnoj epizodi prigodom proglašenja Borisova punoljetstva, o pašalucima, o onom historijskom pismu Dr. Luje Vojnovića upućenom crnogorskom kralju iz Italije, o formiranju rusofilskih i austrofilskih kabineta, o suverenoj nadmoćnosti jedne princeze, o tajnoj večeri i tajnoj zakletvi, o trasiranju puta Peć-Andrijevica, o izjavi Petra Plamenca talijanskom ministru Soninu, o pravim uzrocima Planemčeva pada, ministra vanjskih poslova, inače veterinara, o talijanskim kapitalima i tajnim dioničarima monopola duhana i o stvarnoj nemogućnosti otkupa istoga sa strane Crne Gore, o uzrocima uskrate ruske subvencije i apanaže, o međašenju granica između Srbije i Crne Gore, o anonimnim pismima i njihovim pravim autorima, o istupu ministra Velike Britanije i ruskoga generala Potapova, o igri na burzi, o predigri u tragediji jednoga generala, o zloupotrebi jednoga strogo povjerjivoga prijateljskoga pisma iz Beograda, o kategoričkom zahtjevu prestonasljednika Danila da se jedan činovnik zbog jednoga obiteljskoga skandala ukloni sa Cetinja, o uzrocima pritiska na kraljevića Mirka da se odrekne svih dinastičkih prerogativa, o nasilnom oduzimanju novca poslatoga iz Rusije crnogorskom mitropolitu da obiđe svoju pastvu u novooslobođenim krajevima, o borbi kamarile protiv »civilne kuće«, o iznuđivanju polaganja zakletve na obiteljsku ikonu, o primanju novca iz Švajcarske, o stvarnim uzrocima ubistva majora Rista Lekića, o ugovoru za očuvanje dinastije oružanom rukom, o strašnoj kraljevoj deklaraciji u Skadru na dan bjegstva, o zatvaranju Pera Novakovića, jednoga učtelja i jednoga oficira iz Vasojevića zbog simpatije prema stva, o zatvaranju Pera Novakovića, jednoga učitelja dom Pavićevićeva izbora za narodnoga poslanika, te o nasrtanju na tadašnjega ministra predsjednika što nije njegov izbor osujetio »makar oružanom rukom«, o nečuvenom pritisku na Jovana S. Plamenca, kao predsjednika Narodne skupštine, da protiv svom uvjerenju mora pomagati protunarodni kabinet, o tajnom potkupljivanju jednoga propaloga tipa da istoga Plamenca, kao dinastiji opasnu zvijer, mučki ubije, o tajnom vijeću i sporazumu vođa svih političkih grupa da se jednom raskrsti s vladavinom crnogorske Marije Antoanete i njenih seladona, o

diplomatskom izvještaju srpskoga poslanika na Cetinju, Dr Mihajla Gavrilovića, poslanom beogradskom kabinetu, o sramotnoj aferi koju je pokušao izvesti kraljević Mirko između bugarskoga ministra Dr. Koluševa i ruskoga generala Potapova, o ratnoj subvenciji određenoj za crnogorsku vojsku, koju je kralj na svršetku balkanskoga rata, oduzeo od bugarskoga ministra Dr. Koluševa i sebi prisvojio, o misiji koju je imao izvršiti prema srpskom kralju Petru, crnogorski general, serdar Niko Škrnjov, o naročitim simpatijama crnogorskoga kralja prema perverznim osobama, o priznanju dugogodišnjega dvorskoga brijača o njegvu bjegstvu sa Cetinja, o ulozi službene Crne Gore u aneksionoj krizi i arbanaškom pitanju, o pripremi za promjenu reda naslijeđa protiv odrebama ustava i dvorskog statuta, o nevjerovatnoj fiksnoj ideji princeze Ksenije i njenih pristalica, o uzrocima napuštanja zemlje crnogorskoga prestolonasljednika u vrijeme srpsko-bugarskoga i evropskoga rata, o mučkim ubistvima u vrijeme oblasnog upravitelja u Baru, o uzrocima javnoga propagiranja austrijanštine iz kraljeve okoline, i t. d., i t. d., i t. d., javno se šaptalo o stvarima koje su uznemirile srca i najhladnokrvnijih Crnogoraca.

Pavićević, dobro upućen u sve što se zbori i tvori u dvoru, dozrio je u uvjerenju da je dinastija Petrović-Njegoš kobna za crnogorski narod, a kada je, 1914. buknuo evropski rat, bio je uvjeren da to znači kraj Crne Gore.

Poslije 1903. god. kada je kralj Petar stupio na srpsko prijestolje i dao Srbiji neograničene građanske slobode, Srbija uzima u svoje čvrste ruke vođstvo neoslobođenoga Srpstva. Cetinje je preko noći palo u zasjenak, a Beograd stekao ime Pijemonta.



U »Cetinjskom Vjesniku« publicirana je, godine 1909. jedna pjesma očito napisana poticajem kralja Nikole, koja je u učestale uzajamne optužbe crnogorske i srpske štampe unosila još veći razdor. Toj pjesmi nadodao je knjaz Nikola ove stihove:

»On na štetu nikad ne bi
Srbijanskom Pijemontu,
On je Srpstvu čast i ponos,
A vi ste mu na sramotu!«

Bombaška afera prestravila je i umjerene krugove u Crnoj Gori, a učestala politička umorstva bili su znak da je u Crnoj Gori nešta trulo. Mnogi pristaše kralja Nikole odrekli su ga se, i trebalo je da dođe zgodana čas, pa da crnogorski narod obračuna sa svojim samodršcem.

Godine 1915. u decembru i 1916. u januaru, dakle u punom jeku rata, ne slijedeći strategijske koncepcije Kraljevine Srbije, Kralj Nikola je kapitulirao pred Austrijom. Da pred Slavenstvom opravda kapitulaciju kralj je odredio uništenje ogromnih zaliha živežnih namirnica, da poraz opravda glađu i bunom vojske. Austrija je ušla u Crnu Goru 6 januara 1916, kada su neprijatelji bili na pragu Podgorice, privremene prijestolnice, Pavićević je bio među prvim Srbima iz Crne Gore, koji se je, protiv volje i naredbe crnogorskih vlastodržaca pridružio srpskoj armiji u Skadru, sa njom zajedno pošao kroz albansku tragediju i došao na Krf. Sa Krfa je, sa znanjem i odobrenjem srpske vlade, sa srpskom putnicom, krenuo kao nacionalni agitator u Ameriku.

Sada je nadošao čas da slobodoumni i ponižavani Pavićević na tlu slobodne Amerike zamahne buzdovanom svoje mržnje na izrođena monarha. U

njemu je jecala duša od poniženja kojim je kralj uvrijedio Crnogorce. Naime, kada su austrijske trupe unišle u Cetinje, Kralj Nikola pobjegao je sa crnogorskog teritorija, ostavio svoj narod na milost i nemilost okupatora i kralju Franji Josipu spremio ovaj telegram:

»Sire,

pošto su Vaše trupe danas ušle u moju prestonicu, to je crnogorska vlada prinuđena da se obrati Vašoj carskoj i kraljevskoj vladi s molbom za primirje i sklapanje mira između države Vašega c. i k. Veličanstva moje zemlje. Pošto bi uslovi srećnog pobjednika mogli biti suviše strogi, to se unaprijed obraćam Vašem Veličanstvu, moleći Vas da se zauzmete, kako bi se sklopio častan mir, koji bi bio častan jednoga naroda, koji je uvijek uživao Vašu visoku blagonaklonost, Vaše poštovanje i simpatije. Ja se nadam, da Vaše plemenito i viteško srce neće dopustiti, da taj narod pretrpi kakvo nezasluženo uniženje. — Nikola.«

Stupivši na Američko tlo u New-York sa nekoliko dolara u džepu, a u glavi sa ognjem revolucionarna zanosa, Pavićević je u prvo vrijeme oskudijevao »jer mu ponos nije dao da od ikoga traži pomoći, a onda se dao na posao. Ovako Pavićević opisuje dolazak u New-York:

»Prvih dana mjeseca februara 1916. godine, obreo sam se u New-Yorku. U raskošnom crnogorskom odijelu, mučen glađu i gamađu, sa jednim ciglim dolarom u špagu, lutao sam zbunjen i izbezumljen. »Tuđa zemlja ima svoje, ne poznaje jade tvoje«. Snijeg i vijavica. Sita raskalašena njujorška djeca džilitaju se grudvama snijega neposredno u lice. »Šah, šah, perzijski šah«, klikću sa svih strana.

Nemoćan, gladan i utučen, sklonio sam se u



prvi »salon«, praćen i dalje urlikom ulice. Dobio sam kriglu piva i meze, otpatke od hrane, za pet centi. To mi je bio i ručak i večera.«

Srbi iz Srbije primili su Pavićevića isprva vrlo hladno, jer su njegovi protivnici, da mu onemoguće rad, razglasili da je došao da radi za kralja Nikolu, iako je s njim već 1911 zauvijek raskrstio.

Da osigura sebi materijalnu neovisnost, napisao je za dvadeset i četiri sata neprekidnog rada putopis u stihovima »Od Cetinja do New-Yorka«. Čisti narodni deseterac, prodahnut vrelim nacionalizmom, pribavio mu je odmah dosta čitača i tako mu je bio osiguran kruh.

—o—

Sada je započeo Pavićevićev pravi rad. U kratko vrijeme napisao je 14 brošura, da naš iseljenički svijet odbije od kralja Nikole i traži ujedinjenje sa kraljevinom Srbijom pod žezlom Karađorđevića. Pisao je prozu i pjesmu, grmio vulkanskom orljavinom o narodnom oslobođenju i ujedinjenju. Zborom i tvorom neustrašivo je otkrivao izdajništvo kralja Nikole i potrebu sjedinjenja. Neštedimice i otvoreno Pavićević je pred našim iseljeničkim svijetom prvi razbio iluziju o junačkom kralju Crne Gore, koju iluziju je podražavao crnogorski konzulat u New-Yorku. Revolucionarnim zanosom, bezobzirno i neustrašivo branio je potrebu ujedinjenja.

»Vidite, braćo Crnogorci — grmio je Pavićević — vi od hiljade jedan, koji do danas nijeste vidjeli: kako je u ime vaše i vaših predaka crnogorski kralj baratao sa vašom vojničkom čašću, s vašim tradicijama, sa vašom historijom i sa vašim svetinjama! Prenesite se dušom na vaša kamena ognjišta! Pogle-

dajte svoje majke, sestre i ljube, koje je vaš »dobri« i »sveti« stari kralj ostavio na peškeš i u zagrljaj bečkim razvratnicima i madjarskim palikućama! Iz kamena bi suza protekla! Djetinja bi se duša bunila i žena bi se tigrom pretvorila!

Crnogorski Nikola, tvoje oči vrane kljuvale!

Crnogorski Nikola, tvoje tijelo morske ribe jele!

Crnogorski Nikola, od tvoga traga svijeće ne ostalo!

Crnogorski Nikola, nad tobom se nebo prolomilo!

Crnogorski Nikola, tvoja duša u paklu sagorjela kao kotao na oganj!

Crnogorski Nikola, na tebe nova kletva ostanula!«

Sa stravom u duši slušali su američki Crnogorci grom Mićunovih riječi i pera, i doskora je naša emigracija bila pristaša krfskih koncepcija.

Završujući »Srbiju i Crnu Goru«, na sam Đurđev danak, hajdučki sastanak, u Kanadi, godine 1917, za života kralja Nikole i njegove kamarile, Pavićević reče:

»O mojim ličnim sukobima i doživljajima sa kameleonom Nikolom i njegovim sinovima, kao i o lažnom blagovoljenju koje sam nekad »uživao« kod crnogorskoga dvora i uslijed toga bio izložen vihoru najskadaloznijih kleveta, grdnja i uvreda, — izaćiće naročita knjiga koja će baciti još veću vatru na nevjerovatni trulež i raspadanje crnogorskoga dvora i njegove tajne zločine, dekadenstvo i demoralizaciju.

Ta će knjiga jednovremeno biti i moja otvorena i iskrena, možda — za širu publiku — nepotrebna, ispovijest: kako sam pao nekada u Nikolinu zamku, ili: kako je Mićun-pjesnik, poslije trogodišnjega rvanja, savladao Mićuna — diplomatu«. U ostalom: ovo piše, zna i osjeća — Mićun — slobodan građanin; a ono »u vremena stara, kad je kocka pala na vodeničara«, pisao je, štimovao, »slavio« i »veličao« i — sam sebi često prebacivao i za usne ujedan Mićun — rob roba svečeva, koji je, htio ne htio, morao proći kroz »cetinjski univerzitet«. Čik, recite, cetinjske aramije i krdžaklije da sam se udaljio od osveštane istine! Evo, dokazi u mojim rukama: od prve krvave medalje, pa do Nikoline borbe na život i smrt, da me fizički uništi.

U atmosferi, punoj elektriciteta, kada su Nikoline Budaline Tale, Smailage i Muse Kesedžije, »po milosti Alaha«, tukli i za kike vukli, sve što je iznad običnog života stršilo, glavu podizalo i zube pokazivalo, ja sam znao, jer sam morao, da jednim — zbilja nepopularnim — ali veoma razumljivim gestom — odbijem otrovne strijele koje su mi bile uperene u grudi. Da je ipak bila dozvoljena, ne demagoška, nego demokratska koncentracija narodnih masa, ja bih još davno našao svoj pravi put. Inače, griješio sam i morao sam griješiti kao i svi smrtni ljudi koji igrom slučaja, i protiv svoje volje, zađu u vrtlog političkog života. Pa ipak, na veliko iznenađenje i moje i svih onih koji su pošli sa mnom zajedno — razbijene glave i krvava srca — kroz sve peripetije našega socijalnoga života, — sačuvao sam i srce i dušu. To je za mene lično i dragocjeni i jedini kapital.

Dakle, ja sam se čuvao i sačuvao: da vidim što sam vidio; da proučim što sam proučio; da kažem, što sam kazao i da nastavim gdje sam ostavio. I svjestan sam da nijesam tim izvršio nikakav zločin ni pred Bogom, ni pred svojim poštenim i na krstu raspetim narodom.

Ovdje bi imao biti kraj ove rasprave. No, kad sam ispustio pero iz ruku, duboko u mojoj duši zavitlala se bura, koja je potresala i najtanje niti mojih osjećanja. Kroz buru je zvonio glas naroda moga ove riječi:

Piši krvlju srca svoga po nebu nedjela krvavih zlotvora, koja još nijesi kazao i ispisao.

Skini obrazinu sa lica lažnim bogovima.

Mi smo razlupali njihove oltare.

Ni sjenke njihove ne smiju doći više u Gore naše.

I kad bi se pojavili bogovi sa čitavim četama: Stenoja, Eurijala i drugih čudovišta, ne bi nas mogli uplašiti. Gnjev naš, srdžba naša, osveta bila bi jača poraznija i strašnija, od modernog oružja lažnih bogova, kojim su, iza leđa, sahranili slobodu našu.

Nećemo ih, pa da bi donijeli Hrista na rukama i njegova oca na ramenima. Naše duše nemaju milosti za njih, kao što i njihova srca nijesu imala ni jedan atom sažaljenja za nas!

Na kamenu smo hranu sijali i pod kamenom djecu njegovali. Rodom naših vinograda bogovi su umivali noge svoje. Krvavim zlatom naših sinova, koje su zarađivali, i nama šiljali, bogovi su pravili katance, kojima su zatvarali usta naša. Krvlju naših srdaca i sokom naših živaca, bogovi su hranili miljenike svoje, koji su skrnavili domove naše i vrijeđali osjećanja naša.

Gdje je ponos naš? Gdje su sinovi naši? Gdje su ćerke naše? Gdje spomenici naši? Gdje su grobovi naših otaca? Nećemo ih!... Proklinju ih planine naše! Preziru ih žene naše! Kurjaci su to! Hijene su to! Ubice su to!

Čuj:



Nećemo ih, pa nećemo! — šume rijeke, šapću planine, stenju doline, jauču mrtvi iz grbova, fijuču vjetrovi, klikću orlovi, viju se vuci, cikte ptice i kukaju kukavice.

Uz taj glas Srpskoga Naroda iz Crne Gore, čuo se tajanstveni akord iz zamagljenoga obzorja, koji je kao varnice munje prodirao i dospijevao: od sela do grada, od palače do krovinjare, od božjaka do gotovana:

«Gnjev vaš, gnjev je sina moga, koji je na krstu izdahnuo! Bol vaš, bol je duha moga koji kažnjava zlo. Ne ridajte! Ne očajavajte! Iskariot je potpisao sebi smrtnu presudu!... Neka živi Novi Hristos, car sviju Srba, Hrvata i slovenaca, **Veliki Aleksandar Petrov Karađorđević!...«**

Koliko muškosti, borbenasti, iskrenosti, čojstva i poštenja i javnoga priznanja svojih mana!

Ovakva rijetka politička ispovijest, pripada samo svijetlim i rijetkim karakterima, ljubimcima Marsa.

Pavićević zna: da se samo magarac ne mijenja, a čovjek uvijek prema fizičkom i psihičkom sazrijevanju.

Ni vođe francuske revolucije nijesu razgovarali smjelije i »gromopucatelnije« sa ugnjetačima svoga naroda. Mićun Pavićević je u Americi bio veliko zvono crnogorske revolucije. On je tu svoju revolucionarnu notu i danas sačuvao i ostao beskompromisan Jugosloven, Svesloven, svečovjek. Uvijek borben i otvoren. Bez svakoga pritvorstva i licemjerstva. Javno pomaže, javno i ruši.

Jedan naš veliki gospon, sigurno pod sugestijom crnogorskoga sitneža Pavićevićevih nacionalnih antipoda, prigovori mu:

— Pa vi ste pjevali pjesme Nikiti?

— Pjevao i raspjevao, što niko i nikad, još dok je bio u sili i vlasti! — glasio je Pavićevićev odgovor.

Veoma je rječit i karakterističan pogovor »Srbije i Crne Gore« i mi ga zbog njegova klasičnoga i istorijskoga značaja donosimo:

Mi, izgnanici i beskućnici, koji u ovom kolosalnom Svijetu, krcatom mramornim srcima i ledenim dušama, želimo da svoj narod živom riječju probudimo i oplemenimo, — stalno posrćemo i svoje vlastito srce jedemo... Neblagodarna je naša profesija. Krvav je i vratoloman put, kojim prolazimo iz carstva ideala u vrtlog gruboga realnoga života.

Amerika je tamnica i grobnica za srpskoga književnika. Naše čitalačke publike, od šlifa i zdravoga literarnoga ukusa ne postoji ni u povoju. Pisac je ostavljen samom sebi i najužem krugu ličnih znanaca i priljatelja; pa i pored takva stanja, često puta izložen demonskoj mržnji i ženskom ogovaranju i cerekanju ljudi sa dna života koji po kultu svoje duše sikću na Boga i na svakoga, ako s njima zajedno ne plovi po pučini svakidašnjeg života.

Izdanje ove knjige jednim dijelom omogućiše i time jednovremeno ispoljiše — svoju i pokrajina iz kojih su ponikli — najodličniju volju, za cjelokupno ujedinjenje našega troimenoga naroda Srbi iz Banovine: Gaja Vasiljević, Nikola Vasiljević, Milan Ivković, Mile Nilojević, Stojan Slijepčević, Petar Đurić, Dušan Zorić, Dane Ivković, Srbin iz Like; Mile Korać, Srbin iz Like; Boža Marković, Srbin iz Srbilje; Adolf Franić, Hrvat iz Slavonije; Stanko Beko, Srbin iz Slavonije; Tomo Petrov, Srbin iz Maćedonije.

Neka im je i na ovom mjestu čast i hvala!«

—o—



Kapitulacijom Crne Gore, crnogorska vlada preselila je u Francusku u Bordeaux. Razaslala je širom Amerike svoje agente da agitiraju za dinastiju Njegoš i tako je dočula za djelovanje Pavićevićevo. Kralj Nikola htio je poštopoto da se domogne Mićuna. Pavićević je bio u Velandu osnovao »Kanadski glasnik«, koji su američki Srbi nazvali »Barjaktarom ujedinjenja Srbije sa Crnom Gorom«. Ovaj list bio je ujedno i organ Srpske vojne misije u Americi za skupljanje dobrovoljaca na Solunski front. Osim toga Pavićević je formirao i prvu Srpsku Narodnu Odbranu, kojoj je bio glavni organizator kroz cijelo vrijeme svoga boravka u Americi. Ova Narodna Odbrana je sa »Kanadskim Glasnikom« donijela ogromnih materijalnih i moralnih snaga našoj emigraciji u Americi. Pavićević je postao žarište borbe za ujedinjenje, prvi autoritet u rušenju dinastije Njeguš. U najkritičnijim danima Srbije, kada je naš iseljenik zbunjen klonuo i pobjednički nalet centralnih vlasti na Jug smatrao crnom sudbinom svoga naroda, Pavićević je topovima svoga glasa i pera besprimjernim zanosom podigao klonuli duh i našu emigraciju složio u jedno tijelo sa jednom dušom.

Kada je Pavićević još u New-Yorku započeo djelovati, pozvao ga je preko crnogorskoga konzulata, Kraljevski crnogorski ministarski savjet u Bordeauxu da u roku od mjesec dan pristupi Kr. vladi u Bordeauxu — radi službe, jer da inače »Vaše mjesto oglasiće se za upražnjeno na osnovu propisa zakona o činovnicima građanskog reda § 27. U slučaju da nemate putni trošak, ovaj konzulat... izdaće Vam — potrebni novac za odlazak u Bordo«.

Kralj Nikola htio je da mu pane šake najopasniji protivnik. Kada Pavićević nije nasjeo ni ovom pozivu, a ni ponuđenim ministarskim stolicama,

kralj Nikola je odredio njegovo mučko umorstvo. Ali uzalud, sudbina je Pavićeviću bila sklona i sačuvao je glavu.

U »Kanadskom Glasniku« Pavićevićevo pero našlo je polje slobodna rada. Taj list, izvrsno uređivan, čitala je cijela naša emigracija, a plameni Pavićevićevi članci, koji spadaju među najodličnije radove naše revolucionarne publistike, požudno su čitani. Te članke Pavićević je sakupio i izdao ih u Kanadi pod naslovom **»Srbija i Crna Gora«**. Ti članci, krasni revolucionarni zanosi, bili su smrtni udarac dinastiji Njegoš. Oni su u cjelini naša najbolja političko-nacionalna rasprava široka pregleda, puna dragocjenih podataka i čista zanosa, nesebična partiotizma.

Još jedan mali izvadak iz te rasprave:

»Kada je, godine 1806, Napoleon kod Jene uništio prusku vojsku i prepolovio prusku kraljevinu, ostavljajući joj samo sjenku od nezavisnosti, njemački narod bio je mnogo kritičnijem položaju no što smo mi sada. I baš u te teške dane javila se misao o njemačkom jedinstvu. Poznati pruski ministar i patriota Stein, u jednome apelu na njemački narod i njegovu inteligenciju, rekao je: »Prošlost se ne može popraviti, sadašnjosti za nas nema, budućnost spremajmo«. Ravno 60 godina spremali su je Nijemci sa svojom ustrajnošću, po jednom planu, sve predviđajući i brinući se o svemu. Sav njihov posao bio je prožet jednim osjećanjem, ljubavlju prema njemačkoj otadžbini. Za jedno čitavo pokoljenje ta je sprema bila smišljena i pokoljenje je svoje dužnosti izvršilo najsavjesnije. Najprije 1866., a poslije 1870. Pruska je sjajno odgovorila očekivanjima onih koji u početku devetnaestoga vijeka nisu usred najvećih nesreća izgubili vjeru u snagu njemačkoga naroda.

Zašto bi smo mi, narod zdrav i odvažan i t. d.«



Takvim riječima Pavićević je pridobio za tezu ujedinjenja Srbije i Crne Gore sve Crnogorce u Americi i time učinio još dovoljno neocjenjenih usluga za narodno ujedinjenje. Za godinu 1919. uredio je i o svom trošku i publicirao **»Almanah i kalendar Karađorđe«** jednu od najopsežnijih knjiga koja je u vrijeme rata izašla u inozemstvu. Kalendar je na jagmu razgrabljen u desetak hiljada primjeraka.

Posljedica Pavićevićevih članaka bila je ogromna: hiljade pisama stizala su puna oduševljena priznanja, a sva slavenska štampa u inozemstvu pozdravljala je Pavićevića kao pobjedničkoga borca i pjesnika.

Njujorški »Srpski Dnevnik« od 14. februara 1919. donosi dva članka pod naslovima: »Potpaši mi puške male« i »Mićun«, i veli:

»Nikola Petrović (kr. Nikola) drži se već čitavo pola stoljeća time što je bio u stanju da zloupotrebi nežnu slabost Crnogoraca, da se obezoružaju pred milozvučnim strelama srpske pesme. Pola veka Nikola Petrović živi od pesama: svojih i tuđih, pesama u vezanom slogu i prostoj prozi. Mićun Pavićević je prvi koji je ustao da se hvata u koštac sa Nikolom Petrovićem, obučenim u taj pesnički lažni oklop.

Mićunova pjesma u toj borbi protiv Nikole Petrovića, vredila je deset puta više no sve naučne rasprave, koje su napisane za ovo pola stoleća o ujedinjenju Srbije i Crne Gore.

. . . Hvala našem, naškijem i najnaškijem Mićunu, koji je savladao posljednju tvrdoglavu aždaju u našoj istoriji —Nikolu dinastu, intriganta i pesnika«. (Iz članka: Potpraši mi puške male.)

»... Odmah posle izdaje Nikole Petrovića kod nas se osetila nova struja: počelo se određenije misliti.

Došao je Mićun Pavićević, Andrija Radović i naši drugi politički priljateji, a nepriljateji su otišli da ministruju Nikoli Petroviću u Neji; neki na trideset, neki na osamnaest, a neki na dvanaest hiljada franaka mjesečno.

Mićun Pavićević je uređivao godinu i po »Kanadski Glasnik«. Celo ga je vreme uređivao besplatno i štampao knjige za narod, koje je prodavao po 10 i 15 centi. Od toga se izdržavao i pritegivao kajiš. Ali duši snažnoga i zdravoga gorštaka to nije smetalo da podigne pali duh Crnogoraca a stvori novi kult«. (Iz članka »Mićun«.)

Američka štampa (»Veland Telegram« i »Njujorška Tribuna«) često je donosila vrlo laskave članke o Pavićevićevu radu. Amerićani, nevični na zanosnu i sočnu dikciju punu impresivnih metafora i slika, toplo su simpatizirali sa Pavićevićem, a urednik »Veland Telegrama« pisaše u članku pod naslovom»**Crnogorski činovnik optužuje kralja radi izdajstva«**: »On je pisac retke sposobnosti. On je donio sa sobom sa Balkana novu maniru u dikciji.«

Kada je Pavićević, orijaš, gora od čovjeka, naočita i privlačiva pojava, u raskošnom crnogorskom odijelu na javnim zborovima podigao svoj sonorni glas, da se dvoranom i ulicama rastolegnula grmljavina opasne prijetnje, klonulost emigracije skočila je u propanj žive vjere u uspjeh oslobođenja i naroda ujedinjenja.

Pavićević je obavljao ogroman posao, spreman udariti na svakoga ko ne bi dijelio njegove koncepcije. Tu je i griješio, ali dobronamjerno, radi čega mu se to ne smije upisati u grijeh. Tako je napao



na Dr. Hinkovića, uz Dr. Vladimira Mažuranića, nedvojbeno najinteligentnijega Hrvata XX. stoljeća, jer je malo hladnije prosuđivao cio međunarodni položaj i ujedinjenje i želio državu koja će počivati na bratskoj ravnopravnosti, novu svježu demokraciju Južnih Slavena.

Mićun Pavićević **sjajno** je izvršio u Americi dužnost uzorna Srbina, Crnogorca i Slavena, a onda se, koncem aprila 1919, pozdravljen od cijele američke i slaveske štampe, ukrca na povratak u oslobođenu domovinu.

Ako ikome, Pavićeviću pripada naslov: **Narodni Borac.** On se doista borio i postigao cilj: srušio je kralja Nikolu. To je njegovo djelo. Vječno izložen besprimjerno podlim i surovim napadajima, nije nikada malaksao. Njegovi neprijatelji voljeli su da mu javno prebacuju da je bio Nikolin skutonoša i dvorski pjesnik, i da je njegovo vjerolomstvo čin slaba značaja i materijalnih probitaka. Dojavljivali su srpskoj vladi, da u Americi tajno radi za kralja Nikolu i da je opasan politički pustolov, ali sve potvore on je oborio svojim nadasve ispravnim i patrotskim požrtvovnim radom.

—o—

Pavićević je u Beograd stigao koncem aprila 1919, ovjenčan lovorovima i priznanjima Amerike. Tu je naišao na hladan prijem. Beogradski političari gledali su sve Crnogorce kroz prizmu onih 12 Crnogoraca, koji su bili članovi tadanjega privremenoga parlamenta. Njima Pavićević nije nikada bio poćudan, a njih je opet vlada trebala radi kvoruma. Tako je Pavićević, kao nezaposlen činovnik kraljevine Crne Gore, ostao bez ikakovih sredstava punih

sedam mjeseci, da je bio primoran da u bescijenu proda jedino svoje imanje, kuću na Cetinju, da prehrani sebe i porodicu. Iako je njegova zasluga da su mnoge hiljade naših ljudi pošli iz Amerike na Solunski front, da se ostvari ujedinjenje i zauvijek likvidira sa dinastijom Petrović-Njegoš, u Beogradu su ga mnogi gledali prijekim okom, kao tajnoga pristalicu kralja Nikole i njegovim miljenikom.

Pavićević se muževno branio. Mjesto u mirnu sredinu nakon burnoga i veoma odgovornoga rada u Americi, došao je u osinjak, razdražen partijskim jadikovanjem, podvalama, nečasnim intrigama i zlikovačkim instiktima. Svoj odnos prema crnogorskom dvoru ovako je opravdao na jednom mjestu:

»Ako sam, u ovoj i suviše kritičkoj periodi unutrašnjih razmirica, učinio kakav nepromišljen i nepopularan gest putem javnosti, to ni najmanje ne bi moglo iznenaditi ni jednog ozbiljnijeg i dalekovidnijeg čovjeka, kome je ma i malo poznat ondašnji socijalni život Gore, njeno unutarnje vrijenje i previranje, međusobni plemenski antagonizam, i do perverznosti razvijena sujeta i uzajamna potcjenjivanja njenih građana. No ipak, ni tada ni u čitavom životu, iako uvijek šiban bičem puke sirotinje i neimaštine, ja nisam izvršio ni jedno prljavo i nemoralno djelo. Sticajem prilika u borbi za svakidašnjim hljebom, morao sam proći kroz famozni cetinjski »univerzitet«, kroz vrtoglave vrtloge bura i more intriga, ali sam sačuvao i srce i dušu.

Dok sam bio pod hipnozom i u zabludi kao većina drugih javnih radnika sa većom reputacijom, da je kralj Nikola dobar Srbin, ja sam njegovu državnu politiku javno branio i zastupao. Kad sam se neposredno uvjerio da su njegove političke intencije prožete ličnim egoizmom i državnim separatizmom, pristupio sam bez rezerve progresivnoj struji, u vremenu kada je on bio u sili i vlasti, dakle, još tečajem 1911 godine.

Napošljetku, u jednoj atmosferi punoj elektriciteta, kao što je period o kom govorim, ja sam, naročito kao čovjek koji nije pripadao redovima crnogorskih »patricija«, morao čuvati svoj sopstveni život. Ako se to smatra nemoral i kukavičluk, ja ne znam ni jednog markantnijeg Crnogorca kojemu se taj epitet ne bi mogao dati.«

Nadvladavši sve intrige, Pavićević je postavljen za načelnika sreza pećskoga, a zatim člana uprave varoši Skoplja.

Tu je doživio valjda najgorčiji osjećaj učinjene mu nepravde, jer je za svoje objektivno i strogo na zakonu osnovano uredovanje, bio penzionisan. Čim je nastupio u Skoplju počeo je da pravi red. U »Beogradskom Dnevniku« od 19 decembra 1920, jedna grupa skopskih Muslimana javno se zahvalila Pavićeviću na njegovom ispravnom radu. »Dolaskom g. Mićuna Pavićevića, člana Uprave grada Skoplja, za starešinu kvarta Turskog i njegovim silno energičnim radom i organizacijom područnih činovnika i žandarma, suzbijeni su svi zločini u ovom kvartu, svi razorni elementi pronađeni su i njihova legla uništena. Energičnost, strogost, ozbiljnost i neumoljivost g. Pavićevića, kao i njegova pravičnost i nepristrasnost bez razlike prema svakome, bez obzira na veru i narodnost, učinili su, te se od njegova dolaska za starešinu ovog kvarta osećamo potpuno slobodni, obezbeđeni u svakom pogledu.«

Pavićević je u Skoplju uživao popularnost kao niko prije njega. Tu postoji još život orijentalne čaršije, u pravorjecima kadija mnogi ostaci i metode još iz turskih vremena, a kada je u tu sredinu banu-

la još poznata poratna korupcija, prožeta partijskim interesima, Pavićevićev energičan i pošten rad bio je pravi događaj. Pročulo se da postoji nepodmitljiv Crnogorac, sila od čovjeka, junak, otvoren i vedar kao razgaljeno nebo, i doskora su po varoši i selima kolale i anegdote o Mićunu, Lijepa je ona anegdota o »Begu i Mićunu«, u stvari istiniti događaj, koji se i danas još priča u Skoplju po kavanama i hanovima.

»Palo Skoplje. Mićun Pavićević postaje tamo član kvarta. Naravno, toga trenutka prestali su mnogi običaji turskoga carstva. Došla je Srbija — Slobodija.

Nu ako je došlo novo doba, ostali su stari ljudi, koji nisu pomrli ili za noć se izmijenili, a oni su bili i starih — jučerašnjih — navika, kad je još gospodario bakšiš i peškeš.

Jedan od tamošnjih poznatih begova htio je da se približi Mićunu, koji je prvoga dana dostavio svakome do znanja: da je pod Kraljem Petrom zakon najviša volja, a on — kao činovnik — da je izvršilac te najviše volje. Ništa se ne radi po ćefu i inatu, nego samo po zakonu; jest, ali beg je drugačije mislio, i on saznavši za potrebu kuće Mićunove, pošalje mu »na peškeš« jedan džak najljepšega brašna.

Znate li što znači Crnogorca uvrijediti? Ne šalite se glavom! Morate dobro podešavati svoje gestove i manire, ako hoćete da ste s njime u prijateljstvu.

O ovome nije vodio računa taj beg, kad je Mićunu poslao džak s brašnom. Prije svega, Turčin je to uradio prema čovjeku koji hoće da se drži reda i zakona kao državni činovnik, a drugo, to ga je »uvrijedilo, kao da mu treba dijeliti, a on nije slijepac.«

Smjesta naredi da mu se beg prizove.

— A je l', čoče božja ti vjera, zašto mi posla ti ovu vreću?

Beg pravi umilno i blaženo lice i izjavljuje da to čini »iz dobre volje i ljubavi«.

Puno riječi iza kojih je bila sumnjiva pozadina.

— E, čoče, ja ti nijesam reka da mi to doneseš, pa sad ćes da odneseš sam!

Beg nije razumio situaciju, ali Mićun naredi dvojici žandarma da mu džak natovare na leđa.

— Aman — viče beg sav očajan.

Moli za »hamala«, da on to uradi.

— Ne može, nego ćeš ti to ponijeti.

— Da, grdne muke i sramote!

Ovamo, onamo, i beg s natovarenom vrećom, u pratnji dva žandarma, prođe kroz sred Spolja.

Zabi se beg poslije toga u kuću pa nigđe ni da nos pomoli.,

No Mićun je čovjek od rezona, pa je znao koliko je jada zadao begu, turskom plemiću, koji je do juče s ponosom išao kroz čaršiju.

Ne prođoše nekoliko dana, a Mićun ga pozove.

— A sad, čoče, reci mi što ti je ono trebalo?

Beg ovamo, onamo, te prizna.

Htio je da se na neki način približi njemu kao uglednom činovniku i da se s njim sprijatelji, pa, ako bi mu bilo potrebno, da mu je na ruci.

— Slušaj, čoče! Postoji kralj koga svi slušamo; Postoje zakoni koji ne znaju ni za vjere ni milete; Postoje činovnici koji moraju biti pravedni i nikome ništa ne čine za hatar. Prema tome, nikome nemaš ništa da daješ, nego da budeš vjeran našem gospodaru, da se vladaš kako zakoni naređuju, i da ispu-

njavaš sve svoje dužnosti, a tvoje pravo ne smije niko dirnuti.

Mićun očita lekciju, a Turčin treperi.

— A sad hajdemo! — ustade Mićun, a Turčin uzdrhta.

— Gdje, efendija?

— Hajde sa mnom!

Mićun s njime, gotovo pod ruku, prođe polako, sve korak po korak onim ulicama kojim je Turčin prošao s natovarenom vrećom.

Gledaju to mnogi pa se čude: što to znači? Prije nekog dana, ovaj beg s vrećom na leđima, a sad sa članom kao najbolji prijatelji?

Znao je Mićun šta radi. Bega je kaznio, i svako je dobio dobru vakelu, a sad je htio da mu vrati udes.

Svratiše i u jednu kavanu. Popiše po kavu koju Mićun plati, pa se rastadoše kao prijatelji i kao takvi ostadoše.«

Prije petnaest godina nije Pavićevićevo zakonsko uredovanje kod tadašnjih partija naišlo na priznanje, nego je premješten Okružnom načelstvu.

Skopski »Privredni Glasnik« od 29 augusta 1921. donio je povodom ovoga premeštaja odličnu satiru iz pera književnika Miloslava Jelića, pod naslovom »Pogibija Mićuna Pavićevića.«

»Dakle pre jedno pet meseci postavljen je Mićun Pavićević za člana kvarta Gradskog. I on čovjek razumede, kako je na to mesto došao da primenjuje zakon. Metne na sto policijske uredbe, sanitetski zakon, kazneni zakonik i vazdan kojekakvih uredaba pa počne:

— U ovom kvartu niko ne sme da krade! Neki tamo obijaju radnje, neki ove, neki one. Tap! Tap! pohapsi ih član kvarta.



— Niko ne sme da živi nevenčano u ovom kvartu, kad tamo, ono petina živi nevenčano. Tap! Tap! Tap! Svi dobiju redom.

I onda: niko bez objava, niko »kačak« duvan da ne drži i tako dalje. Tap! Tap!...!

— Aman! — prvo prikukaše muslimani kod svojih poslanika.

— Aman! — otrčaše poslanici kod pok. Draškovića. — Aman, da se smeni!

— A je li uzeo kome štogod? — zapita ih Drašković.

— Ne, tako nam vere! — i metnuše desnu šaku na prsa.

— Da li uopšte prima »rušveht«?

— Ne, Bog je jedan!

— Pa što onda da smenim?

— Pa.... posakati!

— Ne nalazim da ga treba smeniti. Samo ću ga pozdraviti da baš mnogo ne sakati. A vi poručite svojim prijateljima, da ne dolaze u sukob sa zakonom i onda im Mićun neće moći ništa.

I oni iziđoše da posle glasaju protiv ustava, malo zbog čifluka koji su bili u pitanju.

Pogibe Drašković i dođe Pribićević.

U kvartu gradskom sve po starom: tap, tap...

— Aman! — otrčaše poslanici kod novog ministra unutrašnjih dela.

— Da se smeni!

G. Pribićević koji davno nije čitao »Gorski Vijenac«, a zna na pamet koliko je njih glasalo »za«, a koliko »protiv«, primi ih vrlo ljubezno, sasluša ih, pa....pa naredi, da se Mićun Pavićević sa članstva kvarta Gradskog smeni i odredi na službu u Okružno načelstvo.

Tako pogibe Mićun i bez puške i bez britke sa-

blje, pa da pogibe od junačkog kakvog pasa, nego zbog dva turska glasa.«

A zašto je zapravo »smenjen Mićun, a onda penzionisan?

Muslimani su se mnogo žalili na njegovu strogost, a nikako na njegovu ispravnost.

Na dan sprovoda Kralja Petra Pavićević je odredio da Muslimani i svi drugi moraju toga dana držati svoje radnje zatvorene. Muslimani ne zatvoriše svoje radnje, a Mićun »presavije tabak« i izreče propisnu kaznu. Udari na Mićuna gotovo cijela vladina koalicija, jer intervencija bijaše jaka, i Mićun je morao podleći.

O ovom slučaju pisale su sve novine u državi, i u parlamentu se govorilo o tome, dok je sva javnost bila uz Mićuna.

Doskora je Pavićević, pod pritiskom javnoga mijenja, rehabilitiran i postavljen za kontrolora Okružne financijske uprave u Peći. Čovjek pjesnik, čovjek zanosa i pravice, stigao je u duši ranjen u Peć, ali kao optimista bio je i dalje uvjeren da je samo zakon osnov napretka i unutrašnjeg sređivanja. Iz Peći je premješten u Podgoricu kao šef Mjesne kontrole. Tako se Pavićević, poslije dugo godina, opet našao u svojim brdima, oslobođenim od domaćega tirana i austrijske invazije. Kao poznati nacionalni borac, dočekan je sa puno poštovanja, a on je nastojao da sve svoje sile stavi u službu sređivanja prilika i iskupi svoju riječ borca za ujedinjenje Srbije i Crne Gore, da će Crnogorcima odlanuti kada se riješi žezla kralja izdajnika. Ali tu ga zadesi teška dužnost, doduše, stvar velika povjerenja njegovih pretpostavljenih vlasti prema njemu, i velika kušnja njegova srca, značaja i dužnosti prema zakonu.

Naime, poslije oslobođenja mnogi Crnogorci



tražili su penziju i dobili su je, iako na osnovu zakona na to nisu imali pravo. Pavićeviću je stavljeno u dužnost da obavi reviziju penzija u Crnoj Gori. Taj posao, nazvan »vrijeđanje crnogorske sirotinje«, imao je obaviti Crnogorac pjesnik i borac, Mićun Pavićević. Jedan izvještaj veli:

»Do ovog pregleda penzija doveo je najviše naporan i istrajan rad šefa Mesne kontrole u Podgorici g. Mićuna Pavićevića, koji je iznosio Glavnoj kontroli slučajeve nedopuštenog penzionisanja, i tako doprineo da se želje onih mnogih da budu penzioneri, ne ostvare. Naročito je ustao protiv znatnog broja otpuštenih činovnika bivše kraljevine Crne Gore, koji su za vreme rata bili upotrebljeni u pozadini kao prosti vojni obvezanici, i za to vrijeme primali mesto tajina u naturi, tajin u novcu, pa su posle, na osnovu uvjerenja o ovoj primljenoj »plati«, postali penzioneri.

Reviziona komisija utvrdila je, da oko 3000 lica u Crnoj Gori, na koje se godišnje izdaje preko 12,000.000 dinara, uživa bespravno penziju, ili pomoć. To su lica, koja ili nikad nisu bila državni službenici, ili su imali počasna zvanja koja nisu povlačila penziju. Ako su pak bili državni službenici, na određenu im penziju nisu imala pravo, bilo što su podnela ostavku i ova im uvažena još za vladavine bivše kraljevine Crne Gore, bilo što su im mesta bila upražnjena, ili su izgubila službu po presudi sudskoj, ili nisu bila neprekidno u službi, i t. d. Otuda mnogi nisu ni tražili penziju, znajući da nemaju prava, za čitavih deset i petnaest godina pre Ujedinjenja! Ustaša koji su uživali pomoć pa im je bila oduzeta iz političkih razloga, bilo je malo; danas ih već ima dosta, iako se još koju godinu bude provlačilo kroz Financ. Zakona ovlašćenje iz čl. 43.« i t. d.

3000 penzionera graknuše na Mićuna, a to znači 3000 obitelji, dakle, uvaživši razgranjene rodbinske veze među Crnogorcima, gotovo cijela Crna Gora. Da je tu savjesnu reviziju obavljao Hrvat, Srbijanac ili Slovenac, ne bi junački gorštaci ciknuli tako ogorčeno. Ali Crnogorac, njihov čovjek, najveći živi crnogorski pjesnik, najzaslužniji populizator crnogor. epike, Mićun, to je strašno, božja ti vjera! Osim toga pojavio se u gorštacima osjećaj neugasiva regionalizma videći opet u svojoj sredini Mićuna, i vatra, vatra proklinjanja osu se na nedužna pjesnika. Vršio je svoju dužnost, respektirao je zakon, najvišu kategoriju i na njemu se slomiše kola. On, koji je svoj neiscrpivi talent posvetio Crnoj Gori, svojim obožavanim brdima, svojoj junačkoj i ponosnoj sirotinji, on, koji je iz čistoga nacionalnoga idealizma utrošio najbolje snage svojih muževnih godina radu na napredak svojih brda, on bi najradije svakoj kući dao penziju, jer ju je pritisla nemaština, ali njega je kao rijetko ispravna činovnika vezao zakon, i njemu je bilo ili postati korupcionista ili ispravan čovjek. Kao Crnogorac poklonio se autoritetu zakona, kao sudac, koji sa suzama u očima sudi krivca na smrt. Ovaj Pavićevićev čin upotpunjuje ličnost i kao čovjeka i pjesnika. Da je Pavićević bio sentimentalan, demantirao bi svoj »čojski« i crnogorski karakter, svoj pjesnički kult zadanoj riječi zakonu, i na koncu bi slavan otišao iz Crne Gore, da ga poslije uhvati slovo zakona i posrami ga. Ali on nije mogao da bude neispravan.

Stigla ga je gorka sudbina, da nepopularan ode iz Crne Gore, koju je tako divnim književnim radom popularizirao po cijelom svijetu. Njegovi stari neprijatelji upotrebili su ovaj slučaj da u Crnoj Gori šire omrazu protiv njega, i doista, neko vrijeme Crnogorcima se smračilo pred očima čuvši ime Mićun, ali vremenom je njegov rad ipak postavljen na svoje pravo mjesto.



—o—

U jesen 1928, stigao je Pavićević u Zagreb kao šef Mjesne kontrole i tu službu obavlja i danas. Ta godina znači ujedno i posve novo razdoblje u životu i radu pjesnikovu. Za sobom je ostavio buran život borbe, polemike i neustrašiva rada, i u Zagrebu započeo smireniji život, posvetivši slobodne časove književnom radu, kojem nema premca nigđe na svijetu. U Zagreb je došao sa ženom i staricom majkom, blagorodnim tipom čiste Crnogorke, koja je bez ikakovih želja, osim sreće svome sinu, trajala svoje staračke dane daleko od svojih brda. Poznavao sam je. Kao sve Crnogorke, i ona je mnogo pila crne kave i pušila, i tu je u meni našla dobra druga. Da je nečim pozabavi, Mićun je držao kravu i koze, a sa mačkom, velikim kao ris, i psima mladi jarci natjeravali su se po sobama kao na selu.

I ta starica Crnogorka imala je svoju epiku. Kao djevojka šuljala se noću mimo turske straže noseći bratu, koji bijaše u bojnom položaju, vode. Vidjela je krvave sukobe.

— A jesi li majko, vidjela glava na kolcu?

— O, sinko moj — duboko uzdahnu starica, snizi glas, otpi kavu, odbi dim i uhvativši me za ruku šapne — jesam i naših i turskih! Naših osam, sve kolac do kolca.

A onda je zanijemila, izbrazdano lice ukrutilo se, šćućurena na ovčjem kožuhu u kutu sobe, utonula je u sjećanje, i videći je takovu i u meni se razli duboki osjećaj pred epikom koja u taj čas zaplovi u nje-

noj duši. I ona je bila borac, i ona je kao sve Crnogorke obilazila krvava razbojišta, odrasla i živjela pod teškim uvjetima crnogorskih brda. Uz veliku pasku svoga sina i žene mu Marije, živjela je bezbrižno, imala je sve, ali nije se micala iz kuće, nije ju zanimao grad. Čeznula je za svojim brdima. Jesenas preseli se u vječnost u visokoj starosti, i, eno, počiva crnogorska majka, voljom sudbine, na Mirogoju.

Kada je Pavićević došao u Zagreb, jedan dio naše štampe pozdravio ga je prikazom njegova opsežna književna rada i kao činovnika koji »vrši svoju službu posve nepjesnički, naime točno po zakonu i propisima, a ne po rangu, protekciji, partiji i t. d.«

Mićun je izjavio: »Prošao sam mnogo svijeta. Proživio sam puno toga. A moja davna želja je bila, da dođem u Zagreb, i da živim među braćom Hrvatima. Konačno došao sam u Zagreb i neću nikud dalje. Tu ću i da — umrem!«

Ali, kao u Skoplju, i tu su domaća, poslovična laskavost, podrepaštvo i kukavičluk sa brbljavom gubicom, udarili na crnogorsku hrid, na čovjeka. Evo, jedne autentične priče:

»Na par nedjelja iza kako je Mićun sio na položaj šefa državne kotrole u Zagrebu, po »običaju« koji je zaveo Mićunov prethodnik u službi — neki zvaničnici dovukoše u stan Mićunu, o Božiću godine 1928, veliku božićnu jelku. Čudi se čovjek otkud to, kad nije ni naručio, a i šta će mu, kad u kući gdje živi nema ognjišta za nalaganje badnjaka! Raspituje desno i lijevo kako mu ovo drvo stiže u kuću, i reći će:

— A ko je tebe, galijote poganjeviću, naučio da mi donosiš ove badnjake koje ja nijesam ni naručio ni platio?



Ljudi se našli u nevolji uz ovo veliko drvo, i, videći da Mićun ne produžuje uvedene »dobre običaje«, i — »ne prima«, u svoju će obranu:

— Gospon, tak je pri nam, da se na Badnjak donese jelka pred stan — viših.

U to produži Mićun:

— Kakav običaj! Nosi otkud si i donio, ili daj ga kakvom siromahu da se ogrije. Nijesam to ni kupio, ni platio, a nije ni sa moje zemlje. Vuci se odavde sa tim, dok ti nije pukla ova mačuga povrh glave! — kliknu Mićun, i u svojoj šačetini podiže štap iznad uplašenih nosača, koji se potalauše, dohvate jelku na rame i, kao ispred aždaje, pobježe jedan za drugim niz stepenice.«

Iako duboko ranjen u svoj ponos, radi nezahvalnosti crnogorske javnosti prema njegovu požrtvovnom radu u borbi za oslobođenje, a radi njegova uredovanja po zakonu, Pavićević je u Zagrebu počeo svoj pravi književni rad kojim je zauvijek zadužio Crnu Goru i etnološku i etnografsku znanost: počeo je sakupljati i pisati priče i anegdote o Crnogorcima.

Misao na takav rad došla je Pavićeviću u Americi. Tu je vidio razne narodnosti, upoznao razne ljude, i opazio da se Crnogorac oštro izdvaja od svih ljudi svojom etičkom kulturom i svojim poimanjem života. On je bio sin Mikaša, najboljega crnogorskoga nepismenog pripovijedača i narodnoga pjevača, čistokrvne crnogorske rase, čovjeka ponosne i buntovne krvi. Kao dijete, usisao je u dušu kristalni melos narodne dikcije i nepresušne narodne mašte, upio je u djetinju dušu i pretočio u krv svoju svu misteriju i zanosnu herojsku epiku, i danas znamo da geneza Pavićevićeva rada potječe sa očevih usnica i njegovih gusala. Otac je uz gusle pjevao mnogo pjesama koje su posve izgubljene jer ih nitko nije zabi-

lježio, a Pavićević je bio dijete, i nije znao prosuditi vrijednost i važnost tih pjesama. Tako je propala junačka pjesma o buni protiv dahija i o crnom Đorđu, ukoliko se Pavićević sjeća, sve remek-djela. U Americi, u dugim noćima, odmarajući se poslije dnevnoga rada, mislima kod svoje kuće u crnogorskim brdima, pred njegovom dušom prolazile su povorke junaka, prizori nadčovječnih junaštava, divna posijela, zbori i dogovori junaka, vojvoda i serdara, bogovski likovi vojvode Marka Miljanova, serdara Jole Piletića,, Miljana Vukova i drugih, prolazile su divne žene Crnogorke, hrabre čuvarice junačkih ognjišta, prostodušnost, iskrenost, neustrašivost i čojstvo njegova malena naroda u neprohodnim brdima, — i tako dozva u sjećanje bezbrojne priče i anegdote koje iznose dušu njegova naroda. Duboka nostalgija za domom uvjeri ga da njegov narod rese osebujne duševne odlike koje zapanjuju krasotom, i da je prava grjehota što Crnogorca ne poznaje svijet. U tim časovima proklijala je klica želje da, u pričama i anegdotama opiše i obradi svoj narod. Kao sin crnogorskoga sela, kao narodni poslanik i ugledan čovjek na dvoru, imao je prilike da upozna bezbrojne tipove, bezbrojne uzrečice, aforizme, šale, došao je u doticaj sa plemenskim junacima u kojima bijahu oličene sve moralne odlike plemena i bratstva, i tako je imao neiscrpiv materijal da ga obradi. Priče i anegdote, kao najprikladniji književni oblik za obradu duševnoga života jednoga naroda sa bujnom historijom epskoga heroizma, rado će se čitati, ne zamaraju, i najbolje će izvršiti svoju misiju koju kod drugih naroda obavlja beletristika.

Ne rekavši nikome ništa, počeo je u Americi kao izgnanik bilježiti sve važnije događaje iz narodnoga života ukoliko ih se sjećao, i tako sakupio dosta pri-



ča koje bi vjerovatno i propale, da ih on nije spasio, jer je mnogim događajima bio jedini svjedok. Vrativši se u domovinu, počeo je ozbiljno raditi na tom da obradi Crnogorce u pričama i anegdotama, i tako je u njemu s vremenom dozrela i snaga da svoju namjeru ostvari.

Crna Gora bila je jedina zemlja u Evropi, a valjda i na svijetu, gdje je epsko doba najkasnije umiralo, i narod bio još sav u duhu herojskih dana. Razdijeljena na plemena, koja su često između sebe ratovala, Crna Gora obilovala je zanimljivim događajima i ljudima. Sve do svjetskoga rata, krvilo se na granicama i osvećivala se mrtva glava, i svaka kuća imala je junaka koji se je borio s Turcima i odrubio po koju tursku glavu. Svaki događaj širio se po zemlji usmenom predajom, i tako je većinom bio sačuvan potomstvu, ali komentarisan slobodnom ocjenom izvorima shvaćanja i prosuđivanja. Hiljade i hiljade vrijednih i značajnih, karakterističnih i krasnih zgoda, dostojnih popularizovanja, čekale su čovjeka koji će iznijeti na vidjelo dana i sunca biografiju duševnoga života naroda kojega od uništenja nije spasla evropska kultura, nego junačko srce i narodna etika.

Godine 1924. Pavićević je pristupio ostvarivanju svoga nauma. Posebnim cirkularom obratio se svim inteligentnijim i viđenijim Crnogorcima da mu prikupe i pošalju sve šale, epizode, aforizme, doskočice i sasvim kratke pričice, koje poznadu. »Uz svaku doskočicu, šalu, mudru riječ, pričicu i dosjetku, treba naglasiti: kako je postala, povodom čega, i ko ju je izgovorio.

...»Bio bi grijeh i zločin da se ta naša narodna mudrost ne objelodani i van granica naše uže otadžbine.«

Odziv je bio vrlo slab, a i građa koju je Pavićević dobivao, bila je većim dijelom »bez note, boje, poleta, emocije — i sadržaja.« Jer se patrijahalni život Crnogoraca odvijao u postojanoj vezi sa Gospodarom, postojale su bezbrojne priče koje potječu iz toga odnošaja, koji osobito plastički oličuje značaj Crnogoraca ali tu je Pavićević udario na zapreku. »I pošto je zauvijek ugasnula sa vidika zvijezda Petrovića, malo je Crnogoraca koji su imali smjelosti da mi bez rezerve ispričaju sve negativne strane koje su o njima znali. Jedan ugledan Crnogorac pružio mi je u tom pravcu, dragocjenu građu, ali pošto sam prije toga dao »stotinu božijeh vjera«, i to pismeno, da ga nikad otkriti neću!... Ko zna — »što nosi dan, a što noć?... — Đavo ni ore ni kopa!... — Sin knjaza Mirka uči u Engleskoj; ima u njega stotinu oka; veliki je pjesnik i učenjak...« Tako se mudruje, luduje, prepričavaju bajke i obmanjuje lakovjeran svijet«.

Ali, osim muke i truda sa sređivanjem, valjalo je cio prispjeli većinom sirovi materijal iznova preraditi, dati poantu na pravom mjestu, ispravno izvjesnoj zgodi dozirati vrst etičke emanacije i svemu dati pravi duh dikcije; ukratko, valjalo je književno obraditi bezbroj prispjelih priča.

Čim se u Crnoj Gori dočulo što Pavićević radi, urednik »Lovćenskoga Odjeka«, inače zet Petrovića, otvorio je preko »Odjeka« anketu za istu građu. Pojavila se stara crnogorska slabost. Ali odlučni Pavićevićev protest prisili »Odjek« da obustavi anketu. Tečajem 1926, donio je »Ljetopis« Matice Srpske ciklus njegovih priča uz povoljni predgovor, a nikšićka »Slobodna Misao« donijela je iste priče bez autorove dozvole, i ne spominjući odakle ih je prenijela, a, nadajući se merkantilnom uspjehu donašanjem tako-



vih priča, raspisala je anketu za sakupljanje iste građe. Ovo nedostojno miniranje ozlovolji Pavićevića i on, 1928, izdade prvu knjigu svojih **»Crnogorci u pričama i anegdotama,** u nakladi S. B. Cvijanovića u Beogradu, a nedugo zatim izdade »Slobodna Misao« svoju zbirku **»Crnogorci o sebi«.** Iako Pavićević u prvoj knjizi nije donio najbolje stvari, jer je htio da pretekne nikšićke delije, njegova zbirka je bila ipak bolja od protivničke. Kritika je jednoglasno pohvalila knjigu i naročito isticala plastiku jezika, i narodnu dikciju.

Osim pohvale, izazvala je ova knjiga i žučne napadaje. Naime Pavićević odlučio je prikazati Crnogorce kakovi su u krepostima i porocima, pa je prikazavši i neke slabe strane Crnogoraca, izazvao buru negodovanja. Povrijeđena taština ciknula je, a pogotovo što Mićunova revizija crnogorskih penzija nije još umirila duhove. Nikšićka »Slobodna Misao« vodila je čitavu kampanju, kad se podigoše i simpatizeri bivše dinastije Petrovića. Pavićević je bez uljepšavanja donio niz priča o knjazu Nikoli, koji ga prikazuju u pravoj slici samodršca, čovjeka patološke taštine i besprimjerna egoizma, a to izvjesnim krugovima u Crnoj Gori, »omađijanim« bolesnim snovima o lijepim starim vremenima, kada je uz Pravdu stajala tojaga, nije bilo pravo. Iako je Pavićević, kao objektivan pisac iznosio i lijepe crte raskralja Nikole, njegove simpatizere ozlovoljila je već sama činjenica što se njihov idol prikazuje u pričama kao običan čovjek, štaviše, kao prosječan Crnogorac. Počeše i pamfleti protiv Pavićevića nicati, a neki su prokriomčareni i u beogradske novine.

Pavićević se oštro branio od napadaja i dalje radio, i iste godine izađe, u Podgorici, druga knjiga njegovih Crnogoraca, probranija i bolja od prve. Sva

je kritika lijepo dočeka. Godine 1929, izađe u Herceg-Novom treća knjiga, i tako sve jedna za drugom, a nedavno izađe XVIII. knjiga!

U tom međuvremenu izašle su dvije knjige priča i anegdota o Crnogorcima od Boričića i Marjanovića, u istom stilu, ali one nisu naišle na odziv kao Pavićevićeve. Ponajprije treba biti rođeni pjesnik sa finim nosom i osjećajem, da se **esentiale** u priči istakne u pravi čas i na pravom mjestu, a te sposobnosti imade Pavićević u izobilju. Drugo, Pavićević je voljom sudbine nerastočeni nosilac čiste crnogorštine i u njega su neosporno potencirane sve crnogorske osobine i elementi koji izdvajaju Crnogorce kao etnički tip, a treće, Pavićevićev život kretao se u prilikama gdje mu se pružila mogućnost da bude svjedok svih bizarnih emanacija crnogorskoga duha. U tih osamnaest knjiga iznesen je Crnogorac kakav jest, i zato su ta djela **biologija Crnogoraca.** Nesavjesni ljudi nazvali su ga »najvećim eksploatatorom crnogorizacije duha,« a stotine stvarnih kritika ljudi pera i znanja, pa i učenjaka svjetskoga glasa, pokloniše se pred ogromnim Pavićevićevim radom, dočim je glasoviti slavista Dr. Gesemann, potaknut njegovim pričama, napisao odličnu studiju **»Der Montenegrinische Mensch«,** koja ogromnim znanstvenim aparatom iz tih priča vadi podatke za logičnu izgradnju crnogorske narodne psihe.

Već je izašla i IX knjiga priča i anegdota, o njima čitava literatura povoljnih studija i debata; priče su prevođene na slovenački, češki, poljski, slovački, bugarski, ruski, talijanski, mađarski, rumunjski, engleski i njemački jezik, pripremane su već i antologije na nekoliko evropskih jezika, a Pavićević je još uvijek slavljen kao vrijedan i zaslužan **sakupljač anegdota; primarno kao sakupljač, a tek sekundarno kao pisac,** koji je sakupljenu sirovu građu umjetnički preradio, izažeo u kraći oblik markantnu misao neke posve preradio iznova i dao im onu privlačivu snagu, koja je osvojila cio pismeni svijet. Sve priče u XVIII knjiga primljene su od autoriteta kao originalni narodni produkt, koji u obliku priča živi u Crnoj Gori i čuva za pozna pokoljenja svijetle i mračne dane prošlosti i njihove ljude. Pavićevićeve herojske priče naročito se odlikuju onim što ih obilježuje, t. j. one, kako veli Dr. Gesemann, ističu i naglašuju individualno, reprezantativno, donose najbolje afirmacije u pokretu agonalnoga, specifično crnogorskoga. Dakle, autorstvo tih priča pripisivano je narodu Crne Gore, kolektivnom etničkom skupu. Pavićevićevo prerađivanje građe, krojenje priče, naglašavanje karakterističnoga, konačno poanta koja legitimira priču na život, sve to nije podvrgnuto kritici, jer **duh priče nije nije nikada bio osporen.**

Onda, godine 1933, poslije XV knjige, istupa Pavićević sa ispoviješću, koja sve njegove priče postavlja na posve drugi osnov i pruža etnografima novi materijal za studij duše.

Pavićević reče: »Ali sam, evo, prisiljen, da još za života, otkrijem jednu osveštanu i neoborivu istinu. **Naime, da u svih mojih petnaest knjiga o »Crnogorcima« nema ni od sto deset građe koju sam neposredno iz naroda dobio.** Kazao sam unaprijed odakle mi je gro ovoga materijala, — pored mojih neposrednih doživljaja, uspomena i memoara... **Ja sam dakle, u svojim anegdotama, prema karakteru, psihi i mentalitetu, stavio u usta izvjesnim Crnogorcima bezbroj najduhovitijih krilatica koje oni nikada nijesu izgovorili, samo ih naslutili, pa su mi to njihovi potomci samo zluradošću i specifičnom crnogorskom**

pakošću vratili. **Ovaj fakat najbolje je poznat onim Crnogorcima koji su mi dolazili s kapom u ruci i usmenim pričanjem htjeli da nekoga od od svojih predaka glorifikuju, a nijesu umjeli. Kad sam ja njihove misli pogađao i reprodukovao, oni su bili više nego srećni.** Ali kad svaki Crnogorac, koji se u mojim anegdotama spominje nije mogao ispasti ravan po junaštvu Milošu, a po mudrosti Solomunu, sve su strijele bile u mene uperene, a naročito iz redova »patricija« i »pretorijanaca«, koji su prvi put neumitno i istinito fotografisani... **Sav ovaj moj rad počiva na neoborivim faktima i osveštanim istinama. Naime, sve se osniva na onome, što je ma u kojoj formi postojalo, što se čulo, reklo, kazalo..**Nema **ničega izvitoperenoga, zlonamjernoga, izmišljenoga, ličnoga i tendencioznoga. Obrada, duh, duša i srce, sve je prekovano na moj umjetnički nakovanj. Ali je akter i tamo sačuvan. Ono što su mi Crnogorci neposredno i na povjerenju kazivali, da se drugima ne bi zamjerili, ja sam, držeći se ipak u glavnom osnovnoga kazivanja, provjeravanja i svoga ličnoga saznanja, prerađivao i od njihovih svakidašnjih i najobičnijih riječi, komponovao aforizme i krilatice.«**

**Gustaf le Bon u »Psihologijski zakoni o razvoju naroda«**, govoreći o umjetnicima veli: »Oni su suviše nesvjesni, a da ne bi bili iskreni, i suviše izvrženi dojmovima sredine što ih okružuje, a da joj ne bi vjerno objasnili ideje, osjećaje, potrebe i tendencije. Oni nemaju slobode, i to je njihova jaka strana. Oni su zatvoreni u mrežu tradicija, ideja i vjerovanja, kojih skup tvori dušu rase i epohe, u baštinu osjećaja misli i nadahnuća, kojih utjecaj na njih je svemoćan, jer vlada u tamnim područjima nesvjesnoga, gdje se stvaraju njihova djela.«



To je ono što sam imao čast već jednom istaknuti pišući o Pavićeviću: »Pavićević je kod nas autor posve originalnoga stvaralačkoga književnoga rada, i on je kao stopostotni Crnogorac bio legitimiran da na svojim plećima ponese odgovornost za ozbiljnu autentičnost čiste crnogorštine u svojim pričama i anegdotama... Kao što je narodni guslar neposredan glas svoga naroda, tako je i Pavićević sa svojim pričama i anegdotama istinski glas Crnogoraca. Kroz njega se pretače srce Crnogoraca, njihove čežnje, boli, običaji, tuge, strpljivost, čojstvo, junaštvo, etika, estetika, šala i pravna svijest, i njegov grandiozni mozaik složen u osamnaest knjiga pruža nam potpunu sliku Crnogorca.«

**Le Bon** veli: »Značajke moralne i intelektualne, kojih spoj tvori dušu naroda, reprezentiraju sintezu njegove prošlosti, nasljedstvo njegovih predja, pokretala njegova vladanja.«

Sve moralne i intelektualne značajke Crnogoraca tako su pune tradicionalnih herojskih gesta, da su priče i anegdote pretežno kronika historijskoga heroizma. Nije čudo, jer Crna Gora još je puna ljudi, koji su stvorili heroizam. Taj heroizam obilježavao je cio život Crnogoraca i daje mu specifičan profil.

**Dr. Gesemann** sjajno je analizirao crnogorski heroizam i konačno ga fiksirao tako stručno i misaono da moram priznati **da je Nijemac prvi prozreo etnološku i etnografsku bitnost Crnogoraca.**

»Der Montenegrinische Heroismus ruht auf folgenden historischen und soziologischen Grundtatsachen: auf der Gentilverffassung; auf dem patriarchalischen Hirten — und Bauernleben balkanischen Charakters und dem kantonartigen Terrain; auf starken Resten der mittelalterlich-serbischen Volks — und Feudalkultur nebst bemerkenswerten euro-

päisch — ritterlichen Einschlägen; auf dem nationalen, geistigen, religiösen und wirtschaftlichen Abwehrkampf gegen Türken, Renegaten und Arnauten in der Form des Klein — und Bandenkrieges; auf der Verpflichtung gewisser Stammesgesetze, für deren Erfühlung die Wehrhaftigkeit des Einzelen und der Sippe Voraussetzung ist: Agon, Schutz der persönlichen und Familienehre, Blutrache, Heiligkeit des Gastrechtes, Teilname am Stoss- und Raubtrupp des Clans.« (Der montenegrinische Mensch, pag. 26).

Po Gesemannu **agon** je psihička i moralna **utakmica**, jedan od najprvih socioloških mehanizama čovječanstva. To je grčki agon, po sociološkoj nomenklaturi **Gumplowicza** t. zv. **Selbstbehauptungstrieb**, nagon za afirmacijom, naravno, u smislu pozitivnom. Zato junak ne može biti hulja, nego samo pošten, pravedan i pametan čovjek. Taj **agon** jest kod Crnogoraca pozitivan agens, pozitivan tvorački faktor. On je pokretna snaga za izgradnju što savršenijega tipa čovjeka, i zato crnogorski heroizam, kao sinteza svih elemenata **agona**, nije kategorija reakcionarstva. Stoga i onoga ko nije posvećen u sakrivene snage i manifestacije u crnogorskom heroizmu, impresioniraju herojske priče i anegdote, često privido skup romantičnoga dekora, dakle, nesavremena sredstva za prikaz izvjesnoga događaja.

Krepost, ponos, čast, dostojanstvo, istina, osjećaj pravde, požrtvovnost, čojstvo, junaštvo, duhovitost, razbor, ozbiljnost, — sve su to objekti crnogorskoga agona, i oni, primijenjeni u životu po shvaćanju naroda kao etničkoga kolektiva, sačinjavaju njegovu karakteristiku.

Pavićević je, u XVI knjizi iznio bezbroj priča i anegdota o svim elementima psihičkih i moralnih



kategorija Crnogoraca i tako nam je dao prvu biologiju svojih brda.

—o—

Osjetljivost Crnogoraca jest primarna osebina junaka. On je ponosan, on nije puzavac. On priznaje drugome čast, ali pred njom ne kleca. Pavićević je donio nekoliko odličnih primjera te vrste junaštva. Dok drugi narodi strepe pred svojim suverenom, Crnogorac ga nagovara sa »ti«, on mu, u znak priznanja vrhovne državne glave, cjeliva ruku, a onda razgovara s njim kao sa svojim parnjakom.

»Knjaz Nikola, jednom prilikom, rekao je serdaru Mileti Rašovu, iz Morače:

— Serdare, ne hoće te Moračani za Kapetana.

Serdar mu na to odgovori:

— Ne bi ni tebe za Gospodara, samo da smiju.« (Pav. I. 101.)

—o—

»Kad je knjaz Nikola dolazio preko Zagarača, iznijela mu je na put kabao mlijeka žena Sava Mrđenova, potkomandijera, za koju je i knjaz bio čuo da je zanemarila svoga muža. Pa će joj prigovoriti:

— Pripazi, jadna ne bila, Sava; on je to zaslužio, pa da si triput mlađa.

— Pazi ti, Gospodaru, kako ćeš uzeti od Turaka Spuž i Podgoricu, a ne brini kako ću ja čuvati Sava! — odgovori ova razborita žena. (Pav. I. 103.)

—o—

Neki mladić iz Kosijera blizu Cetinja, došao da se parniči oko nečega u Veliki Sud.

— Čiji si ti, mali? — upita ga knjaz Nikola. Ovaj mu kaže očevo ime i prezime.

— Je li ti živ otac?

— Ne, Gospodaru, no je poginuo na Fundini.

— A imaš li što, djetiću?

— Nemam, gospodaru, ništa, pa bih te molio da mi pokloniš malo zemlje u Zeti.

— Nema u Zeti, ali ima u Prizrenu i Sarajevu dosta, pa ću ti dati tamo jedno pedeset rala i jednu dobru kuću.

— I ja tebi, Gospodaru, pod Carigrad i pet hiljadu rala i kuća koliko hoćeš, jer koliko ti meni možeš dati u Prizrenu i Sarajevu, toliko mogu ja tebi u Carigradu! (II. 137.)

—o—

»Na nekom skupu, kada je Šuto Roganović pristupio Gospodaru, po običaju, kao i svi Crnogorci, ovaj ga upita:

— Kako živiš, Šuto?

— Dobro, Gospodaru, u tvoje zdravlje! Nikad ne sijedam za ručak bez počene glave.

Šutu je pola lica bilo opečeno još u ranoj mladosti. Otuda njegova dosjetka. (II. 163.)

—o—

Pavićević, je posvećen u najsuptilnije drhtaje osjećaja časti i ponosa. Crnogorac nastoji da bude **bolji** od drugih, ali nikako **drugačiji.** Gdje je u opasnosti čast, nastoji junak izbjeći sukob, ali ako treba, biće krvave obrane. Donji primjer ističe sve finese u pitanju časti.

»Bila parnica između Moračana i Vasojevića



oko neke zemlje kod »Jabuke«, u Taru. Došli u ime Moračana sredar Risto Rašović, a u ime Vasojevića, Bogdan Đurov Vešović, i još dosta istaknutih ljudi. Jedni da sude, a drugi da svjedoče. Prilazi skupu Mirko Radonjin Milošević, kao najstariji svjedok po godinama, inače čovjek bistar i pametan, i glasno vikne:

— Pomozi Bog, ljudi!

U onoj graji i prepirci, nitko mu ne primi pozdrava i ne ponudi ga da sjedne. Mirka duboko to uvrijedi, primakne se bliže skupu, pa, stavljajući ruku na čelo, kao da zaklanja oči od sunčevih zraka, jačim glasom reče:

— Tko je ovdje serdar Risto Rašović?

Serdar Risto, videći Mirka veoma ugledna i lijepo odjevena čovjeka, ustade na noge, pođe mu u susret, pruži mu ruku, ponudi ga da sjedne, i reče:

— Ja sam serdar Risto.

Pošto se davija okončala, Miloševića upitaju Vasojevići:

— Zašto si, striko, upitao: ko je ovdje serdar Rašović, kad se vi dvojica i od prije znate?

— Zato, djeco da Risto učini ono što je učinio, jer da onako ne uradih, ja izgubih i stimu i obraz«.

—o—

»Jedan siromah iz Martinića, u Bjelopavlićima, dođe serdaru Blažu Radoviću i zamoli ga da mu pozajmi novaca, radi kupovice jednoga vola. Serdar uvede seljaka u svoju sobu i iz jedne škrinjice izvadi novac koji je tražio, prebroji ga i predade mu.

Kad je seljak novac primio, reče:

— Serdare, evo da ti napišem priznanicu na ovaj zajam.

— Da nu, da ponovo prebrojim pare, jer mi se učinje da sam ti manje dao, — reče serdar.

Seljak mu novac uruči, serdar ga primi, strpa u džep i reče:

— E, moj brate, kad tebe nije obraz priznanica, ne dam ti ništa; jer lijepo znam da mi dovijeka ne bi zajam vratio.«

—o—

Novica Bracović poludio radi povrijeđene časti. (XI. 153.)

I tu se satajemo sa heroizmom svoje vrsti. Taj heroizam ima svoj stil, po tome stilu udesio je Crnogorac kroz vjekove cio svoj život tako da možemo govoriti o herojskom stilu života. Dok je isprsavanje i hvalisanje obična slaba strana svih ljudi, ono nije u skladu sa herojskim stilom. Tako se susrećemo sa herojskom čednosti, sa herojskim stidom, sa siromaštvom, koje još Marko Miljanov nazva »junačka siromaština«.

Herojsku **čednost** i **ponos** iznosi snažno Pavićevićeva priča »Dva Novaka« (IV. 24.)

»Došao knjaz bavarski na Cetinje. Pozvao Gospodar Crnogorce da ga presretnu. Među ostalima došli i Novak Ramov, iz Markovine i Novak Milošev, iz Kuča, dva najglasitija crnogorska junaka.

— Koji je bolji, Novače Milošev, od vas dvojice? upita Knjaz.

— Bolji Novak Ramov, Gospodaru.

— Ne ja, Gospodaru, no je bolji Novak Milošev.

— Koliko si posjekao turskih glava, Novače Milošev?



— Posjekao sam, Gospodaru, 19 na samu Fundinu.

— Kako si ih, Novače, posjekao?

— Dvanaest na megdan, a one ubio, pa posjekao.

Gospodar se okrene Novaku Ramovu:

— Koliko si ti posjekao glava, Novače?

— Zašto me pitaš kad znaš, Gospodaru?

— Hoću da mi kažeš.

— Posjekao sam 35 turskih glava, 18 na megdan, među kojima i jednoga bimbašu, a sve ostale ubio pa posjekao.

— Crnogorci, Novaka Ramova nije se rađalo u Crnoj Gori — završi Gospodar i naredi da mu se donesu dvije ledenice Mahmuta Vezira. Kad su ledenice donešene, jednu pruži Novaku Ramovu, a drugu Novaku Miloševu, govoreći im da nema čifta da obojici po dvije pokloni.

Novak Ramov odgovori:

— Hvala ti, Gospodaru! meni su ostavili dosta oružja moji stričevi: Luka i Ramo i djed Petar, a Novak Milošev je junak i pošten čovjek, veliki siromah, pa mu ja darivam i ovu drugu ledenicu — i pruži je Novaku.«

Koliko finesa koje se u prvi čas ne opažaju, sadrži ova priča! Bolji junak, Novak Ramov, veli, da je od njega bolji Novak Milošev. Iako Novak Ramov znade, da Novak Milošev nije bolji, on iz herojske čednosti ustupa prednost drugom junaku koji ga nije dostigao. A taj drugi, Novak Milošev, ustupa opet prednost Ramovu. Novak Ramov istupajući herojskom čednošću, u isti čas nenametljivo ističe svoju vrijednost, jer »meni su ostavili dosta oružja moji stričevi: Luka i Ramo i djed Petar.«

Postoji vrlo suptilno stepenovanje heroizma.

Medalja kao jedini vidni znak junaštva, koje kao skup ljudske vrijednosti određuje pojedincu opseg štovanja, uvažavanja i iskazivanja časti među ljudima, oduvijek je bio ideal Crnogorca. Zato je Gospodar i dijelio medalje svake vrste. Natjecanje u junaštvu nije bilo bez pomisli na medalju. U saobraćaju, junaci dobro paze da ne povrijede nečiju vrijednost ili je umanje.

Čovjek koji je u sebi usredotočio sve ideale Crnogoraca, hrabrost, čojstvo, um, pravednost, naočitost, junačku gestu i t. d., i koga su svi Crnogorci osim Gospodara, jednoglasno priznavali kao najboljega, bio je vojvoda **Marko Miljanov.** Tu najlepšu pojavu u heroici Južnih Slavena uopće, a Crnogoraca napose, izvukao je iz zaborava Mićun Pavićević, i prikazao ga u nizu anegdota i priča tako sugestivno, da nas i ne čudi da je bio ljubimac svoga naroda. O njemu kolaju po Crnoj Gori razne anegdote, on i danas važi kao zadnji junak crnogorskoga epskoga heroizma.

Junak Šuto Radovanov, na upit odakle dolazi, reče: »Od najboljega Crnogorca!« Nadalje, ako je Bog ikada imao posla sa ženom, onda je ta žena mora da je bila majka Marka Miljanova! Ovo je već kult ličnosti.

»Kapetan Maraš Markov, katolik iz Zatrijepča, dođe jednoga dana kod vojvode Marka Miljanova, na Medun, koji je bio okružen velikim brojem seljaka, i s vrata dovikne:

— Pomaga ti Bog, Marko Miljanov!

— Dobra ti sreća, kapetane Marašu! i reče da mu dadnu stolicu.

Maraš sio i, poslije podužega razgovora, vojvoda ga upita:

— Ajde, objasni mi, kapetane Marašu, zašto



me svi ljudi zovu vojvoda Marko, a ti jedini: Marko Miljanov?

— Vojvoda ima dosta, a Marko Miljanov samo jedan — odgovori Maraš« (I. 37.)

—o—

»Vojvodi Marku Miljanovu umro jedinac sin, našto mu Alibeg Šabanagić, iz Gusinja, pošlje ovo saučešće:

— Da si zdravo, vojvodo Marko! Zdravo ti braća i prijatelji; a Bogu hvala što ti je to dijete umrlo; jer znam da ne bi bilo kao ti, no bi te pokorilo i osramotilo. Srećan si što si ostao bez njega.« (Pav. V. 142.)

—o—

»Marko Miljanov jednoga puta došao na sastanak Jakupu Feroviću u Plavu. Pemba, Jakupova žena, gledala je sa prozora Marka gdje jaše na konju. Čujala za njega kao velikog čovjeka, odmjerila ga po stasu i obrazu i vidjela da je isto toliko divan, koliko čuven i dobar, pa će reći svojoj drugarici koja ga je, takođe, sa prozora posmatrala:

— Silna Vlaha, da Bog da od njega traga ne ostalo!

Ova, iz sažaljenja:

— Nemoj, jadna, iako je Srbin, grehota je, da se ovakav čovjek istraži.

— Ja znam što govorim, jer ma koga da ostavi iza sebe, niko ne može biti kao on, pa bolje da nikoga nema, da ga ne sramoti.« (Pav. I. 34.)

Prikazane anegdote iznose najbolje primjere crnogorske težnje za progresom rase, koja isključivo u savršenstvu heroizma vidi svoj cilj.

U sklad heroskoga tipa spada i **soj,** koji je na glasu kao junački.

»Knjaz Nikola upitao jednom Minju Radovića, iz Bjelopavlića:

— Koji je najbolji soj u Bjelopavliće, Minja, pravo mi kaži?

Ovaj, pošto je pripadao jednome od jačih bratstava, da ne bi uvrijedio soj, odgovori:

— U nas, u Brda, može biti samo nerod u sojevima, a svi smo soj, Gospodaru«. (Pav. V. 146.)

Još jače izbija vrijednost soja u ovoj anegdoti:

»Poginuo jednome Turčinu iz Nikšića brat, pa kad su bili na sastanku Nikšići i Crnogorci, upita brat poginuloga:

— Kažite mi, ljudi koji krvnik ubi brata?

Jedan iz gomile Crnogorac reče:

— Ja!

— A ko si ti? — pita ga Turčin. — Da nijesi iz porodice, da nijesi od porodice? — pobrojavao je on po junaštvu bolja i istaknutija bratstva.

Crnogorac reče:

— Nijesam ni od jedne od tih — i kaza, kako se njegovo bratstvo zove po prezimenu.

Turčin reče:

— Ne primam te za krvnika; niti njega priznajem za brata, kad ga je tvoja puška mogla ubiti!« (Pav. V. 163.)

—o—

Zadana riječ je svetinja. »Tvrda je vjera, njom okrenut ne će.« Kada neko veli, da će nešto izvršiti onda mora održati riječ. Inače je lažov, a to je čovjek bez časti.

Prančo Dedin ubije Pranča Vatina, sestrića Tome Petrova Popovića, iz Meduna. Srete Toma jednoga dana Pranču i upita ga zašto je ubio njegova sestrića.



Pranča:

— Uteče mi riječ! Na javnom skupu rekoh da ću ga ubiti. Kajao sam se mnogo. Ali morao sam da svoju riječ održim, da me ljudi ne bi nazivali lažovom.«

— I ja bih tako kad bih pred ljudima rekao. Neka ti je prosto!« (Pav. V. 1 7.)

—o—

»Vasojević I. P. presuđen bio na deset godina robije. Doveli ga u cetinjsku tamnicu, radi izdržavanja kazne.

— Ne mogu izdržati ovu nepravdu, i da imam čim, sad bih se ubio! — buni se Vasojević.

Ivo Božov Bajica, ključar tamnice, povadi svoj revolver, pruži ga Vasojeviću i reče:

Eto, imaš, Božja ti vjera, samo ako ti basta!

Vasojević nije imao kud, uzme revolver i sam sebe ubije«. (Pav. 7. 32.)

—o—

Junak je otvoren. Kada zbori istinu gleda svakom u oči.

»Pri jednom velikom pristupanju pod Brijestom, kad bijaše nagrnuo narod da traži medalje i svaki kazuje koliko je posjekao turskih glava, knjaz će reći:

— Ima li ovđe Crnogorca koji nije sjeka?

— Ima i dva Gospodare! — ču se jedan glas.

— Ko su to?

— Ja i ti, Gospodare!

To je bio Tripko Tomić«. (Pav. XIII. 43.)

—o—

Kralj Nikola darovao dobrom junaku i čovjeku Rudu Radovu Kostiću srebreni nož. Kod Skadarskoga jezera sukobi se Rudo sa drugovima sa turskom četom i s darovanim nožem ugrabi prvi neprijateljsku glavu.

Ču za to kralj Nikola i prvom zgodom ga upita.

— Je li, Rudo, posječe li prvu glavu između Lesendra i Manastira oni moj nož?

— Ne, Gospodaru, tvoj nož, no moja desna ruka! — odgovori mu Rudo«. (Pav. XIII. 68.)

Krasne primjere natjecanja u duhovitosti iznio je Pavićević, u svojim zbirkama.

Posebni herojski tip je uskok. Crnogorac koji pane u nemilost Gospodara, kojemu je duboko povrijeđen ponos, kojemu je nepravedno ranjena čast, koji hoće da se osveti zulumu Turaka, takav uskoči u goru odakle četuje. To odmetnuće ne ponizuje, jer samo junak koji ne dopušta da mu se čini krivo, traži utočište u gori. Tu on postaje suveren, tu on organizira prepad na svoje dušmane, vrši junačka djela, da o njemu govori narodna pjesma. Desi se da koji ostavi i svoje pleme i preseli Turcima ili Arnautima.

Herojskom stilu pripada i specifično crnogorsko **čojstvo.** Ova riječ uključuje: valjanost, muževnost, iskrenost, junaštvo, etiku. Školski primjer čojstva iznio je Pavićević u priči »**Čojstvo**«:

»Sporječkali se i svadili u jednoj nikšićskoj kavani Pero Tunguz i Andrija Daković. Raziđu se kao dušmani.

Sjutradan dođe kod Pera Blagoje Terzić, žužica i nečemurko, koji je i sam bio u zavadi s Andrijom, pa ga počne klevetati i psovati pred Perom, računajući da će to ovome biti ugodno. Pero dočepa cjepanicu i zamahnu da udari Blagoja, rekavši:



— A što pogani, od pogani, laješ za čovjekom, kad nije ođe. i to još preda mnom! Znaš li ti ko je Andrija, i ko sam ja, a ko si i šta si ti, rđo jedna nevaljala, da bi li?... Mi se možemo i klati, a takvi nam nijesu dostojni ni konje za uzde držati. I vuc!« (Pav. XIII. 23.)

Divan, upravo klasičan primjer **čojstva,** gdje se tradicionalni heroizam propinje u uzvišenost, prikazuje priča »Blažo Radović«:

»Na Prentinu Glavicu, zborno mjesto Bjelopavlića, dođoše jednog dana na pregovore, radi izmirenja krvi, pretstavnici kuća Đuranovića i Brajovića. Pored njih okupe se i ostali viđeniji plemenici, da im pripomognu izmiriti se. Prema običaju otpočeše pregovore, a zaoštrenost je bila tolika i s jedne i s druge strane, da su morali prekinuti s pregovorima.

Jedan od uvrijeđenih Đuranovića, pošto se nije mogao sporazum postignuti, odluči da na istom mjestu osveti krv svoga brata. Trgne kuburu iza pasa i opali na jednog Brajovića. Skočiše jedni i drugi na oružje da se pokolju. U tom ostali plemenici, kad vidješe da Brajović nije ranjen, navališe još većom žestinom na njih, da ih izmire. Tako i bi.

Poslije uobičajenog pića, jedan za drugim krenuše svojim kućama. Na mjestu ostade nepomičan jedini serdar Blažo Radović, tada mladić nepunih petnaest godina, prignut čobanskom stručicom sjedi i ćuti. Kad ga je njegov otac Rade pozvao da pođu kući, dječak zamoli oca da mu priđe, jer da ima nešto da mu kaže i reče:

— **Ja sam ranjen u prsa;** jedva sam se dosad držao da mi se ne primjeti, pa zato sačekaj dok se smrkne, da me kući poneseš. Namjesto Brajovića, Đuranović ubio mene; zatajio sam ranu, da se nebi

bratska krv prolila, i kumim te Bogom, nemoj za ovo da itko zna.

Kad je tadašnji Gospodar Crne Gore, Vladika Rade, za ovo saznao, odmah je poslao po Blaža, primio ga u perjanike, a kasnije ga postavio kabadahijom i serdarom.« (Pav. V. 165.)

Crna Gora je velikim dijelom krš. Dubodoline i obale rijeka su rodne, pa je Crnogorac, upućen na gajenje ovaca, većinom siromah. Njegov život je tvrd, niko ga ne mazi a najmanje njegove divne vrleti. Jer se na toj golijeti razvio junak, uskladivši sve etičke kategorije u heroizam, ta siromaština nije bila teret toga heroizma, i tu siromaštinu nazvao je Marko Miljanov »**junačka siromaština**«. **Pa**stirstvo je izvor gorštačke hrane. Ovaca ima neko više, neko manje. Posljednji slučaj je gotovo pravilo. Kraj svoga stada u kršu, u visinama, grudom sira, strukom luka i kriškom kruha u torbi, a za pasom sa ledenicom, traje junak boja svoje mlade dane, tu razmišlja, a kuću prepušta ženi. Tu je on gospodar svojih brda, tu u slobodi caruje njegova duša, tu on u rasplivu duše pjeva. Sunčane gorske idile, gorski vjetrovi, oluje, u njemu vajaju čovjeka. Spava na golu kamenu sa naramkom mahovine pod glavom, pokriven strukom, pravi sin svoje zemlje. Taj težak život prošao je gotovo svaki Crnogorac, gora ga je naučila životu, a život zadovoljstvu bez imaštine.

U tim pastirskim visinama nikli su ovi biseri pjesama:

Sadih jelu na planinu,
Presadih je žutom dunjom,
Žutom dunjom i nerandžom.
Navrnuh joj žubor vodu,
Stavih stražu mladu momu:



Ne poh tamo za godinu.
Često meni glasi dođu,
Da je jela uvenula,
Žuta dunja osušila,
Žuber voda presahnula,
Mlada moma umrijela.

Sedloh konja, poh da vidim,
Ne mogah se primaknuti.
Od visine vite jele,
Od mirisa žute dunje,
Od žubora hladne vode,
Od ljepote mlade mome,
Lak polako, primakoh se,
Napričah se s mladom momom,
Nagledah se vite jele,
Namirisah žute dunje,
I napojih hladne vode.

U drugoj pjesmi vidimo jade koji muče Crnogorku.

Pošla cura žito žnjeti,
Zaboravi srp uzeti,
Na čobana pogledala,
Po prstu se porezala.
Stade njega cura kleti:
»Oj, čobane, moj čobane,
Ovce ti se ne jagnjile;
I ako se kad jagnjile,
Crne janjce ojagnjile.«

A govori čobanine:
»Nemoj mene, curo, kleti,
Ti se nikad ne udala;

I ako se kad udala,
Muško čedo ne imala;
I ako ga kad imala,
Na vojsku ga ne šiljala;
I ako ga kad šiljala,
Ranjenog ga dočekala.«

(Zbornik, XXX. sv. I. Pavićević: Narodne pjesme, 191, 200)

Ta »junačka siromaština« jest crnogorski heroizam svoje vrste. Ona ne utječe zlo na druga herojska svojstva, na čast i dostojanstvo, jer nju moralno svladava goštak. Junak Novak Ramov veli za Novaka Miloševa, da je »junak i pošten čovjek, veliki siroma.«

**Junaku spada oružje.** Ono je sastavni dio odijela; puška, sablja ili ledenica, to su rekviziti koji kao i brk obilježuju muškarca. Andrija Bogdanov, iz Čeklića, razgledavaše spomenik bana Jelačića i reče, da mu nešta fali: »Ne vidim mu za pas ništa, ni ledenika, ni ledenica, ni handžara.« (Pav. V. 28.)

»U Drobnjacima je živio Đoko Tomić, poznati junak, neobično lijep čovjek, koji je mnogo polagao na svoje junaštvo i svijetlo oružje.

Kad je umro, poruče njegovom bratu, Tripku, koji je živio u drugom selu, da dođe na »pokajanje«.

Kad je Tripko došao, narod ga je promatrao, kako će brata žaliti i očekivao njegovo »lelekanje«. Nasta tajac. Tripko stade više groba svoga brata i sasvim hladnokrvno progovori:

— Đoko, pogani ne daj se! Đe ti je handžar i ledenica?« (Pav. V. 164.)

Bogdan Sinanov Lazović, iz Kuča, živio je za vrijeme austrijske okupacije, sa Stakom, u maloj čobanskoj kolibici. Kada mu je jednoga dana došla



austrijska patrola da joj predade oružje koje je uvijek nosio za pojasom, molio ih je da to ne traže. Kada nije bilo druge, sa dva metka ubije njih dvojicu, i bude sa ženom ubijen. (Pav. XIII., 64)«

» Radovanu Todorovu, s Velestova, poginuo na Tarabošu, pod Skadrom, jedinac sin. Uzeo on staru kremenjaču i crnokorac za pojas, i jednoga dana, pod teretom od osamdeset godina, evo ga pravo na Taraboš.

— Ko mi ubi sina? — upita oficira čete.

— Turci iz Skadra, a da ko?

Radovan zaklikta što ga grlo nosi:

— O, paša skadarski! Ako nijesi grđi od moje Petrane (žene mu), hajde da se sastanemo među dvije vojske, pa da na gole noževe megdan podijelimo, a ne da se gađamo krijući se i to sa dana hoda daljine...

Zagrmješe turski plotuni i Radovan posrnu ranjen.

— Pogibe li, djedo? — uzviknuše vojnici.

— Nijesam ja poginuo, no onaj poganjević, kad mu ne basta doći na megdan, da se posiječemo.« (Pav. V. 170.)

Primjeri **junaštva** koje cijene pravi junaci, upravo rese svaku Pavićevićevu knjigu. Izgrađeni, čitavi, velebni u herojskom zanosu, zatočnici najčišće slavenske etike, stvaraoci najljepše slavenske epike, savršenije od Ilijade i onih spjevova viteških vjekova, bezbrojni Leonide, vitezovi smrti, krasnici, srce i krv narodnih gusala, istupaju pred nas u nepreglednoj povorci, i mi, upoznavajući ih, ostajemo bogatiji senzacijama spoznaje o sačuvanosti komada Helade u Crnim brdima. Prolaze orlovski likovi sa vedrinama neba na čelu, ponosni, sa zvijezdama slave u oštrim očima, branitelji krsta i pravde, stari

znanci Smrti s kojom se nebrojeno puta sretoše, prolazi gorski lav Miljan Vasojević, onaj polubog junaštva, za kojega jedan »junak zmaj«, prvak grimizne epike, Marko Miljanov reče Milanu! kralju Milanu: »A kad bi znao koliko vrijedi Miljan Vukov, mjesto slike sveca kojega slaviš, držao bi njegovu sliku, pa kad hoćeš da se moliš Bogu, prizvao bi i njegovo ime; a kad misliš da nešto ne pogriješiš, prizvao bi njega, da te savjetuje!« (Pav. VI. 1923.)

U boj na Medunu nije mogao poći stari Bratonožić, Ivan Nikolin, radi starosti i iznemoglosti. Imao je jedinca sina. Opremajući ga u boj, reče mu: »Idi, nosi dvije srebrene ledenice. Brani sa njima obraz i čast svoga plemena i naroda. Ne donio mi glave, ako mi se povratio bez junačke časti i obraza!«

Poslije boja navrati se starcu pobratim Turčin Ahmet. Prije nego je ušao u kuću, ostavio pred vratima oružje i izuo obuću.

Starac Ivan ga lijepo dočeka i zamoli da mu priča o boju. Poslije večere starac zamoli snahu da donese malo vode sa ubla. Snaha tako spazi pred vratima oružje i sa stravom u duši upozna dvije ledenice svoga muža. Snaha prisluhne na vratima i razabra kako starac upita pobratima, da li zna da li mu je sin ostao živ, a ako nije ko mu je krvnik.

»Tada snaha uleti u kuću plačući i pokaza u rukama dvije ledenice, koje je našla pred vratima, svekru i Turčinu.

Turčin vidje u kakvoj se prilici našao. Na ranije pitanje svoga pobratima reče:

— Vala hi, turske mi vjere. krvnik ti je posred kuće; ali, dobro znadi, da nijesam poznavao tvoga sina. Nehotice sam ti ugasio kuću. Tvoj sin je junački poginuo. S njega sam oružje na viteški način uzeo. Tvoja sablja, a moj vrat!



Starca propanu suze, potrne, pribere se i reče:

— Da ti je alal njegova krv, kad znam da je junački od junaka poginuo. Dopušti mi, da umjesto jedinca sina uzmem jednu od ove dvije ledenice, kao uspomenu na njega, a druga, evo, tebi i srećna ti bila«. (Pav. II., 6.)

**Od junaka nije sramota poginuti, no junaštvo.**

»U borbi na Sutormanu, tadašnjoj crnogorskoj granici, sastao se Turčin Beća Suličić sa Milom Kneževićem iz Gluhoga Dola i trgao nož da ga posiječe. Milo, momče od šesnaest godina, opali pušku u pravcu Suličića, a zatim trgne da bježi. Beća, ranjen, uzvikne:

— Vrati se, dijete, ovamo!

Milo se okrene i vidi Beću, gdje leži u ranama. U tom času na Beću naleti drugi vojnik, koji, po tadašnjim pojmovima nije bio kučić, s namjerom da ga posiječe.

Kad se Milo primakao, Beća mu pruži svoj nož iza pasa i reče:

— Sijeci, dijete, da znam da me je kućić posjekao.

Milo s ponosom izvrši posao.« (Pav. V, 177,)

**Krvna osveta,** krvavi zakon svakoga plemena vršila se sa savjesnošću narodnoga zavjeta. Padali su i ginuli vrijedni životi dok krv nije osvećena.

## Viteštvo, viteštvo sa carskim gestama u cilju što ljepšega ukrasa epopeje.

God. 1877. opsjedali su Crnogrci Bar. Branio ga je Mehmedbeg Rasulbegović sa velikim brojem Ulcinjana. Ali Bar pade i kad su Turci kao robovi počeli izlaziti pred knjaza Nikolu, knjaz naredi da

Mehmedbeg i Ulcinjani stanu po strani, pa će im reći:

— Beže, junački si branio Bar; ajde sad sa drugovima — Ulcinjanima da braniš i Ulcinj, đe dolazim ovih dana da i njega osvojim.

Beg je pošao, branio Ulcinj, ali, kao što se zna, i on je pao.« (Pav. XII, 60.)

### Junak prezire smrt.

Po nalogu vladike Rada jednoga dana banuo u kuću Rada Krivokapića iz Cuca vojvoda Miloš Krivokapić sa kabadahijama, da ga ubiju. Rade im se oveselio i počastio ih. Dok je crnokorcem presijecao suho meso da ga stavi u kotao, uhvati ga ozad po sredini pasa jedan kabadahija, pa ga povali, a drugi da ga svežu i negdje izvan kuće ubiju. Rade bi jak. Obrani se i reče:

— Što je ovo, ljudi? Je li ve vladika spravio da me ubijete? Ako jest, što junački ne uzmete moju smrt, nego me hvatate ka kučku?

Vojvoda Miloš prizna mu da su zato došli i obeća mu da će ga ka čojka i junaka strijeljati, a on, reče, ne zna, zašto se traži njegova glava, i da je o duši onoga ko mu je kriv.

Rade će na to hladnokvno:

— Znam ja da se Gospodareva ne poriče. No ima se kad, te bih vas ka ljude zamolio, da zaboravite za što ste došli, dok ne založimo što je Bog i kuća dala. Nije mi milo niko bez ručka da pođe iz ove pojate, pa ni vi — a eto, kojim ste poslom došli.

Dok su ručali, Rade ih je dvorio, kao da su mu snahu u kuću doveli. A čim je ručak bio svršen, Rade stavi na sebe od haljina što je najljepše u kući



imao, i još tako odjeven zadjene za pas najbolje oružje i rekne: »Eto mene gotova za mušket!«

Pošto su se svi redom izljubili i oprostili s njim, strijeljali su ga pod oružjem na pragu od crkve, želeći tim svetim mjestom odati najveću poštu što se može dati jednom dobrom čojku i junaku«. (Pav. V. 181.)

### Ginuti u boju čast je, a ginuti i biti pobijeđen, sramota je.

Jedna Dražovljanka, čuvši da njeni u boju na Širokom Visu nisu ginuli, zakuka iz svega glasa:

»Kuku mene, kukavici! Našeg crnoga obraza, danas i dovijek!« Pav. XIII. 118.)

»Buknuo Balkanski rat. Petar i Jovan Pavićević, prvi barjaktar, a drugi kapetan, sinovi Milovana Perišina, čuvenog crnogorskog junaka, pripremaju se i prilaze majci Mirači, da se sa njom oproste:

— Ajte, sinovi, na viteško veselje, srećan vam put bio, ali mi ni jedan kuće ne vidio, ako ocu obraz ne osvijetlio!« (Pav. X., 1937.)

### Junaku su pred zakonom ili odredbom svi ravnopravni.

Knez Lopica, iz Ceklina, kupio je ribolov u Žabljačkih Turaka. Pozove skup cijeloga plemena u Gornji Ceklin, radi izvjesnog dogovora i odredi kaznu za izostanak. Svi su došli u određeni dan i čas. Slučaj je bio da je baš sam knez zadocnio.

— Je li ko zadocnio? — upita knez, kad je sio.

— Nije niko! — odgovoriše plemenici.

— Jesam ja! — i odmah naredio te zaklaše dva najbolja vola iz njegova obora.« (Pav. XI, 124.)

**Gostoljubivost** je jaki dio herojskoga stila života.

»Za vrijeme Skadarskoga vezira Mahmut-paše Bušatlića, jedan Šaljanin proglašen je bio za hajduka i ucijenjen. Hajduk je uhvaćen i predan veziru. Vezir ga osudi na smrt, na vješala. Prije nego bi zñkovac obješen, naredi vezir te ga dovedu preda nj i upita ga:

— Reci pravo, jesili ikad bio na višu muku no danas?

— Bio sam na višu muku svega jedamput.

— Otkud na višu muku, jadniče, kad već znaš da ćeš za par dekika biti obješen?

— Moja je viša bila muka od smrti, kad su mi jednoga dana došli gosti u kuću, a ja nijesam imao ni brašna ni komada hljeba, pa sam bio ponižen i zastiđen, da nijesam znao šta se od mene radi.

.... Vezir ga oslobodi od smrti.« (Pav. V, 172.)

Besa, naricaljka, šala, osobiti su elementi crnogorskoga heroizma.

—o—

Da se sav taj bogati mozaik crnogoskoga shvaćanja iznese, valja biti majstor u analizi ljudske duše. Nema karakteristična trzaja duše, koji Pavićević nije zapazio i uhvatio, i samo njegovoj darovitosti i crnogorštini zahvaljujemo da smo ugledali duševno bogatstvo Crnogoraca. Etnologiji pružio je Pavićević obilno gradivo i prvi ga je počeo stručno razrađivati Dr. Gesemann.

Crna gora završila je život koji je podražavao zadnje ostatke patrijahalnoga heroizma, i, da ne



propadne u zaboravi ogromno bogatstvo narodnoga duha u najbizarnijim manifestacijama narodne etike, valjalo je sabrati i opisati Crnogorce kakovi su bili u ponom svjetlu junačkoga doba i ozareni jadnjim tracima heroike na umoru. To je učinio **Mićun Pavićević.** Kao što je **Ivo Vojnović** uhvatio Dubrovnik i njegove besplodne gospodare na umoru, kao što je **Gjalski** uhvatio zagorske šljivare u zadnjem odsjevu patriotske romantike, tako je Pavićević prikazao u bezbrojnim pričama i anegdotama potpunu epiku svojih Brda i time mnogo zadužio svoj narod, Slavenstvo i nauku. Jer je porok vječni pratilac čovjeka, imala ih je i Crna Gora u doba svoga najljepšega heroizma, pa je i te poroke prikazao Pavićević, usprkos divljega protesta i napadaja svojih sunarodnjaka. Iz njegovih priča danas vidimo Crnogorca kao na dlanu, njegovo srce nama je knjiga otvorena, a jer je to srce tako veliko i lijepo, stekoše ti dugo nepoznati gorštaci simpatije cijeloga svijeta. Pavićević je svoj narod prikazao vjerno u impresivnim pričama, koje kratke, zaokružene i sočne, zamjenjuju suhoparne retke povjesnoga nabrajanja i donose ono što ne donosi povijest, a što daje narodu njegovu vrijednost i opravdanost na opstanak, a to je duša. Ta duša razvila je život Crnogorca u čudnu, divnu, često jezovitu epiku, presićenu osebujnim estetizmom patrijalhalnoga romanticizma. Ispravno veli Dr. A. Bonifačić ocjenjujući devetu knjigu Pavićevićevih »Crnogoraca«: »Možda nema nigdje na svijetu primjera, gdje bi se umjetnost tako savršeno vezala sa životom i doprla do visine estetske etike, to jest do visine, kada se za običan ljudski život traži kristalna ljepota umjetnosti, pa se i za smrt traži da bude lijepa.«

Danas Crna Gora gleda na svoju epiku kao na

prošlost. Novo doba i novi životni uslovi promijenili su herojski stil u redovito i obično odvijanje života. Još se nalazi staraca koji su bili učesnici u herojskim događajima i koji, uvučeni u se, sanjaju o ljepotama i slobodama u malim kantonima junačkih bratstava, ali oni će oitići »kud za vazda gre se«, mnogobrojne priče koje još prolaze kroz Crnu Goru u svečanom ruhu junačke epike pomalo će izblijediti, i ono što je bilo tako uzvišeno lijepo i jezovito gordo, bit će smireno i zauvijek čuvano u pričama i anegdotama. Nije uginula i posve presahnula rasna snaga, ona postoji, i pitanje je kako će se oblikovati duša modernoga Crnogorca. Taj proces preobrazbe istom je započeo i bilo bi preuranjeno govoriti o Crgorcu kao običnom evropskom građaninu. Ovisi o školi, o crnogorskoj inteligenciji i intenzivnosti vanjskih upliva, kakav će tip evropskoga građanina izaći iz Crne Gore.

Pavićevićevi »Crnogorci« izazvali su do danas čitavu malu biblioteku kritika i polemika. Pretežni dio pohvalio je njegov rad, ali, jer je Pavićević istom u XV, knjizi izjavio da su njegove priče i anegdote većim dijelom plod njegova duha, on je pozdravljan kao sakupljač narodnoga blaga. Jest, Pavićević je i sakupljač narodnoga blaga, narodnih pjesama i t. d., ali njegovi Crnogorci su većim dijelom plod njegova stvaralačkoga duha. On je historički događaj odjenuo u epsko ruho i dao mu oblik priče. Njegova snažna narodna dikcija, puna finese i kolorita crnih brda, čista i nepatvorena, dobro poznavanje narodnoga govora, konačno sposobnost uživljavanja u svaki događaj, doveli su ga do nezapamćena književna uspjeha, i nastaje pitanje: **da li je Mićun Pavićević moderni umjetnik individualne invencije ili narodni umjetnik?** Odgovor nije težak:



Pavićević je čisti **narodni umjetnik.** Dr. Đurović veli »Vrijednost Pavićevića kao umjetnika sastoji se u njegovom narodnjaštvu. Čim on prekorači granice narodnoga života izadalje ga snaga.« Njegova stvaralačka dinamika potječe iz naroda i tu je njeno mjesto. Zato je Pavićevićev deseterac tako jak, plastičan kao iz mramora isklesan. Njegovi dialozi od reda potsjećaju na epiku. Njegovi opisi, njegovi pridjevi, čitava intonacija jest u narodnom duhu. Čista, bogodana invencija dolazi do najljepšega izražaja, gdje Pavićević stvara narodne priče sa utresenom mistikom bajke. Tu se on tako saživljava sa čarom narodne anonimnosti, da čovjek ne zna, da li je autor priče crnogorski narod ili Mićun Pavićević.

Zasluga Pavićevića jest u tome što je on autor prve iscrpive i pjesnički sastavljene biografije Crne Gore. Vitez Marko Miljanov prvi je pokušao pričama iznositi **čojstvo i junaštvo,** ne uzevši u obradu bezbrojne emanacije narodne duše. Osim toga, Marko Miljanov ograničio se samo na prikaz junaštva i čojstva svoga plemena **Kuča i Bratonožića,** i to samo u nekih 70 priča, a **Mićun Pavićević prikazao je cio život cijele Crne Gore** u nekoliko hiljada priča i anegdota. Osim toga Pavićević daleko premašuje divnoga viteza kompozicijom i invencijom, dok je Marko Miljanov prikazao čiste historičke događaje.

Ovaj monumentalni Pavićevićev rad nije završen. Trebalo bi provesti i stručnu redakciju njegovih priča, obaviti jezičnu korekturu i izbaciti zalutale loše izraze, te priče bez naročita značenja i slabe obradbe. Konačno, trebalo bi svrstati ovaj ogroman materijal prema sadržaju. To je sve dužnost naših akademija.

**Svakako Mićuna Pavićevića krasi rijetka zasluga da je svoj narod prikazao u zavidno impresi-**

**vnom obliku priča, a znanosti pružio golemu građu za proučavanje narodne duše.**

I tako silazimo sa divotnih Brda ne bez žalbe za kristalnom ljepotom crnogorske junačke epike, koju na umoru prikaza Pavićević ovom prekrasnom pričom:

»Božina Radovanov, čuveni junak crnogorski, osiromašio pod starost, pa se preselio iz Kuča i orao zemlju u Zeti. Nije imao volove, te je mjesto ovih upregao konje na kojima nije bilo nikave opreme.

Pop Jako Vuletić, takođe čuveni junak svoga doba, ugleda Božinu kako se onako star muči, a poznajući ga dobro kao viteza prvoga reda, skine kabanicu, odbaci oružje na stranu i poče ga živa iz glasa lelekati:

— O, lele mene, Božina Radovanov, jutros za tobom, pa već za dovijek, lele!

Božina se okrene i vidi popa Jaka kako ga oplakuje. To ga strahovito dirne, pusti konje, baci kabanicu, pa i on zaleleče:

O, lele mene Božina Radovanov!

Lelečući, primaknu se jedan drugome na njivu i ljubeći se krenuše niz strminu. (Pav. II, 89.)

Vrlo vrijedni i zanimljivi su Pavićevićevi radovi u «**Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena, koji izdaje Jugoslavenska Akademija za znanost i umjetnost u Zagrebu.** Tu je Pavićević istupio savjesnim etnološkim studijama.

Tako njegove studije **Običaji**« i »**Narodne igre u Crnoj Gori**« (Zbornik knj. 29, sv. I. 29. sv. II.) spadaju u odlične radove te vrste, sve napisane kristalnom čistoćom crnogorskoga narodnoga idioma. I u tim radovima nalaze se utresene mnoge prekrasne pjesničke slike, odajući neobuzdani prirođeni talent za plastiku pjesničke slike i izraza.



Ne možemo mimoići njegove crnogorske priče u Zborniku (knj. 28, sv. 2.) Poznavajući sve radove Pavićevićeve, njegovu dinamiku stvaralačke invencije tvrdim da su te priče, iako pod naslovom nije rečeno da ih je »napisao Mićun M. Pavićević«, većim dijelom plod njegove mašte, produkt njegova nadahnuća. Ako gdje i kostur priče potječe iz naroda, tijelo i život dao im je Pavićević. Te priče su u stvari **narodne legende;** preko i kroz Pavićevića, velikoga narodnoga pjesnika, tu govori narod; tu je Pavićević fini artista, znajući držati mjeru mistike u raskošnoj odori mašte. Evo jedne priče:

## ČUJE ZVONA NEBESKA

Još dok je bio dijete, Stevan Štiljanović, čije se mošti kao sveca nalaze u Manastiru Šišatovcu u Fruškoj Gori, čuvao je ovce pored Vranjine blizu rodnoga mjesta Besac, u Crmnici.

Tuda je naišao Sv. Ilija, koji je išao pješke po zemlji, pa naiđe na čobanče Stevana, koje je spavalo pored ovaca u plandištu. Priđe mu i upita ga:

— Zašto spavaš, kad treba da ovce čuvaš?

— Pa ja ću se probuditi, kad zazvoni podne.

— A gdje ćeš čuti, da zvoni podne, kad ovdje ne zvoni niko na podne.

— Pa ja čujem zvona nebeska.

Kako je to bilo pred samo podne, Sv. Ilija sačeka, da li će dijete zaista znati kad je podne.

Kad je bilo tačno podne, Stevan ustade, prekrsti se i Bogu pomoli i kaže Sv. Iliji:

— Zašto se i ti ne prekrstiš, kad zvone zvona nebeska?

— Ja ih ne čujem.

— A ja čujem.
— E, drago dijete, ti si veći svetac nego ja.«

Varijaciju ove legende imadu i Rusi. Tamo postoji divna legenda o nevidljivom gradu Kitežu. Taj grad nalazi se nevidljiv među šumama i brežuljcima i onamo hodočaste starovjerci iz keženskih prašuma, napajajući svoj vjerski misticizam nepresušnom hranom duboko usađenih nada. Oni starci pred pragom vječnosti pričaju, da su čuli slatke zvukove nevidljivoga grada.

Pavićević je kao pjesnik umio odati svojim legendama sav čar slavenske mistike i ta neprodirna tajnost u narodnoj crnogorskoj duši bila je također jedna snaga u stvaranju njihova epskoga heroizma.

Osim priče i anegdote, gdje je požnjeo najveće uspjehe, Mićun Pavićević pisao je i satire. One su u stvari jedan ventil njegovoj burnoj prirodi koja je, u vrijeme borbe za ujedinjenje, bila u prvim redovima najozbiljnijih boraca. Pavićević je pisao čitave zbirke satira, kojih književna vrijednost mnogo trpi od profanosti svake politike. Ali dinamika, sažeti izraz i originalnost oštrice vrijedni su, i šteta što će mnoga uspjela satira na političke prilike dijeliti sudbinu tih prilika. Osim toga, u ono vrijeme dobro je došla svaka neumjerena i neobuzdana satira pa i u vulgarnom tonu, i Pavićević je mogao svojoj kritičkoj muzi pružiti mnogo zadovoljenja.

Tako je napisao i izdao »**Nejski Vijenac**« (Posljednji trzaji njeguškog pletičarape, razgovori izdajnika Crne Gore), New-York 1919. Ove satire u lijepim desetercima bez naročite invencije šibaju izdajstvo kralja Nikole sa mnogo lokalnih aluzija dosta nerazumljivih svima koji nisu živjeli u Crnoj Gori i nisu upućeni u sve pokretne snage političkoga života.



Pod pseudonimom Bogić Burnosić napisao je satiru »**Iz memljivih dana**« (Welland, Canada, 1916.), pisanu očito za naše iseljeničke kolonije sa svrhom da odbace kralja Nikolu. Satirički su prikazani svi istaknuti Crnogorci. Tu se nižu i aforizmi bez duhovitosti.

Ko pošteno misli,
Za grlo ga stisli.

---

Ko ljubi izdaju,
Ordene mu daju.

Aluzije na kralja Nikolu:

U Beču sam išao na ručku,
U Berlinu bio na doručku.

---

Ja sam bio u sedam bitaka,
I posjeko dvadeset — pataka.

U »**Moji zapisi**« dao je Pavićević oko osamdeset aforizama, moralne i satiričke sadržine. Imade tu i banalnosti i primitivizma:

Junak mačem obara gradove,
Junak perom osvaja duhove.

---

Zemlja koja puna je špijuna,
Nek se čuva prevrata i buna.

---

Dok te prati ugled, imanje i slava,
Dotle će te pazit narod i država.

Imade tu banalnosti i primitivizama:

Ko ženskinji daje pravo muškog glasa,
Taj je i sam žena — iz najnižih klasa.

Vrijedna je spomena patriotsko-satirična pjesma »**Badnje veče 1918.**«, sa jakom, rušilačkom, osvetničkom i revolucionarnom intonacijom. I ona je spjevana u narodnom desetercu, puna prekrasnih leoninskih stihova u kojima je Pavićević nedostiživi majstor.

Na mig s mora lukava zlotvora,
Zagraktaše vrani ko pomamni,
Zaurlaše ždrali i šakali,
Zaciktaše zmije krvopije,
Da sagore slobode lovore,
I unište jedinstva ognjište;
Pa dovedu Nika nevjernika,
Da i dalje jaše pleme naše,
Gazi roblje i prodaje groblje,
I krv siše, Beču metaniše! . . .
Stade cika četa puklipeta,
Don Kihota iza svakog plota,
Robijaša — skadarskijeh paša,
Herostrata, Juda i Pilata,
Skutonoša, bez jednog Miloša,
Kamatara i bivših serdara,
Cikotića i lažnih plemića,
I »kućića« — »žanagojevića«,
I robova njeguških popova,
I ćipurskih žbira i vampira,
I splačina, gorih od Latina! . . .
Čast drijema! . . . Pokolj se priprema,
Protiv koga? . . . Jedinstva srpskoga! . . .



Protiv čina slavnih ispolina,
Od Bodina — do Petrova Sina! . . .
»Nek krv teče svako Badnje veče,
Od Kotora, pa do Durmitora,
Samo koža »veljega velmoža«,
Da ostane zdrava i čitava,
I da dođe, da nas želja prođe:
Od toljaga zlica iz Bajica!« . . .
Tako zbore stare glodjikore,
I uljezi i ližitrpezi! . . .
Pade tmuša, dok bes sa Njeguša
Šićar čeka od bratska leleka . . .
S Tablje zvona zaječaše bona,
Znak uzbune i rat na čapkune . . .
Vidi Marka — vojvodu ustanka,
Praunuka Daka — gorska vuka,
Div-ratnika protivu silnika,
Protiv mraka i gušljiva zraka.
Drži pušku, hrabri mladež mušku:
»Zagon momci, mladi Crnogorci!
Protiv žbira, tlačitelja mira,
Što zbog žira još brane vampira . . .
Napr'jed smjelo za besmrtno djelo,
Sjedinjenja i vječna spasenja,
Od Njeguša bika i krvnika,
Krvoloka, zvjera i gangstera,
I zlih čina tri njegova sina;
Od njegovih paša i apaša,
Pustahija i kabadahija,
Što nas klaše i sramno jahaše,
Kroz vjekove grđe no robove!« . . .
Omladina silna ko lavina,
Pute krči, kroz busije trči,

Bije, tuče ko Mandušić Vuče,

Mračne čete nesloge proklete,
Bezumnike, nebratstva vojnike
Udvorice i bratoubice,
Liroprimce i krvomutnice,
I pljačkaše, stare aminaše...
Ginu naši, ginu »zelenaši«,
Brat nebrata za groce hvata,
Davi zvjera što iz lakovjera
Diže hajku da zadavi Majku!...
Zvona biju, duhovi se viju,
Svih djedova naših od Kosova
I proklinju kukavicu sinju,
Sa Njeguša Nikca uzmiduša,
Što za inat goli krvcu proli;
Kad Nacija postade stihija,
Bič zlotvora i strah ljudomora...
Nebo plače, tužno gavran gače;
Lovćen jeca i proklinje tenca...
Ču se graja, ko da zbori Baja
S Vrtijeljke, časne popijevke:
»Kolj'te Turke što digoše ruke,
Da ubiju slavu i Naciju,
Osramote sve naše ćivote,
I nagrade bjegstvo i nevjerstvo,
Tirjanina — Staninoga sina,
Proklet bio kod vraga dvorio!
Crna Gora barjak nosit mora
Za slobodu Slavenskom narodu;
Taj će barjak tići Obilići
Kraj svih b'jesa razvit do nebesa,
Pod njim će se sleći i pritеći
Djeca brda i kamena tvrda,
Sve što guba i avet krezuba
Ne okuži da tuđinu služi:
Iz inata il' rad drama zlata,



Iz poganstva, ili rad glavarstva,
Iz pakosti, zloće i ćeskobe
Prema ocu i jedinstva Tvorcu —
Čika Peri, uzdanju i vjeri,
I Srbiji, Blaženoj Mariji,
Roditeljki, Osloboditeljki,
I kumiru u ratu i miru,
Pobjednici zemlje Austrije —
Majku laži, oca špijunaži!«
Nesta zbora, prolama se gora,
Od orlika puščanoga cika,
Tutnje brda i kamena tvrda,
Puču rebra u knjaževa sebra
Pod udarom lava Jugoslava...
Grakću vrani i bježe gavrani.
Preko kosa, bez ljudska ponosa,
Nose Nikcu sramnu povjesnicu:
Mjesto slave — razbijene glave,
Mjesto krune — ono što ne trune:
Tovar stida dokle traje vida!....
Gnjev i muka na novoga Vuka:
»Ah, Ksenijo, sedmoglava zmijo,
Tvoja meta neka je prokleta!
Prosta slava, prosta i država,
Al bez zlata — groznica me hvata!...
Badnje veče krvavo proteče!...
More stenje, kruni se kamenje
Ko da kune Jude i neljude
Što se klaše i obraz prodaše
Sve rad ćara mrtva gospodara.
Zora sinu i oluja minu!...
Božić svanu i sunce ogranu!...
Pjesma ori!... Barjak zavijori!...
A četnici, slobode vjesnici,
Zaigraše kolo naokolo:

»Sve u ime Boga Velikoga!
A za zdravlje džina — ispolina,
Sa Grahova, iz gnjezda orlova,
Sunca žarka — Dakovića Marka,
Što nas vodi slavi i slobodi,
Kroz vihore u stran rujne zore,
Kroz mećave, u krilo Države,
Od Ohrida do triglavskih hrida!...
Veseli se, Rode i Narode!
Zasja pravda!... Crna Gora mlada,
Steče slavu, učvrsti državu!...«
Na ograšje, za svetinje naše,
Popadaše, sjaj zenica daše
Divne glave, stubovi države:
Od Lješnjana — turskijeh dušmana,
Što im knjaže natovari laže,
Iz inata — njegova zanata,
Čuruk stavi, da »plemstvo« proslavi:
Šest mladijeh tića Vukčevića,
Tri Kažića — ka tri Obilića;
Dva sokola Marko i Nikola,
Od starina — bratstva Radusina,
I mlad bane Đurišić Dušane;
Ljuta guja, vihor i oluja,
Dika Brda, uzdanica tvrda,
Ljudski bane, Rade kapetane
Od kućića, od Damjanovića,
I Keković Mile iz Nikšića;
S Velestova Mrvaljević Broćo,
Iza Garča Boško Grujičiću
I iz brda Đuro Radoviću:
Popovići Radonja i Savo;
Đuro Prlja sa sred Ljubotinja,
I Kralj Marko s Grblja pitomoga;
Pa Spahiću i s njim Boljeviću,



Jedno Mile, a drugo Dušane;
I dva Rada, oba krina mlada,
Božoviću i Ivanoviću;
I Keković Nika, bratska dika.
Svi soj puka Mićunović Vuka,
Sve varnice, munje i strelice,
Lavi ljuti i bedemi kruti,
Grom što bije i ponos Nacije;
Rujne zore, mlade Crne Gore,
Novi sveci i bujni kladenci
Mira, sreće i časti najveće!...

—o—

Ćipur plače za stare jahače:
Za dahije, za kabadahije,
Zulumćare, kradipilićare,
Pržibabe i po duši Švabe,
Srebrolovce, mletačke trgovce,
Mitoprimce i pravde ubice,
I Žudije — ljudske krvopije,
Ljubiskute Frana i Sultana,
Bezbožnike i vjerolomnike —
Od Danila do Nikca — trovila!...
Dok sloboda sva u zlatu hoda,
Po Cetinju, ćeši sirotinju:
»Nikad više ni tuče ni kiše,
Grada, smrada i hiljadu jada,
Od Nikite i njegove svite!...«
Slava puku što udari Vuku,
Žig izdaje dok Lovćena traje!...

Donijesmo ovu pjesmu da se vidi Pavićevićeva snaga u narodnom desetercu. Pjesma je puna sadržaja i snažnih izraza, ne bez tragova tako nemila ekskluzivizma, iako je Pavićević uzoriti čovjek bratstva i ravnopravnosti i iskreno ljubi Hrvate i Hrvat-

sku. Ali ovu pjesmu ne će pročitati usprkos njene jedrine i sadržajnosti ni deset Hrvata, jer ona je i suviše vezana na uske granice pokrajinske politike, a osim toga, narodni deseterac nije se kod nas udomio kada mu je bila zgoda, a danas je apsolutno prekasno. Kraj svih ljepota ove pjesme, ona i sve njene drugarice u Hrvatskoj su tuđinac i ne mogu stopiti hrvatska srca. Konačno, radi sakrivenih ideja, radi sirove profanosti n. pr. u stihu:

Od Njeguša bika i krvnika,
Krvoloka, zvera i gangstera,

što kvari sklad u slapu pobjedničke slave, ova inače lijepa pjesma može uživati simpatije radi Hrvatima simpatične pjesnikove ličnosti. Neće biti neumjesno istaknuti i to, da je hrvatska čitalačka publika isklona isključivo pjesmi visokoga artizma, pune invencije, a ne voli patriotske pjesme, makar uveličavale i Zrinjskog, i Kvaternika i Radića. To je savremeni književni ukus, dakle dokumenat književne kulture, ili još bolje, emancipacija od bljeska munje i prilaženje mirnom svijetlu elektrike.

Pavićević nije nikada bio šoven. Danas u Zagrebu bavi se svojim službenim poslom i književnošću. Daleko je od partijskih isprsivanja. On sarađuje u klerikalnoj »Hrvatskoj Straži«, u »Balkanu«, »Politici«, »Pravdi« i bezbrojnim drugim listovima raznih boja, a da se ne poistovjetuje sa političkom pozadinom lista.

Lako ga je Zagrepčanima upoznati: Visok preko dva metra, širok, krupan, sa čitavim šatorom od šešira na glavi, polako korača ulicama, samosvjesno, dostojanstveno, i ko ga ne zna, mislio bi da u srcu nosi zvek handžara, a ono, u tom orijašu bije



srce nježna djeteta, dobro, drago, etičko srce crnogorske heroike. Prigodom Mačekova imendana, ne izvjesi zastave na svojoj kućici, a ulica kao ulica, kome da pokaže svoj patriotizam, razbije mu sve prozore. To ga je bolno kosnulo. Ulica nije pitala što je on, da li je činovnik, čovjek obveza i dužnosti, nego — bum! I tako hrvatske kamenice udariše na čovjeka koji Hrvate nosi u srcu. Razumije se, poštene Hrvate, a ne mutež i splačinu!

—o—

Nama Hrvatima poznata je riječ »epistola«, poslanica, iz školskih klupa iz vjeronaučnoga sata, onda znamo za Preradovićevu poslanicu Špiri Domitroviću, i ne možemo baš reći da nas je taj oblik pjesničkoga izražavanja ikada naročito oduševio. Ali o epistolama moramo govoriti obrađujući književni profil Mićuna M. Pavićevića, velikoga narodnoga pjesnika, jer on običaje svoju korespodenciju obavljati epistolama, koje imadu neospornu književnu vrijednost. Taj nagon za desetercom baštinio je Pavićević od svoga oca, narodnoga pjevača, i svi njegovi književni radovi odišu vedrinom narodne dikcije. Koliko svježine, zdravlja, vedrine, širokogrudnosti i topline sadrži ova epistola, poštrapana zlatnim zrnjem sočnih kritičkih opservacija.

Brate Mate i još jedna za te:
Ja l' te vile, ja li druge sile
Savladaše i zamađijaše,
Te te više nije u delije?
Ili pišeš mane i romane?
Il' studije iz filozofije?
Il' satire, il' duha nemire?

Il' za vince šaraš kod »Danice«?!
I rad kruha krvava i suha
Dušu moriš gotovane toviš?
Za mrvicu daješ im torbicu
Suha zlata — na sedmoro vrata.
Muka, brate, pisat za dželate,
A još veća borit se za smeća,
Za neljude, za pameti lude,
Što te maze, dok te ne pogaze.
Takve i društveno mulje,
Krvcu pije — čedima Talije.
Mi radimo i mozak trošimo,
Gladujemo, ne gospodujemo,
Oni loču — dok nas ne poloču!
Al' čuj dobro, moj mučeni pobro:
Idu dani i huče orkani,
Biće čuda od krštenih Juda!...

—o—

Kad se vineš iz grada — iz smrada,
Nogom zađeš u selo veselo,
Hajde svrati i mojoj pojati,
Da mi vidiš koze divokoze,
I dva jarca kao dva magarca,
Kako skaču i kako alaču;
Da mi vidiš kravu »Leposavu«,
Moju baku — prestaralu majku,
Ka je muze i ka roni suze:
Za brdima i za megdanima,
Za ljudima i za junacima,
Za orlove, munje i gromove,
Za planinska vrela i sijela,
Za pametne zbore, dogovore,
Za toplinu i duše širinu,
Za istinu i za veličinu,
Za ljepotu i svetu prostotu.



Sve to stara tek duhom dočara,
Plače, tuži, svaki dan me ruži:
»Što me, sine, sagna sa planine,
U ve rupe, u ove kalupe?
I u drače i šuplje palače,
Gdje se srce na čekrk okreće,
Gdje se duša na bolandžu meće,
Gdje sin oca, praznoga toboca,
Na krst muči i pljuje i turči;
Đe je svašta više no ljubavi.
Sine, mene ovdje vazduh davi!...
Hajd me vraći i zahvali braći!
Na dočeku i na popijevku.
Volim više grm mojih planina,
No hiljadu Beča i Berlina!
Više lakat bukovoga hlada,
No sav raskoš truloga Zapada.
Više gutljaj vina iz Ceklina,
No šerbeta puna tri bureta.
Više žbanjče vode sa Morače,
No svu Savu mutnu i prljavu.
Više jednu junačku o Marku,
No sve svjetske svirke i muzike!« —
Tako stara često razgovara,
I ne sluti da joj sin se ljuti:
I. t. d. I. t. d.
Znaj Hrvatska nije izmećarska,
No dom lava — kolijevka prava,
Frankopana i drugih Titana,
Koji drže gromove u ruke.
I. t. d. I. t. d.

Jednu epistolu upravljenu g. Ž. P., svršava:

Te su rane samo nama znane,
Koji znamo kako kuca duša,

Brankovića, sa sela Njeguša.
Ah, istino, uvenulo cvjeće,
Svak te traži, a niko te neće.

—o—

Izvinite na stihovanje,
I primite moje poštovanje.

Jedinstvena je epistola upravljena g. M. P. Neko je o Pavićeviću nalagao brdo laži, a pjesnik ogorčen od tolika napadanja ciknu u epistoli.

Gospodine...... viću,
Evo sada, ponikla iz bola,
I još jedna nova epistola,
Pa je sudi, il vatrom osmudi,
Ili reci: »To zbore kepeci,
A ne ljudi od nauke »mudri«.
P.... slaže, što mu srce kaže;
Čovjek mator ima regulator,
To je pamet i poštenja zavjet.
A sad sluša, što govori duša:
Više ima laži u svijetu,
No nektara slatkog u cvijetu.
Laže mati sina u pojati,
Ko carica u dvorove princa;
Lažu popi, lažu episkopi,
Lažu cari kao govedari,
Laže škola ko najgora lola;
Žena muža i spužica spuža,
Svi opati ko i advokati,
Profesori gore no doktori;
Lažu suci gore nego Turci;
Literati kao i Pilati;
A pjesnici ko torbinosnici;
Državnici ko obični dripci;



Vojskovođe ko i slepovođe;
Mudroslovci gore nego lovci;
A serdari kao i piljari;
Carinici kao vinopivci.
Laže koran, laže i biblija,
Možda laže Petar i Ilija.
Laže Sokrat sa pravde kubeta,
I Diogen iz svoga bureta.
Lažu i zli i pravedni dusi
I Luteri i i Jovani Husi.
Laže sunce, brda i vrhunce,
Laže more rjeke i izvore.
Lažu zvona, laže vasiona,
Lažu zvjezde, planete što jezde
Kroz bespuća i bezdna živuća.
Mjesec laže kad Danici kaže
Da ga prati dok se s puta vrati,
Pa da će se dugo odmarati.
Laže svako doba u godini,
Možda i Bog na svojoj visini.
Sve je laža, legenda i kaža!...
Da l' je nebo ovo što vidimo?
Da l' je zemlja ovo što gazimo?

—o—

Možda sam je pisac crnovidac,
A ti soko što letiš visoko,
Iznad sfera i iznad bezmjera,
Vidiš samo cvjeće i proljeće,
A ja trnje guje i oluje.
Nek Bog dadne da moje vidjenje,
Bude strava i lažna pretstava,
Ono tvoje: istina i java,
Pa ni mrava, da ne boli glava!

Jednu epistolu svršava sa:

Tačku stavljam, bratski te pozdravljam!

Pređimo sada na nešto primjera Mićunove filozofije, koju je on, tako reći »Mićunovski«, znao ponaroditi:

»Žena nikad nije čovjek bila,
I Hrista je rulja osudila;
Soko nikad nije bio vrana,
Ni mlakonja vitez od megdana.
Neka biser bace u kaljuži,
On za ukras carskoj kruni služi.
Ljudi mjesec gađu iz pušaka;
Babe sikću iskraj pepeljaka.
Ni sam demon nije ko što kažu;
Istina će pob'jediti lažu.
Najljepša se ruža u grm krije
Od pakosne ruke dječurlije.
Kad udare gromovi i munje
Hvata jeza i jele i žbunje.
Junak ne zna za plač i za suze;
Kukavice i zlotvoru puze.
Ja se gnjevu cerim i pakosti,
Jer moje su od čelika kosti.
Slabi čovjek milostinju prosi,
A žilavi, krst na leđa nosi.
Bajka veli: »Čovjek je svetinja!«
A nauka: »Divlja životinja!«
Ja bih više vjerov'o Darvinu,
No Mojseju biblijskome sinu.
Uostalom, brate sapatniče,
Znaj, da slava po pogrebu niče.
Kroz mećavu tragike i zala



Pentr'o sam se tronu ideala;
Tukli su me gromovi i bure
I pad'o sam niz litice sure;
Al' nikada moja duša hola,
Ne pokleknu pod bremenom bola.
I sad stojim pred pučinom jada,
Krut k'o drvo bož'jeg rukosada.
Na tragove pepelišta moga
Zasijaće pravda vječnog Boga,
A moj duh će visoko da leti,
Gdje boravka nema za aveti;
Svi udarci ljudi i sudbine
Razbiće se o forum istine.
Duša šapće, pero leti samo,
Čas je kucn'o da trulež poznamo:
Sv'jet je ovaj pakleno poprište,
Gdje nemoćni gladuju i pište;
Gdje likuje porok nad poštenjem;
Gdje se srce pretvara kamenjem;
Gdje istina i jednakost prava,
Pod ranama i okovom spava;
Gdje gigantu velikoga duha,
Život truje roj sitnijeh muha;
Gdje Kron drži krvavoga noža,
Štiti zločin svirjepog' velmoža.
I sam Katon kad bi sad ustao,
Ničice bi pred Cezarom pao,
Na svoje bi pljunuo poštenje
Od Julija primio znamenje.
U sv'jet ovaj, laži i nedaća
Ne znaš, brate, ko pije, ko plaća:
Kome danas carski porfir nude,
Toga sjutra šalju među lude;
Koji danas u prlogu gmižu,
Tima s jutra spomen ploče dižu.

Demagozi viču, s puno b'jesa:
»Mi smo čeda znanja i progresa!«
Zvijer davi u povoju sina,
A kune se, nije štetočina;
Na vuka su objesili zvonce
I dali mu u prćiju ovce;
Za glavara proglasiše zeca,
A hijenu priznaše za sveca.
Možda će se za »humana« djela
Kaliguli podići kapela;
A Sokratu stavit' na krstaču:
»Ovaj vodi svijet na glomaču!«
Cicerona nazvaće ludakom,
A Nerona rimskijem prvakom.
Na osla ćeš vidjet' jedog dana,
Gdje znamenje nosi od megdana,
Na čovjeka, kako samar vuče,
A drugi ga tovari i tuče.
Diogen je, vele, c'jelog v'jeka,
Sa svijećom tražio čovjeka,
Čak ni danas, u dvadestom' v'jeku,
Ne bi naš'o od njega ni sjenku.«
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Trpi, snosi jade, iskušenja,
Bič udesa sve ruši i m'jenja;
Vidi more kako se pjenuši,
Pa vrijeme i njega isuši!...
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

U bujici očaja i plača,
Narodno se jedinstvo ne jača.
Zar može bit' tantuza od zlata,



Ili janjcu od kurjaka brata?
Šta će nama prazne hvalopojke
I laskanja i metanisanja
I medalje, što nose i pralje,
Kada ljeti zimu zimujemo,
U bogatu jesen gladujemo,
Kad je naše zatomljeno čojstvo,
Izbrisano iz knjiga herojstvo,
Sve rad zlata i golog inata?...
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Sve palanke sahranjuju ljude,
U njima se ni živi ne bude;
Sve palanke, brate, su opake:
Dušu truju, poroku robuju.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Od nosova sa mrtvijeh glava
Ne gradi se slava ni država.
Pet hiljada glavosjekovića,
Pet hiljada vašljivih plemića,
Ne vrijede jednoga čovjeka,
Koji pravdi služi dovijeka.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Nema slave bez viteškog maha,
Ni pobjede bez vatre i praha.
Napred smjelo za veliko djelo!
Napred meti za ideal sveti.
Ah kako je slatko umrijeti,
Kad duh pije s vrela poezije,
Vječni nektar, vječno besmrtije.

Nema veće ni sreće ni slada,
No brat ruže svoga rukosada.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Sve je varka i plašt vječnog mraka,
Sem pijanstva iz duhovnog carstva.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Dolje Jude, a gore zablude,
Dolje moljci, a gore trgovci,
Dolje zvjeri, gore ljudožderi,
Dolje žbiri, a gore vampiri,
Dolje vuci, a gore hajduci,
Dolje Turci, gore lažni suci,
Dolje zmije, gore aramije,
Stvorili su carstvo korupcije.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Ni Knut Hamsun nije serdar bio,
Pa je svoje ime proslavio,
Maksim Gorki, pjesnik ljudskog bola,
Veći bješe od trista Nikola,
I ako je bremena nosio,
Često puta i hljeba prosio.
Zar Masarik nije kovač bio,
Pa je eto državu stvorio?
A ko stvori iz mraka hrišćanstvo,
Ko viteško osmanlijsko carstvo?
Što je bio Rade sa Njeguša,
Mlinar, čoban, pa i namiguša.
Dva smo knjaza imali svinjara,
A trećega sa sela kozara.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —



Nikad vjere u šumsko zvijere,
Nikad brata pravljena od zlata.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Nije mjesta orlu među čavke,
Ni kurjaku međ' beskičmenjake;
I Stojani mogu bit Stojanke.
Kad pametan pod starost zaludi,
Njega grde ljudi i neljudi.
Biti čovjek nije svakom dato;
Ne pravi se od želuda zlato.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Sve prolazi što na svijet dolazi,
Pa i slava vene kao trava.
Gasnu mete, umiru planete;
Žrvanj smrti lomi život krti;
Bog i vjera postaju šimera!
Sve je bludnja i borba zaludnja!
Ka nirvani grede velikani;
Mi pigmeji i duha lakeji,
Nestajemo pre no nastajemo.
Bez raspeća ne dolazi sreća,
Sve će proći ko sjenka u noći.
Blago tome bratu besmrtnome
Či duh vije nad ovom prazninom,
I druži se s Bogom i Istinom.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Gladan trbuh ne zna za parade,
Prazne ruke bakljade ne grade;
Naša djeca žele hljeba suha;

Mi nemamo za muziku sluha!
Kad me jedu iz njedara zmije
Ne vjerujem ni suncu da grije.
Naša leđa već su slaba pređa;
I ko jaši mora da odjaši!

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Kad se kule u oblake grade,
Ko pametan čeka na tirade?
U časove memljive i šture,
Nek glas pravde grmne sa klisure!
Ko nauku spletkama skrnavi,
Taj umjetnost u povoju davi.
Politika kome je mjerilo
Za književnost to je ništavilo.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Kada dođe u podgrlac duša,
Obilić je i najgora Šuša.
Što se više zakonika piše,
To se jače uzdiše i plače.
Jače bije suza no mamuza;
Teška kletva krvava je žetva;
Anatema kazna je golema,
A ćutanje najgroznije stanje.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Sve znamenje i drago kamenje,
Rodilo se iz krvi i mesa.
Od zlata se krve i nebesa,
Za zlato su i Boga prodali,
Za zlato su Sokrata izdali,



Za zlato su majku otrovali,
Za zlato se turči, na krst muči,
Za zlato se na kolac nabija,
Za zlato se piše istorija,
Za zlato se duh u kvrge veže,
Za zlato se u kola upreže,
Bjedan čovjek ko obična marva,
Za zlato se gubi obraz, glava,
Huli svetac, veliča magare,
Za zlato se i kreteni care,
Za zlato se Bog za bradu hvata,
Ljubi ruku krvavog dželata.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Istorija lukava je zmija,
Ko je piše i sam otrov siše:
Sebe vara, drugog ogovara.
Legende su za djecu i bake,
A istine za prave junake.
Ah, istino, uvenulo vjeće,
Svak te traži, a niko te neće!

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Ko ne smije da se boja bije,
Taj će pasti ko despot sa vlasti.
Nema spasa bez viteškog glasa,
Ni progresa bez krvi i mesa;
Bez hrvanja nema blagostanja;
Bez pohoda nema preporoda;
Nema sreće ko smjesta ne kreće.
Viju vuci i kršteni Turci.
Nema boja nestade heroja.
Mjesto Sule, rodiše se nule,

Mjesto Đoke, pod toke djevojke,
Mjesto Jola, požmirepa pola,
Mjesto Marka, čete nejunaka,
Mjesto Peka, samo djeca meka.
Gomile su strijele bez luka,
A vojvode branitelji puka.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Jedno je rep a drugo je glava;;
Nije jedno režim i država;
Nije narod pleta i moneta,
Već stihija od bure strašnija.
Ko ga muti sebi srce pruti,
Ko ga lema sebi pogreb sprema,
Ko ga laže zlotvora pomaže,
Ko njegovu volju fabricira,
Taj državi u zenice dira,
Danas oči imaju i slepci
I velika krakala kepeci.
Ko je Vuku čito »očenaše«,
Ko ljubio babe mjesto snaše?
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Ah, kako smo mlaki i nejaki!
Srebroljupci, ništice na muci,
Ližisani, lakomi gavani,
Praznoglavi, na mito stoglavi,
Pržibabe i uklete đabe,
Pola hale, a pola budale,
Pola zvjeri, pola ljuždožderi.
Bolji je gram istine gorčine,
No planine laži petljavine.



Zlo se tr'jebi mačem i korbačem,
A ne ženskim plačem i kolačem,
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Nema znanja u knjiška sricanja,
Ni dubine u šuplje tikvine.
Sva etika i metafizika,
Dogmatika, sokratska logika,
Ostanuće: proza i prognoza,
Ako nema žara i požara,
Od poeta iz nadzemnog svjeta,
Ako duša sama svjetlost baca,
Bez sunčanog vrela Svjetodavca.
Još iz doba divljaka sa Jave,
Našeg pretka, životinjske glave,
Traje klanje i uništavanje,
Čak ni mudra Hristova nauka,
Još ne ubi u čovjeku vuka!
Puške tuđe varljivo oruđe:
Bez tabana, kremena i čarka;
Zar može bit od slame ugarka?
Kad se digne na kurjaka hajka,
Ostavi ga i rođena majka.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Iz pramagle niče i poniče:
Sve što sija, rađa se i klija,
Od planeta da šumskog cvijeta
I od mrava do gordoga lava!...
Naša čula — računska su nula,
Da pronađu vasione građu...
Svi tapkamo i ništa ne znamo:
Zašto huje podzemne oluje,

Zašto poje slavlja u osoje,
Otkud zvjezde, što vječito jezde,
I planete, nebeske kokete?
Ima l zida iza nebovida?
Zašto more skače u kolače?
Kakva sila i tajna gomila
Iz nevida sve živote kida,
I u ruke drži i bez muke,
Nevidljive konce i konopce,
Da planete s neba ne polete,
I da šaka zemaljskih junaka:
Živi, plače, jedan drugog tlače?...
Svi želimo: Biti, uvijek: Biti,
Jesti, piti i gospodariti,
Dizat glave u praznine plave...
Našto muke, našto sve nauke,
Kad um nije, što je najglavnije,
Mogo naći: Začeće Rodeće?!...
Da Platona ima miliona,
Ne će moći, u ljudskoj nemoći,
Da prouče, što je bilo juče,
Kamo l' dublje zaći i pronaći,
Ko je otac, ko je rukotvorac,
Vaseljene i utrobe njene;
I ko može, što živi ne može,
Da bez glasa, bola i užasa,
Sunce drži, da svijet ne sprži?!...
Moj Vošnjače, od pera junače,
Ta stihija i ta misterija,
Koga muči taj je ne dokuči!...
Što se više o Tajanstvu piše,
Sve je više mračno i oblačno!...
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —



Cio svijet pritisla je tama,
Čovječanstvo grca u suzama,
Podivljali i mudri i ludi;
Sdružili se ljudi i neljudi;
Sikću guje, prijete oluje,
Klikću ždrali, urliču šakali,
A mi sami, u buri, galami.
Jedno pleme, al satansko sjeme!
Nema većeg od nepravda bola,
Ona vlada suvereno svjetom,
Ko zla majka nad zlijem djetetom;
I kada bi prsli njeni lanci,
Opet ljudi bili bi kurjaci.
Još od našeg prapretka sa Jave,
Ne rodi se veleumne glave,
Da obasja cjelo čovječanstvo,
Stvori jedno idealno carstvo.
Sve nauke i sve religije,
Ostale su samo utopije,
Svi prorci, štreberi i lovci.
Život teče kao dan i veče,
Svojim tokom, pučinom širokom.
Čovjek gleda životinjskim okom
Od iskoni i od pramezana,
I gledaće dokle traje dana.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Neka cvjeta samo pravda sveta,
I istina prognana sa bina;
Nek se čuje onaj što tuguje,
Za slobodu, ne za praznu modu;
Neka pada guba sa livada,
I književnih njiva punih gljiva.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Nije život u memljivi kivot
Nije sreća u lažna proljeća.
Kad nestane meta i poleta,
Nema više ni sunca, ni kiše,
Nema dana i nema elana.
U stvaranju, buri i trzanju,
Čovjek živi, drugi mu se divi.
Bez bolova, muka i okova,
Čovjek nije izvor poezije.
Već strvina i prazna mješina.
Nije boljka lijepa djevojka,
Da te ljubi i ujeda zubi,
No strelica, munja i oštrica,
Što po mozgu rije i krv pije.
Al iz boli niču svi idoli,
Sva pregnuća i sva nadahnuća,
Slavni čini i ljubav k istini.
Zar iz krvi ne rodi se prvi,
Čovjek što ga slavimo za Boga?
Ženske suze, nijesu za muže;
Samo baka na kraj pepeljaka,
Plače kada nagazi na drače...
Za junaka i čovjeka jaka:
Zlo i zloba, pratnja su do groba!

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Gusta tmica i vrtoglavica,
Hvata, davi i srce krvavi!
Posle noći mora zora doći,
Posle muka vaskrs gladnog puka,
Posle smrada miris sa livada,
Posle mraza i crna obraza,
Dan obnove za sve sokolove!

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —



Ko ne vidi, taj se i ne stidi;
Ko ne čuje, ne zna za slavuje,
A ko nosi u srdašcu guje,
Taj se ceri i Bogu i vjeri.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Neka pravda sve drugo nadvlada,
Nek istina ko Bog sa visina,
Lažu sruši i ugodi duši.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Naša kuća, uzdanica vruća,
Neka bude gromovnik za Jude,
Mir za ljude, koji mozgom sude,
Svi režimi traju i nestaju,
Kao meke mjesečeve sjenke;
A Hram Sveti stoji na vrleti,
Iznad svijeh struja i oluja,
Iznad sitnih svađa i nagađa,
Njega štite gore nesavite:
Ljudi sela, namrštena čela,
Što nas hrane sa krvave brane.
Pruži ruku tom mučenom puku,
Pa ga vodi pravdi i slobodi.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Kakva boja lica i zenica
Takva duša — dim i paramuša...
Koga muči otrov svoje žuči,
Bezvjerica i slave groznica,
Tašti snovi i tuđi otrovi,

Taj do groba luta s pravog puta.
I sve ruši što mu prestiž guši.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Volim Frane kao i Jovane,
Kakva vjera i popovska mjera,
Da razdvoji što sam Gospod spoji?...
Crnorisci, lažni sveštenici,
Mržnju siju, za svoju nuriju.
To su gladni vuci i hajduci,
Koji Hrista, svetitelja čista,
Na usnama nose i s njim prose,
A u duši — Lucifer pjenuši!...
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Guše krici, dave mitoprimci,
Držiskuti od krvi naduti;
Pravda stenje, umrlo poštenje;
Stežu lanci i puču kundaci;
Žbir do žbira, vampir do vampira:
Krvcu piju, u doboše biju!...
Sve što valja jezik ne pomalja,
Sve što smrdi i ruži i grdi.
Sjaj zenica i snagu mišica,
Najbolji su dali i zaspali!
Mi najgori, kod očiju ćori:
Popujemo s bina i tribina
O pravici — uma kovačnici,
A lažemo i kad se kunemo.
Zemlja mati sve će progutati:
I sultana kao sirotana,
I prosjaka ko naučenjaka,
I genije kao i bekrije.



Našto onda trka od čuruka
Za talire i masne tanjire?
Šta im hoće hati i dukati,
I skrivnice — kule podzemnice,
I tvrđave da im paze glave?
Sve što gradi prestiž na nepravdi,
Što počiva na laži i kaži,
Što se uzda u tuđe oruđe,
I na silu stoji na kormilu,
Mora pasti i ostat bez časti.
U silnika svagda pamet plitka,
Kad se nada, da svijetom vlada,
Vjetar dune i smrsi račune!...
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Dani krti jure vječnoj smrti,
Gasnu zvjezde, što svemirom jezde,
U pučine, nebeske praznine.
I svjetove kao i vjetrove,
Usud briše ko vihori kiše.
I planete isčeznu ko mete,
I vulkani — podzemni titani,
Kao iskre planu i nestanu!...
I bez suše mora se isuše!...
Sve nestaje, samo duh ostaje,
Da se vije i s burama bije,
I da diže, što je Bogu bliže,
Još da čeka Novoga Čovjeka,
Što će doći, posle gluhe noći,
Da iz mraka, dima i oblaka,
Stvori novu veliku obnovu...
A mi mali, što smo popadali,
Kao mravi po tlu i po travi,
I ne znamo kud ludo srljamo:

Da l za slavom — ljubičicom plavom,
Koja vene posle svake mjene,
Da l za činom, bogatstvom i vinom?
Za ljepotom i čulnom pohotom?
Za fašizmom, ili komunizmom?
Il za laži, što sujeta traži?
Sve za varke, zablude i zamke!
Bol tjelesni, melem je čudesni,
Za duh zdravi i život krvavi...
Bol uzdiže i do neba stiže;
Bol čeliči, na svetinju liči.
Preko bola do božjeg prestola,
Duša leti kroz dim i aveti.
Znaj bez boli da je čovjek holi,
Prosta marva, što ždere i spava,
I iz veza ropće na viteza.
Tek iz boli nastaše idoli
Religija i filozofija,
Svih otkrića — za duševna pića.
Svaka muka nova je nauka:
Bez čudesa otvara nebesa,
Gleda Boga u kut srca svoga.
Ko boluje, njemu um caruje,
I kroz sfere leti ko paperje,
Da dokuči, što mu dušu muči!...
Dragi druže, neka boli kruže,
Dokle tjelo pođe na opjelo.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Sve što sila ziđe i gomila,
Krši krila, postaje mogila!...
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —



Iz prašine i iz ruševine,
Nikad više cvjeća ni proljeća;
Što je palo, što se zakopalo,
Niti miče, niti mu se kliče.
Kad se skine laža sa istine,
Biće goli najveći idoli!
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Pravda nije u zamah kamdžije,
Ni u sili, rulji i gomili,
Koja kliče, kako joj priliče:
Za cvancike i za trepeljike
I za zlatne cure — sinekure,
Za fotelje — od krvi postelje
I za pune pjate i pinjate!
Sve što nije u sklad harmonije,
To se krši i kobno završi.
Nema puka, što nema i Vuka,
A bez mana, ni cara Dušana.
Šibaj mane ko crne gavrane,
Bile carske, bile izmećarske,
A vrline diži u visine,
Čak do neba rad duhovnog hleba!...
Zar kepeci, prosjaci i tenci,
Mogu biti ljudi znameniti,
Sem po gadu, lavežu i smradu?
Zar gomila za svašta kobila,
Može biti bilo i mjerilo,
U nauci i kulturnoj huci?
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Zar je ovo vijek preporoda,
Vijek znanja, kulture i reda,

Kad se pravo svačije poštuje,
Kad strastima čovjek ne robuje,
Kad ne vlada pjesnica jačega?
Nije, brate, to su maštanija,
Bajke, laži bolesnih umova.
Čovjek osta ono što je bio,
Kako ga je Darvin pokrstio:
Da drugoga pljačka i ublja!...
Dok se niže vijek za vijekom,
Klati će se čovjek sa čovjekom!...
Svi su ljudi zlikovačke ćudi:
Kad im digneš sa duše zavjesu,
Kad im dirneš ma kave svetinje,
Vidiš da su divlje životinje.
Nekada se kolju ko tigrovi,
Nekad jaram tegle ko volovi;
Jedan za nos milione vuče,
Drugi sebe od straha utuče;
Jedan prosi, drugi krunu nosi,
Jedan ćuti, drugi svijet muti;
A svi skupa jedna rulja glupa,
Što se lomi dok se ne polomi,
Što se kolje dok se ne iskolje!....
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Ovi stihovi nehotice nas potsjećaju na blijede filozofske stihove »Gorskoga Vijenca«, gdje za visoku i duboku misao nedostaje snaga stiha i izvorna pregnantnost izraza. U ovim citatima sadržana je cijela filozofija pjesnika Pavićevića. To je niz dubokih aforizama u leoninskom stihu, u stvari cijela filozofija Crnogoraca, koja mu grije dušu još onamo iz drevnih vremena.



Od **naučno-kritičkih** radova ističe se pomno obrađena studija **»Gorski Vijenac« kao narodno djelo.** Pavićević, kao narodni pjenik poznaje svaki narodni stih, svaki aforizam, svaku narodnu uzrečicu, i proučavajući kao zrio čovjek »Gorski Vijenac«, opazio je da ovo pjesničko djelo nema mnogo izvornoga, nego da je to u stvari vješto sastavljena cjelina iz čistih narodnih umotvorina.

»Umire Vladika Rade na rukama svoga tjelohranitelja, smožden, rastrgan i izmrcvaren, koliko teškom boljkom, koja ga je godinama podgrizala, toliko i duševnim brigama. Oko njegova odra šćućurili se prekrštenih i stisnutih vilica vojvode, serdari i kapetani, naročito iz Katunske nahije, kojoj je i on pripadao. Ljudi se skamenili i jedvačujno govorili:

— Grehota, kakav čovjek umire!

Vladika, iako u pretposljednjem ropcu, čuo, i ne otvarajući oči, slabim glasom odgovori:

— A koliko je ovakovih vladika umrlo, čuvajući goveda po krševima crnogorskim, da se za njih i ne zna!

Ništa tako, kao ova mudra vladičina besjeda, ne potvrđuje i jednu drugu istinu: da je njegovo najslavnije djelo »Gorski Vijenac« — produkt uma, i razuma tih neznanih »vladika«, rođenih na golom kamenu, u svakom crnogorskom plemenu.«

Ovako započinje Pavićević svoju raspravu, i odmah nas upućuje na izvor vladičinih stihova.

Nadalje doznajemo:

»Vladičin tjelohranitelj Radovan Mrčarica iz Pipera, poslije svoje emigracije u Skadar, nije krio postanak i historijat »Gorskog Vijenca«.

Vladika je — govorio je Mrčarica — pozvao

bio na Cetinje od svakoga crnogorskoga plemena po jednoga najumnijega glavara i narodnoga prvaka. Puna dva mjeseca dana držao ih je o svom trošku i redovno svakoga dana do pozno u noć sa njima vodio razgovore o svim granama narodnoga života, naročito o običajima, vjerovanjima, istoriji i filozofiji. Nije bilo ni jednoga glavara, koji nije znao i umio da svojim originalnim i prostosrdačnim pričanjima obogati duhovnu riznicu svoga poglavara. U tome se naročito isticao čuveni narodni mudrac Sula Radov Radulović, iz plemena Komana. Njegove filozofske setencije, aforizmi, izreke i poslovice, vladiku su toliko zanijele, da mu je kao u šali prigovorio:

— Ti se, Sula, ne bojiš na pamet ni jednoga Crnogorca?

— Ne, Gospodaru, ni tebe, samo da ostaviš dvije stvari.

— Koje su to stvari?

— Da ne uzimaš pero u ruke (Sula je bio nepismen), i da ne slaziš u Kotor! (Znači: da se ne bavi pisanjem, i da ne putuje po svijetu i crpe znanje civilizovanih naroda.

Kada je vladika Rade na ovaj način došao do cjelokupne narodne etike, on je poslije svake sjednice taj ogromni materijal propuštao kroz svoj duhovni laboratorium, U mračnoj manastirskoj ćeliji, nastrojen i inspirisan, komponovao je u glavi svaku riječ i rečenicu svojih sabjesednika i saradnika, pa slugi Radovanu naređivao da zapali luč dok ne prenese na hartiju konstruisane misli.

Eto, u takvom »bijelom sijanju« rodio se i ovaputio »Gorski Vijenac«.

Vukove »Srpske narodne poslovice« štampane su prvi put na Cetinju 1836. i posvećene vladici — 



**dakle punih jedanaest godina ranije od »Gorskoga Vijenca«.**

Pavićević iznosi nekoliko stotina tih poslovica koje su utjecale na »Gorski Vijenac«, osim onih bezbrojnih uzrečica, aforizama koje je čuo od glavara i narodnih prvaka.

N. pr. »Ko se topi za pjenu se hvata«. S. N. P.

»Ko se topi hvata se za pjenu«. G. V.

»Zabada trn u zdravu nogu«. S. N. P.

»Što zborite, jeste li pri sebe,

Trn u zdravu petu zabadate«. G. V.

Dalje Pavićević veli: »Sve ovo i bezbroj drugih pozajmica, varijacija i parafraza, unesene su Njegoševom rukom u rukopis »Gorskoga Vijenca«. **kao čist produkt njegovog uma, kao što rekosmo, jedanaest godina poslije publikovanja »Srpskih narodnih poslovica«.**

Čak i danas znatan dio ovih krilatica, aforizama i poslovica, **čisto narodnih,** naučenjaci, filozofi, književnici besjednici i političari, uzimaju kao moto pri pisanju svojih djela i govora, i obilježavaju Njegoša **za njihova tvorca!** Zar to nije jedan teški grijeh prema duhovnim narodnim tekovinama, ništa manji nego onaj narodni i Njegošev prema Vuku Brankoviću i kralju Vukašinu, koji, po njima, vjekovima, pravi zdravi nosiše žig izdajnika? . . .

U sklapanju, pretakanju i kompoziciji ove grane narodnoga folklora, vladika je bio genijalan.

Ali »Gorski Vijenac« je u prvom redu **narodno djelo,** prekovano na umjetnički nakovanj »sočiniteljev«.

I nepismeni Crnogorac, u svakoj zgodi, pri konverzaciji, rado citira čitava poglavlja iz »Gorskoga Vijenca«, s uvjerenjem, da su to narodni, a ne Njegoševi stihovi.

Kao što je neko samo kodifikovao narodnu poeziju o Troji i Odiseju, tako je isto i Njegoš, s izuzecima Kola i monologa vladike Danila i igumana Stefana, a sa već ranije pripremljenima i navedenim narodnim predanjem, samo kodifikovao narodne umotvore.

»Gorski Vijenac« je dakle narodno djelo... To se vidi i po tome, što Njegoš u drugim djelima nije Njegoš kao u »Gorskom Vijencu«.

Njegošu—Njegoševo, a narodu—narodno. To nalaže pravda, istina, moral i naučno i književno poštenje.«

Ovaj odlomak Pavićevićeve naučne studije pokazuje način njegove kritičke analize, a osim toga smionost da otkrije **pravo autorstvo** glasovita spjeva. Na osnovu dokumenata i neoborivih izvoda, izlazi da je »Gorski Vijenac« djelo čisto narodnog duha i da je pogrešno i neispravno pripisati ga Njegošu, jer osim posvete »Prahu Oca Srbije«, monologa Danila i igumana Stefana te Kola, ništa nije plod vladičina duha, nego sve narodno blago.

Ovo Pavićevićevo otkriće sjeća nas na vrlo neugodan slučaj, kada je srbijanska kritika osporavala Mažuraniću autorstvo epa »Smrt Smail-age Čengića« i pripisala ga autoru »Gorskog Vijenca«, izazvavši veliko neraspoloženje u hrvatskom narodu. Iako je ta objeda bez polemičke riječi u temelj obeskrepljena izdanjem pjesama Ivana Mažuranića, gdje se nalazi faksimil koncepta »Smailage«, danas, nakon ove Pavićevićeve studije, stvar postaje i nešto kao malo komična. Neznalice su »Gorski Vijenac« uzdigli kao savršeno djelo. Kritičniji duhovi, prostudiravši malo savjesnije i stručnije »Gorski Vijenac«, već su uočili da tu nema mnogo stvaralačkog duha, i već Skerlić reče da je djelo **»skladna mješavina između narodne umjetnosti i refleksivne poezije«**, a Pavle Popović reče još više: da je »Gorski Vijenac« **»jedna opsežna sinteza pesama o Danilovom vremenu«**. Skerlić veli da je Njegoš **»pjesnik narodni«**, **»narodni pesnik u najvišem smislu reči«.** Ove sve kritičke opservacije ovijene su nekom misterijoznošću, jer »Gorski Vijenac«, kako Skerlić tvrdi **»prost narod zna na pamet«,** dok s druge strane znademo, da su Crnogorci u ono vrijeme pa sve do 1900. bili 90% nepismeni, a u vrijeme vladike Rada 99% nepismeni. Ako je Crnogorac doista znao **na pamet** taj spjev. **znao ga je samo zato,** jer je spjev sastav narodnih pjesama, uzrečica, aforizama i t. d.

Tajnu te popularnosti otkrio je Pavićević ovom dokumentarnom studijom, ne idući za omalovažanjem pjesnika, nego za time da se otkrije pravi autor »Gorskog Vijenca«, a to je — **NAROD.** A koji i kakav narod je u stvari autor »Gorskog Vijenca«, pokazao je Pavićević u svojim divnim pričama i anegdotama o Crnogorcima. Epska Crna Gora diše u »Gorskom Vijencu«, preko vladičina pera, ali ni izdaleka ne onako plastično i snažno, kao u Pavićevićevim pričama. Profesorija čitavoga Balkana pisala je tone rasprava o »Gorskom Vijencu«, beskrajne panegirike do neukusa i bljutava šovinizma zaslađena sa nama dobro poznatim mirođijama zavjetnih oblakodera, htjeli su »Gorski Vijenac« proglasiti sintezom rase, a sve bez poznavanja epske Crne Gore, bez koje se »Gorski Vijenac« uopće ne može razumjeti. Epsku pak Crnu Goru mi smo upoznali iz hiljada Pavićevićevih priča, i to njenu zanimljivu, bogatu etičku dušu. U »Gorskom Vijencu« najljepši su oni dijelovi gdje diše čisti narodni stih, a da je **N a r o d** mogao dati i kompoziciju, sigurno je da spjev ne bi izašao tako rastrgan. Vladičine refleksije

sadrže crnogorsku filozofiju, filozofiju heroizma koja je samonikla tvorba crnogorskoga naroda. Stoga Dr. Gesseman i zove »Gorski Vijenac« — »die Bibel des Heroismus,« a bibliju tu stvorio je narod kao nosilac herojske epike, a ne pjesnik koji nije bio borac, nego svećenik, i to vladika. Ta biblija bila je nenapisani zakonik u crnogorskoj duši, kodeks etičkoga junaštva i credo u pomirbi sa smrću. Veliki dio riječi u »Gorskom Vijencu«, stihova, aforizama i t. d. vladika je uzeo iz naroda. Stoga je taj spjev vladika **sastavio, složio** a ne **spjevao.** Vladičina invencija tu i ne dolazi do upotrebe i izražaja, dok je Mažuranićev ep plod invencije i velike naobrazbe.

Sve to izlazi iz Pavićevićeve studije i, ako iko, on je bio legitimiran kao »jedan od najplodinjih i živih jugoslavenskih pjesnika i od najboljih crnogorskih pjesnika od vladike Rada do danas« (Božović: Antologija crnogorskih pjesnika i pripovijedača, Podgorica 1927), da »Gorski Vijenac«, koji slavi junaštvo »piće najslađe duševno«, do danas uzvisivano kao izvorni produkt vladičina duha, postavi na njegovo pravo mjesto, ne dirajući u pjesnikovu veličinu i značenje.



Pavićević je čisti narodni pjesnik. Njegovi stihovi teku lako, bez napora, misao nadje uvijek plastičan i pregnantan izraz, i usprkos neobičnosti toga oblika unutrašnjega iživljavanja, oni su vrijedni i lijepi. Prirođena borbenost dolazi tu do izražaja, iako je Pavićević vezan pragmatikom stiha.

Svi pjesnički radovi Pavićevića istupaju oštro i nemilosrdno protiv društvenim lažima i porocima. On je borac i onda kada to neće. Njegova neobična energija i snaga daje si oduška u peru. I da je Pavićević



živio životom crnogorskih ratnika, on bi nedvojbeno bio najveći junak svoga plemena, o kome bi i gusle gudile. Ovako je svoju snagu prenio u pero i postao junak pera. Tu borbenu snagu Pavićević vuče od svoje loze i ne može nigdje da je zataji. Bratstvo Pavićevića, iz Pješivaca u Crnoj Gori, čiji je rodonačelnik bio neka vrsta vlastelina na dvoru Đurđa Crnojevića, dade dva velika, ako ne najveća savremena crnogorska junaka od mača i pera: Jovana kapetana, o čijem herojstvu donese »Ratna kronika« br. 22. od 3. februara 1913. nekrolog pod naslovom »Jovan Milovanov Pavićević, kapetan Crnogorske vojske«:

. . . u jednom begstvu crnogorske vojske sa Bardanjola pred Skadrom, Jovan Milovanov bio je ostavljen sa dvadesetak drugova sili i ognju neprijateljskom. Tako tu i Jovana i njegovo hrabro društvo opkole hiljade Turaka i Arnauta i pozovu ih na predaju.

— Ne predaje se Crnogorac živ! — odgovorio im je Jovan, pa s revolverom i isukanom sabljom jurnuo u namjeri da se probije kroz njih, a za njim su poletjeli njegovi drugovi.

Kao nekad Obilić na Kosovu, i Jovan Milovanov nagao je kroz kasapnicu ljudi, — samo ovaj na očigled svoje i neprijateljske vojske. Put se otvarao pred njim kao špaliri vojske, a oni, koji su posmatrali ovu krvavu, neravnu ali jedinstvenu borbu, kažu da je to bio najslavniji crnogorski heroizam u ovome ratu. Stotine neprijateljskih bajoneta dočekali su hrabroga kapetana i raznijeli ga zvjerski u paramparčad, a svi njegovi drugovi popadali su za njim.«

Drugi junak je junak pera, naš Mićun, Jovanov brat od strica, kojega je sa razlogom nazvao Petar

Ostojić, pukovnik, Crnogorac, poznati stručni pisac »Mićunović od pera«. Znamo da je ovaj Mićunović Vuk bio najveći crnogorski junak u XVII vijeku, junak iz Njegoševa »Gorskog Vijenca«.

Ogriješili bi smo se kad ovdje ne bismo spomenuli još jednoga, ništa manjega junaka iz Balkanskih ratova, također iz kuće Pavićevića. On se zvao Ivo. O njemu profesor Pera Bogdanović, ratni dopisnik zagrebačkoga »Srbobrana« 261. od 4. decembra 1912. napisa ovo:

»Bojište, na kome se taj megdan dijelio bajunetama, samo je 1/2 sata daleko od Bojane.

... Zaustavismo se kod jedne arnautske porodice, koja tu živi u kućici kraj koje su dvije kolibe, staja za stoku, štala, obor. Okolo tog imanja bio je najžešći boj, jer je bila zgodna zasjeda Turcima.

Počeli su bili graditi novu kuću i izgradili ju tek metar iznad zemlje: najzgodnije mjesto za šanac. U njemu se desetak Turaka sklonilo i iz zaklona gadjali na Crnogorce. U taj šanac je sam skočio naš oficir, poručnik Ivo Pavićević, dohvatio lijevom rukom Turčinu cijev od puške, a sabljom u desnici sjekao ostale, sve dok ne dopadoše naši vojnici. Osam turskih lešina zatekosmo još na istom mjestu — iskasapljena gomila mesa! **Naš oficir je ostao nepovrijeđen«.**

Međutim drugi dan Ivo je junački poginuo.

Pjesnik Mićun Pavićević doživljavao je heroiku rođene krvi i odatle i borbenost, muževnost i srčana vrelina u njegovim pjesmama.

—o—

Iz dosad prikazanoga izlazi profil Mićuna Pavićevića plastičan i jasan. On je vrlo pozitivan književni radnik, i najplodniji od svih današnjih živih književnika. Kao pjesnik, narodni borac, satirik i biograf svoga naroda, stoji u prvim redovima kulturnih radnika, zadužívši naše akademije građom koja može zaposliti čitave generacije. Herojski, etikom prožeti život svoga naroda o kome mi ovdje nismo ni sanjali, on je otkrio i oblagorodio zanosom tople simpatije cio svijet prema svojoj »neponiženoj siroti«. Neustrašiva borba za pravdom i slobodom obilježuje cio njegov književni rad koji sačinjava čitavu malu biblioteku.

Dinamika moralnoga iživljavanja maloga crnogoskoga naroda ogromna je, njena stručna obrada zaposliće dugo vremena znanost, i rastajući se sa dragom heroikom Crnih Brda, ponesosmo uvjerenje da kao što je vitez Marko Miljanov bio nekada najbolji Crnogorac, da je danas pjesnik Mićun M. Pavićević, s obzirom na neprocjenjive usluge svojim Brdima najbolji živi Crnogorac.

Radio i borio se cio svoj život samo za svoj narod, i sreća i napredak Crne Gore njegova je posljednja želja.

»Posljednja volja — od srca čista,
U ime Boga, što u me blista«.